

Ministerie van Defensie

Eindrapport

state-of-the-art

onderzoek Statelijke Dreigingen

Eindrapport *state-of-the-art* onderzoek Statelijke Dreigingen

War Studies Research Center – Faculteit Militaire Wetenschappen, Nederlandse Defensie Academie

Projectteam Statelijke Dreigingen:

Marthe van Ekeveld
Georg Frerks (hoofdonderzoeker)
Sari Koeleman
Martijn Kool
Trineke Palm
Daan Sanders
Esmeralda Vane

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoeks-en Documentatie-Centrum van het ministerie van Justitie en Veiligheid ©2021, WODC. Auteursrechten voorbehouden. De standpunten en meningen van dit onderzoek zijn en blijven uitsluitend de verantwoordelijkheid van de auteurs en komen niet noodzakelijk overeen met die van het Ministerie van Defensie.

Inhoud

Samenvatting	6
Summary English	9
Verklarende woordenlijst	12
Lijst van Figuren en Tabellen	13
1. Inleiding, probleemstelling en onderzoeksvragen	15
2. Methode van onderzoek en werkwijze	16
2.1 Selectie van de literatuur	16
2.2 Screening van de literatuur	17
2.3 Analyse	18
2.4 Beperkingen	19
3. Hoofdbevindingen	20
3.1 Overzicht dreigingssubjecten, objecten en mechanismen	20
3.2 Belangrijkste inzichten per dreigingsmechanisme	23
3.3 Samenhang mechanismen	29
3.4 Conceptuele aspecten: de noties staat en dreiging	31
3.5 Contextuele aspecten	34
3.6 Epistemologische aspecten	34
3.7 Aanpak	35
4. Beantwoording van de onderzoeksvragen	36
4.1 Vraag 1: Onderwerpen op het gebied van statelijke dreigingen	36
4.2 Vraag 2: Vallen deze onderwerpen binnen het aandachtsgebied van de NCTV?	40
4.3 Vraag 3: Hoe kunnen deze onderwerpen in fase 2 worden onderzocht?	42
4.4 Vraag 4: Welke onderzoeksvragen voor fase 2 komen naar voren?	43
5. Deelstudies Dreigingsmechanismen	44
5.1 Dreigingsmechanisme Biologische en Chemische Wapens	44
I. Het mechanisme	44
II. Het academisch debat	45
III. Reflectie op de literatuur	48
IV. Bibliografie	49
5.2 Dreigingsmechanisme Ruimtedreiging	50
I. Het mechanisme	50
II. Het academisch debat	50
III. Reflectie op de literatuur	53
IV. Bibliografie	55
5.3 Dreigingsmechanisme spionage, intelligence, covert operations & diefstal van kennis en technologie	56
I. Het mechanisme	56
II. Het academisch debat	57
III. Reflectie op de literatuur	58
IV. Bibliografie	59

5.4 Dreigingsmechanisme diaspora-politiek	61
I. Het mechanisme	61
II. Het academisch debat	62
III. Reflectie op de literatuur	66
IV. Bibliografie	67
5.5 Dreigingsmechanisme Securitisering en ideologische framing	69
I. Het mechanisme	69
II. Het academisch debat	69
III. Reflectie op de literatuur	73
IV. Bibliografie	75
5.6 Dreigingsmechanisme (aanwakkeren) radicalisering	78
I. Het mechanisme	78
II. Het academisch debat	79
III. Reflectie op de literatuur	81
IV. Bibliografie	83
5.7 Dreigingsmechanisme Energiepolitiek	85
I. Het mechanisme	85
II. Het academisch debat	86
III. Reflectie op de literatuur	88
IV. Bibliografie	89
5.8 Dreigingsmechanisme Directe Buitenlandse Investerings- & Ontwikkelingshulp	91
I. Het mechanisme	91
II. Het academisch debat	91
III. Reflectie op de literatuur	94
IV. Bibliografie	95
Literatuurlijst	96
Bijlage 1 Factsheet Literatuuranalyse SDP-onderzoek	97
Bijlage 2 Codeboek Statelijke Dreigingenproject	106
Bijlage 3 Scan van de samenstelling van de redactie van tijdschriften	113
Bijlage 4 Stappenplan Analyse	123
4.1 Stappenplan analyseren van artikelen	123
4.2 Stappenplan schrijven van analyse	124
Bijlage 5 Overzicht van tijdschriften en denktanks voor aanvullend onderzoek	125
5.1 Lijst met relevante, thematische en/of disciplinair verdiepende wetenschappelijke tijdschriften	125
5.2 Lijst met relevante denktanks/instituten, per land	126

Samenvatting

Aanleiding, doel en opzet onderzoek

Dit state-of-the-art onderzoek Statische Dreigingen is door de Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid (NCTV) aangevraagd bij het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie en Veiligheid in het kader van de in ontwikkeling zijnde onderzoeksagenda van de NCTV. Middels deze onderzoeksagenda beoogt de NCTV een basis te leggen voor een intensievere samenwerking met de wetenschap op de domeinen waarvoor hij verantwoordelijkheid draagt. Eén van deze domeinen wordt gevormd door statelijke dreigingen. De doelstelling van het onderhavige onderzoek is om een eerste literatuurscan te maken van het wetenschappelijke onderzoeksveld van statelijke dreigingen, de onderwerpen die daarbinnen aan de orde komen, de onderbelichte onderwerpen waarvan wordt gesuggereerd dat zij meer aandacht verdienen en de status van de literatuur (omvang en zo mogelijk kwaliteit). De onderzoeksopdracht is door het WODC gegund aan het War Studies Research Center van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie.

In dit onderzoek worden de volgende onderzoeksvragen beantwoord:

1. Welke onderwerpen op het gebied van statelijke dreigingen zijn volgens de onderzoekers in welke mate van belang, in welke mate onderzocht, en met welke kwaliteit?
2. Vallen deze onderwerpen binnen het aandachtsgebied van de NCTV?
3. Hoe kunnen deze onderwerpen in fase 2 worden onderzocht?
4. Welke onderzoeksvragen voor fase 2 komen naar voren?

Het onderzoek is uitgevoerd in drie stappen: selectie, screening en analyse van de literatuur. In totaal zijn 2905 wetenschappelijke artikelen afkomstig uit 19 tijdschriften en 29 special issues gescreend hetgeen 1000 artikelen opleverde die relevante informatie over statelijke dreigingen bevatten. Deze artikelen zijn verder geanalyseerd op dreigingssubject, -object en -mechanisme. Op basis van deze screening werden 24 dreigingsmechanismen onderscheiden in de hoofdcategorieën militair, politiek, economisch en overig. Omdat de omvang van het materiaal beperkingen voor nadere analyse vereiste, zijn van deze mechanismen tien uitgekozen voor nadere analyse, waarbij uitgegaan is van spreiding over de categorieën. Door een aantal mechanismes te combineren zijn er uiteindelijk acht mechanisme-analyses geschreven op basis van 231 in detail geanalyseerde artikelen.

Dreigingssubjecten, objecten en mechanismen

Het onderzoek heeft op deze grotendeels inductieve wijze tientallen dreigingssubjecten, dreigingsobjecten en dreigingsmechanismen weten te onderscheiden. Onder dreigingssubject wordt verstaan wie of wat de veroorzaker van de dreiging is (of als zodanig beschouwd wordt). Onder dreigingsobject wordt verstaan degene die of datgene dat bedreigd wordt (of als bedreigd beschouwd wordt). En bij het dreigingsmechanisme gaat het om de middelen of manieren waarmee de dreiging wordt of kan worden uitgevoerd.

27 staten worden als dreigingssubject genoemd, 26 staten als dreigingsobject. China, Rusland en de VS worden het meest genoemd, zowel als dreigingsobject als dreigingssubject. Naast individuele staten worden bredere regio's of een type macht als dreigingssubject aangeduid, zoals: 'het Westen', Noord-Afrika en het Midden-Oosten, 'World Powers', en 'Nuclear Powers'. Tevens worden niet-statische actoren door staten geïnstrumentaliseerd als dreiging. Het gaat hierbij met name om terreurorganisaties, maar ook worden criminele organisaties, private of staatsbedrijven, milities en particuliere militaire bedrijven (Private Military Companies) genoemd. Tenslotte worden ook nog internationale allianties en samenwerkingsverbanden genoemd: de Europese Unie (EU), de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), en de Verenigde Naties (VN).

Wanneer we de dreigingssubjecten en -objecten vergelijken zien we reciprociteit bij de grootste landen en de bredere regio's, hetgeen een gevolg kan zijn van het vanouds bekende veiligheidsdilemma, het wederzijdse vijanddenken en strategische concurrentie. Het leeuwendeel van de academische literatuur volgt expliciet of impliciet de geopolitieke logica van 'great power politics'. Bovendien is de grens tussen statelijke en niet-statische actoren en dreigingen vaak behoorlijk fluïde en kunnen er allerlei vormen van overlap bestaan. Ook mag er niet vanuit worden gegaan dat de staat een homogene actor is die een coherente handelswijze vertoont. Staten bestaan uit verschillende actoren die vaak verschillende, en soms zelfs tegenstrijdige, dreigingspercepties en beleidsopvattingen hebben.

Er zijn 24 dreigingsmechanismen onderscheiden. De meeste (671) artikelen gaan over militaire dreigingsmechanismen, gevolgd door politieke (566), en op grote afstand door economische (131). De vijf dreigingsmechanismen die het meest prominent zijn in de wetenschappelijke literatuur, zijn conventionele wapens, nucleaire en radiologische wapens, 'hard' cyber, 'soft' cyber en 'coercion strategies.' Deze 'top-vijf' valt voor het grootste gedeelte in het domein van militaire dreigingen, hetgeen waarschijnlijk mede veroorzaakt wordt door het type tijdschriften dat binnen het vakgebied van internationale betrekkingen en veiligheidsstudies dominant is en waarbinnen het gebruik van geweld en militaire middelen door staten vaak een centraal thema vormt. Andere mechanismen die regelmatig genoemd worden zijn: hybride oorlogvoering, onbemande wapensystemen en/of kunstmatige intelligentie, securitisering en ideologische framing, en (terroristische) aanslagen.

Het rapport gaat in detail nader in op tien geselecteerde dreigingsmechanismen: biologische en chemische wapens, ruimtedreigingen, spionage & diefstal van kennis en technologie, diasporapolitiek, het aanwakkeren van radicalisering, securitisering & ideologische framing, energiepolitiek, directe buitenlandse investeringen en ontwikkelingshulp. Voor ieder dreigingsmechanisme werd in kaart gebracht hoe het mechanisme zich manifesteert en wat de kernpunten van het wetenschappelijke debat aangaande het mechanisme zijn in relatie tot de thematiek van Statische Dreigingen.

Als het gaat om **biologische en chemische wapens** spelen statelijke dreigingen op drie niveaus een rol: het gebrek aan regulering van bezit, productie, verspreiding en dumpen van biologische en chemische wapens, de onzorgvuldige omgang ermee en een technologische wedloop tussen met name China en de VS. Bij **ruimtedreigingen** komen vergelijkbare thema's aan bod: het gebrek aan regulering, niet-intentionele gevolgen zoals ruimtevuur en de rol van technologie die bijdraagt aan een militarisering van de ruimte die gedomineerd wordt door de VS, China en Rusland. **Spionage** door statelijke actoren betreft zowel het verzamelen van statelijke militaire informatie als (het faciliteren van de) ontvreemding van bedrijfsgeheimen & technologie. De digitalisering van dit dreigingsmechanisme staat hierin centraal. Bij **diaspora-politiek** spelen statelijke actoren op verschillende manieren een rol, als gaststaat en thuisstaat. Statische actoren kunnen diaspora's onderdrukken, maar hun identiteit ook aanwakkeren en gebruiken als bron van inlichtingen. Bij het **aanwakkeren van radicalisering** spelen vergelijkbare thema's een rol als bij diaspora-politiek. Een statelijke actor kan radicalisering aanwakkeren om de maatschappij van een ander land van binnenuit te ontwrichten, bijv. bij de terugkeer van *foreign fighters* en radicalisering van rechts-extremisten. Bij **securitisering en ideologische framing** gaat het erom dat statelijke actoren een dreigingsbeeld construeren. Een groot gedeelte van de literatuur is gericht op het conceptualiseren van deze begrippen. Wat betreft de casuïstiek gaat het om het securitiseren van moslims/migranten door statelijke actoren als instrument tegen andere staten en de ideologische dimensie van de geopolitieke rivaliteit tussen Europa en de VS versus China en Rusland. **Energiepolitiek** als statelijke dreiging betreft het creëren van afhankelijkheidsrelaties aangaande de levering van energiebronnen. Door klimaatverandering en schaarste verschuiven de verhoudingen. Het gaat om de Europese afhankelijkheid van gas, de groeiende invloed van China in het Midden-Oosten en de opkomende alliantie van Rusland in China het poolgebied. Het creëren van afhankelijkheidsrelaties vormt ook de kern van de inzet van **directe buitenlandse investeringen en ontwikkelingshulp** als statelijke dreiging. De literatuur richt zich hierbij met name op de dreiging die uitgaat van de Aziatische Infrastructuurinvesteringensbank en het Chinese Belt and Road Initiative. Ook de impact van Chinese directe buitenlandse investeringen op ontwikkelde economieën wordt onderzocht.

Als de grootmachten die tevens als belangrijkste dreigingssubjecten worden geïdentificeerd (China, Rusland en de VS) worden gekoppeld aan de geanalyseerde dreigingsmechanismen, dan hebben deze statelijke actoren gemeenschappelijk dat securitisering en ideologische framing een belangrijke rol spelen. Daarnaast is energiepolitiek onderscheidend voor Rusland en speelt directe buitenlandse investeringen en ontwikkelingshulp een prominente rol in de manier waarom China als dreigingssubject wordt gezien.

Naast mechanisme-specifieke elementen, wordt vooral de samenhang en overlap tussen de verschillende dreigingsmechanismen zichtbaar. Een belangrijk eerste terugkerend aspect is hierbij geopolitieke rivaliteit tussen grootmachten. Geopolitieke processen zijn in staat bestaande mechanismen, zoals energiepolitiek of het gebruik van technologie in de ruimte, te transformeren in een dreiging of een wedloop. Een tweede aspect is de overlap tussen mechanismen, waarbij het ene mechanisme in het andere overloopt of er zelfs niet los van kan bestaan. De meeste dreigingssubjecten hanteren een repertoire aan diverse dreigingsmechanismen die vaak tegelijkertijd of in een bepaalde volgorde worden ingezet. De afbraak van of het gebrek aan juridische kaders en internationale regimes werkt als een faciliterende factor voor het ontstaan van dreigingen. Aangezien technologische ontwikkelingen in hoog tempo verlopen kunnen deze maar moeilijk worden bijgehouden door passende wetgeving.

Op basis van de analyse van de tien dreigingsmechanismen reflecteert het rapport op de conceptualisering van statelijke dreiging. Ten eerste, het is moeilijk een duidelijke grens te trekken tussen statelijke en niet-statische dreigingen. Zo kunnen statelijke actoren diaspora's, terroristische groeperingen, en bedrijven als instrument gebruiken. Ten tweede, de notie van dreiging hangt samen met percepties en kan geconstrueerd worden. In een proces van securitisering komen bepaalde onderwerpen op de veiligheidsagenda te staan. Ook in de wetenschappelijke literatuur is een bepaalde trendgevoeligheid waar te nemen. Ten derde, niet alle statelijke dreigingen zijn intentioneel, sommige zijn het gevolg van neveneffecten, nonchalance, nalatigheid of verzuim. Het gaat hierbij om de onzorgvuldige omgang met gevaarlijke materialen of wapens (zowel op aarde, in de zee als in de ruimte) alsmede het gevaar dat technologieën in verkeerde handen vallen of de mogelijkheid van dual use. Het is evident dat ook non-intentionele dreigingsmechanismen zeer gevaarlijk kunnen zijn. In een aantal gevallen is het bovendien onduidelijk of een bepaald dreigingssubject slechts defensieve of juist offensieve intenties heeft met bepaalde wapens en dreigingsmechanismen.

Reflectie op de kwaliteit van de wetenschappelijke publicaties

Over het algemeen zijn de onderzochte tijdschriften van een redelijk hoog niveau of hebben zij aanzien in de wereld van academici en experts. Voor ieder tijdschrift is een korte omschrijving gegeven (o.a. focusthema's en reviewbeleid), zijn de (eventuele) uitgevers, opdrachtgevers en/of sponsors vermeld en is de impact factor genoemd wanneer bekend. Hiernaast is de dominante nationaliteit van de redacteurs en/of het tijdschrift en de mate van genderdiversiteit van de redacteurs vermeld. De Angelsaksische dominantie valt op, naast een meer algemeen westerse achtergrond. Vrijwel alle tijdschriften zijn peer reviewed. De redacties van de tijdschriften zijn redelijk divers samengesteld voor wat betreft genderdiversiteit, maar er is nog steeds sprake van dominantie door (witte) mannen. Wel kennen sommige tijdschriften bepaalde beperkingen of tekortkomingen, zoals qua methodologische of theoretische onderbouwing, inhoudelijke eenzijdigheid, westers-centrisme e.d.. Deze zijn inherent aan de bestudering van een groot corpus aan wetenschappelijke artikelen voortkomend uit een grote variëteit aan uiteenlopende bronnen. In de eventuele tweede fase van het onderzoek zou naar meer bronnen met niet-westerse perspectieven kunnen worden gezocht om een westerse bias te redresseren.

Aansluiting bij het aandachtsgebied van de NCTV

Het NCTV kent drie aandachtsgebieden: ongewenste buitenlandse inmenging gericht op diaspora, beschermen democratische processen en instellingen, en economische veiligheid. Verschillende van de onderzochte dreigingsmechanismen sluiten hierbij aan. Het in deze studie onderzochte dreigingsmechanisme diasporapolitiek valt samen met het eerste thema, waarbij moet worden opgemerkt dat diasporapolitiek een bredere en meerzijdige lading heeft. Het onderzochte dreigingsmechanisme aanwakking radicalisering komt overeen met het tweede thema, waarbij radicalisering wel een bredere impact kan hebben dan alleen op democratische processen en instellingen en ook gericht kan zijn op het vergroten van algemene maatschappelijke onrust of beoogt een breed maatschappelijk ongenoegen en wantrouwen te faciliteren. Onze analyses onderschrijven dat de aanvankelijke focus van radicalisering op fundamentalistische moslims moet worden aangevuld met aandacht voor zogeheten lone wolves en rechtsextremisten, zoals white supremacists. Het genoemde thema economische veiligheid komt terug bij bedrijfsspionage, directe buitenlandse investeringen en ontwikkelingshulp. De laatste twee mechanismen kunnen de economische veiligheid aantasten of verkleinen, afhankelijk van de percepties van de betrokken auteurs of landen, maar kunnen die ook vergroten. Dit thema komt ook terug in het dreigingsmechanisme van de energiepolitiek. Economische veiligheid komt indirect aan de orde in de mechanismen die gaan over dual-use technologie, d.w.z. ruimtedreigingen en biologische en chemische wapens. Het gaat hier om technologieën en (productie)capaciteiten die voor de civiele industrie en de economie heel belangrijk zijn, maar ook voor de wapenindustrie gebruikt kunnen worden, of ingezet kunnen worden door potentiële vijanden. In vergelijking met de dreigingsperceptie van de rijksoverheid blijken de meeste mecha-

nismen maar partieel in de bestudeerde vier kerndocumenten van de overheid voor te komen

Suggesties voor vervolg onderzoek

Het is niet objectief vast te stellen welk onderwerp op het gebied van statelijke dreigingen het meeste van belang is. Onderwerpen die normaliter onderbelicht dreigen te blijven of wat lastiger te duiden zijn, verdienen nadere aandacht. Voor een eventuele tweede fase van dit onderzoeksproject bevelen we aan de nog niet geanalyseerde dreigingsmechanismen te analyseren. De voor fase 1 ontwikkelde exemplarische aanpak kan zonder meer worden toegepast op nog niet geanalyseerde mechanismen. Ten eerste, de militaire dreigingsmechanismen nucleaire en radiologische wapens, conventionele wapens en onbemande wapensystemen en/of kunstmatige intelligentie omvat een substantieel deel van de gescreende artikelen. Deze blijven relevant vooral ook in het licht van een afkalvend regime van regulering en beheersing. Ten tweede, de dreigingsmechanismen humanitaire (militaire) interventie, coercion strategies, en protectionisme/illiberaal handelsbeleid worden door derde landen als een bedreiging gezien door een grotendeels Westers dreigingssubject. Klimaatverandering is een meer mondiale dreiging en verdient nadere studie in samenhang met bedreigde ecosystemen en biodiversiteit. Ten derde, wordt een nadere bestudering van hybride oorlogvoering en statelijke criminaliteit aanbevolen.

Als tweede onderdeel van een eventueel vervolgonderzoek kan een wijder corpus aan literatuur worden bestudeerd voor mechanismen met een relatief kleine hoeveelheid artikelen: biologische en chemische wapens, en spionage & diefstal van kennis en technologie. Hiervoor kan dan specifiek gezocht worden in een aantal nader geïdentificeerde tijdschriften, publicaties van denktanks, en niche-tijdschriften. Hierbij kunnen ook nieuwe en specifiekere zoektermen worden gebruikt zoals aangegeven in de bijlagen van het rapport. Voor een grondiger analyse zouden de gemaakte mechanisme analyses ook kunnen worden geconfronteerd met inzichten ontleend aan enkele erkende handboeken op deze deelterreinen.

Als derde onderdeel van een eventueel vervolgonderzoek kan worden ingegaan op de specifieke samenhang tussen verschillende mechanismen. Voor het vervolgonderzoek naar al deze drie onderdelen zijn in het rapport gedetailleerde onderzoeksvragen geformuleerd

Summary English

Reason, Aims & Set up of the study

This state-of-the-art research project State Threats was commissioned by the Dutch Ministry of Justice and Security's Research and Documentation Centre (WODC) at the request of the National Coordinator for Security and Counterterrorism (NCTV) for the further development of the research agenda of the NCTV. This research agenda is intended to lay the foundations for intensified cooperation with academia on the domains for which it bears responsibility. One of those domains is state threats. The purpose of this research is to conduct a first literature scan of the academic field on state threats: the topics that are covered, those which are underexposed and deserve more attention, and the state of the literature (size and quality). The research contract was awarded to the War Studies Research Centre (WSRC) of the Faculty of Military Sciences (FMW) of the Dutch Defence Academy (NLDA).

In this research report, the following research questions are answered:

1. Which subjects in the area of state threats are according to the researchers relevant and studied – to what extent and with what quality?
2. Do the topics fall under the domain described by the NCTV?
3. How can these research questions be examined during phase 2?
4. Which research questions emerge for phase 2?

The research was conducted in three steps: selection, screening and analysis of the literature. In total, 2905 academic articles from 19 journals and 29 special issues were screened, resulting in 1000 articles with relevant information on state threats. Subsequently the articles were analysed in terms of the threat subject, threat object and threat mechanism. Based on this screening, 24 threat mechanisms were distinguished in the categories military, political, economic and other. Due to the size of the corpus, the further analysis was restricted to 10 mechanisms, taking into account the different categories. Combining several mechanisms resulted in 8 separate mechanism-analyses, based on the close-reading of 231 academic articles.

Threat subject, threat object and threat mechanism

Based on this inductive approach, dozens of threat subjects, objects and mechanisms were distinguished. Threat subject refers to who or what causes the threat (or is perceived to). Threat object is defined as who or what is being threatened (or is perceived to). Threat mechanism concerns the means and ways to exercise the threat.

27 states were mentioned as threat subject, 26 states as threat object. China, Russia and the US were mentioned most often, both as object and subject. In addition to individual states, regions or particular groups of states are mentioned, such as:

the West, North-Africa and the Middle East, World Powers and Nuclear Powers. Moreover, non-state actors, such as terrorist organizations, criminal organizations, private or state-owned companies, militias and private military companies, are instrumentalised as threat by state actors. Finally, international alliances and international partnerships are mentioned, such as the European Union (EU), the North-Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the United Nations (UN).

Comparing the threat subjects and objects, we notice a reciprocity among the great powers and regions, which could reflect the well-known security dilemma, mutual enemy images and strategic competition. The lion's share of academic literature assumes, implicitly or explicitly, this geopolitical logic of great power politics. Moreover, the boundaries between state and non-state actors and threats are fluid, allowing for all kinds of overlap. Nor should it be assumed that the state is a homogenous actor acting coherently. States may consist of different actors, with different, even competing, threat perceptions and policy conceptions.

24 threat mechanisms were distinguished. Most articles (671) are about military threat mechanisms, 566 articles are about political threat mechanisms and only 131 deal with economic threat mechanisms. The top-5 of threat mechanisms in the academic literature are: conventional weapons, nuclear and radiological weapons, hard cyber, soft cyber and coercion strategies. Since the journals in international relations and security studies deal with questions of violence and military means, the predominance of military threat mechanisms in the top-5 is probably partly the result of the journal selection. Other frequently mentioned threat mechanisms are: hybrid warfare, unmanned weapon systems and/or artificial intelligence, securitization and ideological framing, and (terrorist) attacks.

The research report provides an in-depth analysis of 10 selected threat mechanisms: biological and chemical weapons, space threats, espionage & technology theft, diaspora politics, fueling radicalization, securitization & ideological framing, energy politics, direct foreign investments and development aid. For each of these mechanisms the report maps the manifestation of the mechanism and the key issues in the academic debate on this threat mechanism concerning state threats.

Concerning biological and chemical weapons, state threats play a role at three different levels: the lack of regulation on property, production, distribution and dumping of biological and chemical weapons, careless handling and a technological arms race between China and the US. Similar themes are covered when it comes to space threats: the lack of regulation, non-intentional consequences of space debris, the role of technology in the militarization of space dominated by the US, China and Russia. Espionage by state actors concerns both the collection of state military intelligence and (facilitating) theft of corporate secrets and technology. The digitization of the threat mechanism is central to the literature that was analyzed. State actors play different roles in relation to diaspora politics, both as state of origin and host state. State actors may oppress diasporas, but

also fuel their identity and use them as a source of intelligence. Similar themes are covered in the literature on the threat mechanism of fueling radicalization. A state may fuel radicalization to disrupt another country's society, for example by returning foreign fighters and radicalizing right-wing extremists. Securitization and ideological framing is about the construction of threat perceptions by states. A huge part of the literature is concerned with the conceptualization of these notions. In terms of the cases that are studied, it is primarily about the securitization of muslims/migrants by state actors as an instrument against other states, and the ideological dimension of geopolitical rivalry between Europe/US and China/Russia. Energy politics as threat mechanism by states concerns the creation of dependencies on the access to energy sources. Climate change and scarcity contribute to a shift in the power relations. The literature deals with Europe's dependence on gas, the growing influence from China in the Middle-East and the emerging alliance of Russia and China in the Arctic. Creating dependencies is also a central feature of direct foreign investment and development aid as a state threat. The literature focuses primarily on the threat of the Asian Infrastructure Investment Bank and the Chinese Belt and Road Initiative. Additionally, the impact of Chinese direct foreign investments on developed economies in the West has been studied.

Analyzing the main threat subjects (China, Russia and the US) in relation to the analyzed threat mechanisms, the securitization and ideological framing stands out as a common threat mechanism. Energy politics is distinctive to Russia, and direct foreign investment and development aid plays a prominent role in the perception of China as threat subject.

In addition to the mechanism-specific element, one of the main findings of this research report is the connection and overlap between different threat mechanisms. First, the geopolitical rivalry between great powers. Geopolitical processes transform existing mechanisms, such as energy politics or the use of technology in space, into a threat or an arms race. Second, the overlap between mechanisms, in which one mechanism turns into another or even mutually constitute each other. Most threat subjects use a repertoire of different threat mechanisms which can be deployed at the same time or consecutively. Moreover, the diminished role or lack of legal frameworks and international regimes facilitates the emergence of threats. The pace of technological developments is so high that it cannot be kept up with by appropriate legislation.

Based on the analysis of the ten threat mechanisms the report reflects on the conceptualization of state threat. First, it is difficult to draw a clear line between state actors and non-state actors. For example, state actors may instrumentalize diasporas, terrorist organizations and companies. Second, the concept of "threat" depends on the underlying perceptions and may be constructed. For example, in a process of securitization certain topics emerge on the security agenda. Similarly the academic literature is subject to certain trends. Third, not all state threats are intentional. Some of them are side-effects or the result

of carelessness, negligence or omission. Examples include the careless treatment of dangerous materials or weapons (both on the earth, sea and space), and the danger of certain technologies falling into the wrong hands, or the possibilities of dual use. It is evident that non-intentional threat mechanisms can be just as dangerous as intentional ones. Moreover, in some cases it is unclear whether a certain threat subject has only defensive or offensive intentions with particular weapons or threat mechanisms.

Reflection on the quality of the academic publications

On average the journals that were examined are of reasonably high quality, or have a certain status in academia. For each journal a short description was provided on the focus areas and the review policy, the publisher and/or sponsors, and the impact factor. Moreover, the nationality of the editors and the journal are given, just as the gender diversity in the editorial board. In addition to a general Western predominance, the Anglosaxon predominance stands out. Almost all journals are peer reviewed. The editorial boards are relatively diverse in terms of gender, but still mainly populated by (white) men. The main limitations and shortcomings concern the (lack of) methodological and theoretical justification, one-sidedness and western-centrism. These limitations are inherent to the study of a large corpus of academic articles from a large variety of diverse sources. Including non-western perspectives would be beneficial for the second phase of the research in order to redress a potential western bias.

Connection to the NCTV focus areas

The NCTV has three focus areas: unwanted foreign interference aimed at diaspora, protecting democratic processes and institutions, and economic security. Several of the analyzed threat mechanisms address these issues. The analysis of diaspora politics relates to the first focus area – acknowledging that the mechanism of diaspora politics has a broader and more multifaceted coverage than the NCTV focus area. The fueling of radicalization fits with the second theme – acknowledging that its impact may go beyond democratic process and institutions, and could target civil unrest, societal discontent and distrust at large.

Our analyses subscribe that the initial focus on the radicalization of fundamentalist muslims has to be complemented with attention for so-called lone wolves and rightwing extremists, such as white supremacists. The theme of economic security features in the study of corporate espionage, direct foreign investment and development aid. The latter two may both damage and reduce, and increase economic security – this depends on the perspective of particular authors or countries. Also, energy politics is related to economic security. Moreover, economic security features indirectly in the mechanisms over dual-use technology, such as space threats and biological and chemical weapons. It concerns technologies and (production) capacities which are very important for the civil industry and economy, but may be used for the purpose of the arms industry and/or by potential enemies. Most mechanisms are only partly

covered in the governmental documents about Dutch threat perceptions.

Suggestions for future research

Which topics in the field of state threats are of most importance cannot be established objectively. Topics that are usually underexposed or harder to grasp deserve further attention. For phase 2 of a research project on state threats we suggest to analyse the remaining threat mechanisms that were identified. The exemplary approach that was developed for phase 1 can easily be applied to analyze the literature of the other mechanisms. First, the military threat mechanisms nuclear and radiologic weapons, conventional weapons and unmanned armed systems and/or artificial intelligence contains a considerable part of the articles that were screened. They remain relevant in the light of the continuing decline of regimes of regulation and containment. Second, the threat mechanisms humanitarian military intervention, coercion strategies and protectionism & illiberal trade policy are seen by third countries as a threat coming from Western threat subjects. Climate change is a global threat and deserves further study in connection with endangered ecosystems and biodiversity. Third, we suggest a further study of hybrid warfare and state crime.

A second component of phase 2 could be to expand the corpus of literature for the mechanisms for which we, in our systematic inductive approach, had to rely on a relatively small amount of articles: biological and chemical weapons, espionage and theft of knowledge and technology. A more targeted search in niche journals and thinktank publications could be useful in this regard. Suggestions for specific search words can be found in the appendix of this report. Moreover, the corpus could be expanded to include recognized handbooks on a specific threat mechanism.

A third component of phase 3 would entail the analysis of the specific coherence/relation between the different mechanisms. For each of these components the report presents several detailed research questions.

Verklarende woordenlijst

Aselecte steekproef:	een steekproef waarbij iedere eenheid dezelfde kans krijgt te worden geselecteerd
Betrouwbaarheid:	zodanig specifieke verantwoording van het onderzoek dat het voor andere onderzoekers mogelijk is het onderzoek over te doen en tot dezelfde resultaten te komen
Bias:	afwijking of vertekening
Coercion strategies:	strategieën waarbij gepoogd wordt de tegenstander onder druk te zetten of te dwingen een bepaald gedrag te vertonen of na te laten
Confirmation bias:	afwijking die optreedt doordat men (alleen of vooral) zoekt naar wat de eigen vooronderstellingen bevestigt
Corpus:	de totale verzameling van een voor een bepaald doel geselecteerde eenheden (meestal gebruikt voor artikelen of documenten)
Cyber:	alles wat betrekking heeft op computers en computernetwerken (zoals het internet)
Cyber 'hard':	Het hacken, infiltreren, verzwakken of anderszins aantasten van militaire infrastructuur middels digitale/IT-systemen
Cyber 'soft':	Het (negatief) beïnvloeden en/of destabiliseren van een publieke opinie van een andere staat middels IT/internet, met name het creëren van nepnieuws en het verspreiden van desinformatie en propaganda via (sociale) media
Dual-use:	ontworpen of geschikt voor zowel militaire als civiele toepassingen
Epistemische gemeenschap:	leden van een epistemische gemeenschap delen een bepaalde opvatting of geloof in de echtheid en toepasbaarheid van bepaalde vormen van kennis of waarheden
Epistemologisch:	kennistheoretisch (betrekking hebbend op de wijze waarop kennis is verzameld en die wordt benaderd)
Gedeterritorialiseerd:	terwijl vroeger dreigingen werden gekoppeld aan een statelijke actor met een bepaald territorium, zijn hedendaagse dreigingen minder sterk aan een territorium gekoppeld, zoals een wereldwijde diasporabeweging, cyberaanvallen en dynamische netwerken van terroristen of criminelen die via het internet opereren
Governance:	verwijst naar bestuur, beheersing en macht of de wijze van besturen. Governance kan algemeen worden beschreven als het uitvoeren van beleid, controle, macht, regels en principes van organisaties en heeft niet uitsluitend betrekking op overheidsinstanties.
Intelligence:	het verzamelen van informatie die militaire of politieke waarde heeft
Narrative:	in verhalende vorm
Ontologisch / ontologie:	letterlijk: de zijnsleer. Ontologie probeert het wezen / de aard van entiteiten te begrijpen of fenomenen te categoriseren
Peer review(ed):	betekent letterlijk collegiale toetsing of onderlinge toetsing en is een methode om de kwaliteit van (geschreven) werk te verbeteren, verifiëren of controleren door het te onderwerpen aan de kritische blik van een aantal gelijken, meestal vakgenoten of collega's van de auteur. Een positieve peer review wordt vaak als eis gesteld om te mogen publiceren in wetenschappelijke tijdschriften
Prionen:	zijn de verwekkers van zeer ernstige infectieziekten van de hersenen met dodelijke afloop bij mensen, runderen, schapen en vele andere dieren
Private Military Companies:	private ondernemingen die -in opdracht van en tegen betaling door anderen- militaire taken uitvoeren
Purposive sample:	doelgerichte streekproef waarbij met opzet bepaalde individuen of eenheden worden geselecteerd voor het onderzoek
Review:	overzicht
Special issue:	Speciaal nummer van een tijdschrift gewijd aan een bepaald onderwerp of thematiek
White supremacism:	de opvatting dat witte mensen superieur zijn aan andere rassen en hen zouden moeten domineren

Lijst van Figuren en Tabellen

Figuur 1:	Overzicht selectie corpus
Figuur 2:	Dreigingssubjecten
Figuur 3:	Dreigingsobjecten
Figuur 4:	Dreigingsmechanismen
Figuur 5:	China als dreigingssubject
Figuur 6:	Rusland als dreigingssubject
Figuur 7:	Overlap tussen dreigingsmechanismen
Tabel 1:	Onderzoeksstatus dreigingsmechanismen
Tabel 2:	Dreigingspercepties Rijksoverheid

1. Inleiding, probleemstelling en onderzoeksvragen

Dit state-of-the-art onderzoek Statelijke Dreigingen is door de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) aangevraagd bij het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie en Veiligheid in het kader van de in ontwikkeling zijnde onderzoeksagenda van de NCTV. Middels deze onderzoeksagenda beoogt de NCTV een basis te leggen voor een intensievere samenwerking met de wetenschap op de domeinen waarvoor hij verantwoordelijkheid draagt. Eén van deze domeinen wordt gevormd door statelijke dreigingen. De doelstelling van het onderhavige onderzoek is om een eerste literatuurscan te maken van het wetenschappelijke onderzoeksveld van statelijke dreigingen, de onderwerpen die daarbinnen aan de orde komen, de onderbelichte onderwerpen waarvan wordt gesuggereerd dat zij meer aandacht verdienen en de status van de literatuur (omvang en zo mogelijk kwaliteit). De onderzoeksopdracht is door het WODC gegund aan het War Studies Research Center van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie.

Het onderwerp statelijke dreigingen staat de laatste jaren steeds meer in de aandacht en recentelijk zijn verschillende beleidsdocumenten over dit onderwerp gepubliceerd (ANV 2019; Ministerie van Justitie en Veiligheid 2021a, b; NCTV 2019a, b).

De onderscheidende benadering van dit onderzoek ten opzichte van de reeds gepubliceerde beleidsdocumenten is de systematische en grotendeels inductieve benadering. In het huidige onderzoek wordt gekeken wat een breed literatuuronderzoek van wetenschappelijke bronnen oplevert en wat de aard van deze bronnen is. De nadruk ligt hierbij op een systematische aanpak, in de selectie, analyse en rapportage over de bronnen, waarbij geprobeerd wordt verbanden te leggen door aan te geven wat voor soort debatten er in de literatuur worden aangetroffen of daaruit kunnen worden gedestilleerd, en waarbij ook een kritische reflectie over de kwaliteit en positionering van de literatuur (d.w.z. zowel van de bronnen zelf als van de auteurs) wordt nagestreefd. Verder is gekozen voor een exemplarische aanpak. Dat houdt in dat de gekozen en verantwoorde werkwijze een model is dat verder kan worden toegepast in een eventuele tweede fase vervolgonderzoek. De nadruk ligt hierbij op het ontwikkelen en uittesten van een methodologisch kader voor het zo objectief, betrouwbaar en compleet mogelijk selecteren en analyseren van de wetenschappelijke artikelen, en het opleveren van een brede dataset van te analyseren documenten. Het exemplarische karakter van het onderzoek impliceert echter tevens dat niet alle in het onderzoek geïdentificeerde bronnen konden worden geanalyseerd. Dit liet de omvang van het materiaal niet toe. De exemplarische aanpak is gekozen vanuit het idee dat als de ontwikkelde aanpak werkt voor het thans bestudeerde corpus aan literatuur, deze ook -al dan niet met enige verfijningen- kan worden toegepast op een uitgebreidere hoeveelheid bronnen in de eventuele tweede onderzoeksfase om de bevindingen uit de eerste fase aan te vullen en te verdiepen. In de aanbevelingen die in de diverse onderdelen van dit rapport worden geformuleerd, worden dan ook suggesties gedaan voor nader vervolgonderzoek, zowel voor wat betreft thema's als nader te bestuderen bronnenmateriaal.

In een scan van de wetenschappelijke literatuur is het vrijwel onontkoombaar dat wetenschappelijk specialistische termen of vaktechnisch jargon naar voren komt. In dergelijke gevallen is dat begrip opgenomen in de verklarende woordenlijst.

De volgende onderzoeksvragen zijn in de opdracht voor deze eerste fase van het literatuuronderzoek geformuleerd:

1. Welke onderwerpen op het gebied van statelijke dreigingen zijn volgens de onderzoekers in welke mate van belang, in welke mate onderzocht, en met welke kwaliteit?
2. Vallen deze onderwerpen binnen het aandachtsgebied van de NCTV?
3. Hoe kunnen deze onderwerpen in fase 2 worden onderzocht?
4. Welke onderzoeksvragen voor fase 2 komen naar voren?

2. Methode van onderzoek en werkwijze

Onderzoeksteam

Het onderzoek is uitgevoerd door het War Studies Research Center (WSRC) van de faculteit Militaire Wetenschappen (FMW) van de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Hiertoe heeft het WSRC een speciaal projectteam opgezet. Dit team bestond uit de onderzoekers Martijn Kool (MA, MSc) en Daan Sanders (MA), en de stagiaires Marthe van Eckeveld, Sari Koeleman en Esmeralda Vane, die alle drie de Master Conflict Studies & Human Rights aan de Universiteit Utrecht volgen. Prof. Georg Frerks en Dr. Trineke Palm van de NLDA gaven leiding aan het onderzoek.

Het werk aan de selectie, analyse en deelrapportages over de verschillende dreigingsmechanismen (het feitelijke literatuuronderzoek) is verricht door wisselende teams bestaande uit Martijn Kool, Daan Sanders, Marthe van Eckeveld, Sari Koeleman en Esmeralda Vane. Hun deelrapportages zijn becommentarieerd door Georg Frerks en Trineke Palm. Het eindrapport is in eerste aanleg geschreven door Georg Frerks, waarbij de overige onderzoekers input en commentaar hebben geleverd.

Begeleidingsgroep

Het onderzoek is begeleid door een begeleidingsgroep bestaande uit prof. Jaap de Wilde (voorzitter; Rijksuniversiteit Groningen), prof. Wolfgang Wagner (Vrije Universiteit Amsterdam), Dr. Danny Pronk (Clingendael Instituut), Dr. Gerrit Haverkamp (WODC) en Dr. Marnix Croes (NCTV). De groep kwam vijfmaal bijeen met de onderzoekers en gaf suggesties voor de opzet, uitvoering en rapportage van het onderzoek op basis van de door het onderzoeksteam aangeleverde materialen. Het onderzoeksteam maakte verslagen van de vergaderingen en droeg zorg voor de follow-up van de gemaakte suggesties.

Tijdsplanning

Het onderzoek begon in de loop van november 2020 en liep door tot begin juni 2021. Het bestond grofweg uit de vaststelling van de opdracht en de werving van de onderzoekers (november 2020), het opstellen van een database en eerste screening van literatuur (november 2020-januari 2021), de nadere analyse (februari-maart 2021) en de synthese en rapportage van de geselecteerde literatuur (april-juni 2021).

Stappen in de onderzoekaankpak

Hieronder worden de drie stappen van het onderzoek nader toegelicht: selectie (2.1), screening (2.2) en analyse (2.3).

2.1 Selectie van de literatuur

Een belangrijk onderdeel van de onderzoekaankpak was de selectie van de literatuur die voor de analyse in aanmerking kwam. Hierbij moesten verschillende keuzes van zowel praktische als inhoudelijke aard worden gemaakt. De eerste keuze betrof de tijdsperiode waarbinnen de artikelen uit de diverse bronnen zijn geselecteerd. Hierbij is gekozen voor de meest actuele en recente literatuur die verschenen is in de afgelopen vijf jaar, d.w.z. artikelen uit de jaren 2015-2020. De tweede keuze betrof de aard van de te bestuderen wetenschappelijke literatuur.

Er is besloten in eerste instantie te kijken naar wetenschappelijke artikelen die in gerenommeerde tijdschriften zijn verschenen in het domein van internationale veiligheid, conflicten, dreigingen en internationale betrekkingen. Er zijn in totaal 19 tijdschriften geselecteerd, waarvan 16 tijdschriften integraal voor de gekozen tijdsperiode van 2015-2020 zijn gescreend (zie bijlage 1.1) en 3 tijdschriften voor een kortere tijdsperiode wegens ofwel het bereiken van een inhoudelijk verzadigingspunt, waarbij dezelfde soort debatten terugkwamen, ofwel door de omvang van het tijdschrift. De keuze van deze 19 tijdschriften was gebaseerd op hun reputatie en een zekere variëteit binnen het vakgebied van internationale betrekkingen en veiligheidsstudies zoals ingeschat door het onderzoeksteam Statelijke Dreigingen Project (SDP). Nog eens 15 andere wetenschappelijke tijdschriften zijn nagelopen om te bekijken of er in deze periode nog relevante special issues zijn verschenen (zie bijlage 1.2).

In totaal zijn 55 special issues afkomstig uit 15 tijdschriften meegenomen in de screening, waaruit 29 special issues uiteindelijk relevant bleken, met een totaal van 101 voor het onderzoek relevante artikelen die hieruit naar voren kwamen. Ook is literatuur opgezocht in de publicaties van enkele denktanks (zie bijlage 1.3). Enkele denktanks geven eigen gerenommeerde tijdschriften uit die al in de lijst van gekozen tijdschriften waren opgenomen: dit betreft het RUSI Journal van het Royal United Services Institute; Survival van het International Institute for Strategic Studies; en International Affairs van Chatham House. Van de andere denktanks is een eerste scan gemaakt en daaruit zijn enige rapporten naar voren gekomen die nog als aanvulling bekeken zijn op de reeds geanalyseerde wetenschappelijke artikelen. Hierbij zijn bij een aantal reeds gemaakte analyses van dreigingsmechanismen via een purposive sample 21 denktank artikelen uitgekozen en bekeken om te kijken of die vergelijkbare punten maken of hele nieuwe inzichten opleveren. Hierbij is niet gestreefd naar een aselecte steekproef of een bijzondere geografische of andere spreiding van de denktanks, maar is er vooral gezocht in een aantal denktanks met relevantie voor Nederland, Europa of de NAVO etc. (zie bijlage 1.4). Ten slotte zijn er nog een aantal artikelen toegevoegd aan het corpus op basis van de expertise van collega's van de onderzoekers aan de FMW.

2.2 Screening van de literatuur

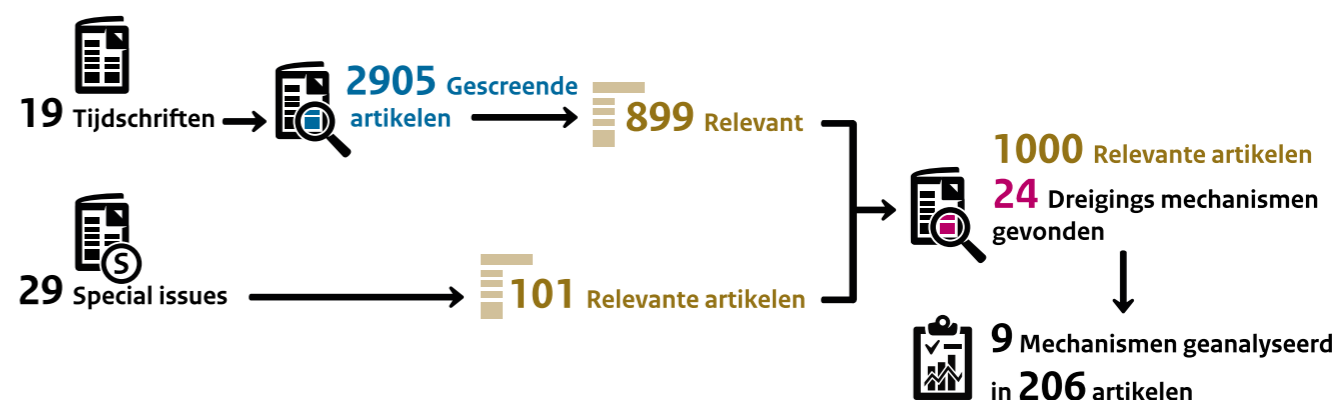
De tweede stap in het onderzoeksproces was de screening van de geselecteerde literatuur. De screening beoogde vast te stellen of de in de eerste stap geselecteerde literatuur relevant was om in de analyse te worden meegenomen. Een artikel werd relevant geacht als het een of meer statelijke dreigingen aan de orde stelt. Het begrip statelijke dreiging als zodanig is bij deze screening bewust relatief opgehouden als een attenderend begrip. Er is dus op die manier besloten het begrip statelijke dreiging niet al a priori te definiëren of 'dicht te timmeren', aangezien op die manier onverwachte of onvermoede dreigingen zouden worden gemist. Het was de bedoeling het materiaal 'te laten spreken'. Zo is dus duidelijk gekozen voor een grotendeels inductieve aanpak in plaats van een deductieve werkwijze met van te voren vastomlijnde definities, waarbij het de bedoeling was 'het net breed te spreiden'. Anders gezegd was de empirische prevalentie van de dreigingen leidend. De gescreende artikelen werden gecodeerd aan de hand van een codeboek (bijlage 2) dat gaandeweg aan de hand van de eerste screenings is opgesteld en verfijnd.

De screening beperkte zich tot het lezen van de abstract (samenvatting), inleiding en conclusies, en indien nodig het snel doorkijken van het artikel. Op basis hiervan werd besloten of het betreffende artikel of rapport in aanmerking kwam voor een volledige analyse of niet relevant beschouwd werd voor verder onderzoek en analyse.

Naast de bibliografische gegevens werden in deze fase drie elementen gecodeerd: a) dreigingssubject; b) dreigingsobject; c) dreigingsmechanisme. Onder dreigingssubject wordt verstaan wie of wat de veroorzaker van de dreiging is (of als zodanig beschouwd wordt); onder dreigingsobject wordt verstaan degene die of datgene dat bedreigd wordt (of als bedreigd beschouwd wordt); en onder dreigingsmechanisme: de middelen of manieren waarmee de dreiging wordt of kan worden uitgevoerd. Zoals eerder is opgemerkt is hierbij inductief gewerkt, waarbij niet uitgegaan is van tevoren vastgestelde dreigingssubjecten, objecten en mechanismen. Wel moest er betrokkenheid van een staat of meerdere staten aan de orde zijn als dreigingssubject. Bij sommige artikelen ontbrak soms de expliciete vermelding van een dreigingsobject, subject of mechanisme of werden er juist meerdere genoemd. Dat hield in dat de informatie vaak nog wel relevant was, maar dat de triade dreigingssubject/ object/ mechanisme maar ten dele was ingevuld.

In totaal zijn er uit de geïdentificeerde 19 tijdschriften 2905 artikelen gescreend, waarvan er 899 relevant werden bevonden om nader geanalyseerd te worden, aangezien er nader op statelijke dreigingen werd ingegaan in het artikel. De vaststelling of een artikel relevant was voor nadere analyse was gebaseerd op de constatering van het onderzoeksteam dat het artikel waardevolle inhoudelijke informatie bevatte. De 29 special issues bevatten op deze wijze 101 relevante artikelen. De dataset met de codering van de relevant bevonden artikelen is opgeslagen in het data-archief van DANS. In totaal zijn dit 1000 artikelen van zowel de 19 tijdschriften als de 29 special issues.

Figuur 1: overzicht selectie corpus

2.3 Analyse

De volgende stap in het onderzoeksproces was de analyse, waarbij de selectie van relevante artikelen nader geanalyseerd werd op de inhoud. Uiteraard was het in deze eerste fase van dit onderzoek niet mogelijk de 1000 in de screening als relevant aangemerkte artikelen in detail te analyseren. Hiertoe werd overeenkomstig aan de boven aangeduide exemplarische aanpak een verdere selectie gemaakt, waarbij de artikelen per dreigingsmechanisme zijn geordend. Deze keuze lag voor de hand mede omdat het bij dit onderzoek niet de bedoeling was vanuit een enkel dreigingssubject te vertrekken. Wel wordt in paragraaf 3.1.2 (Overzicht dreigingssubjecten, objecten en mechanismen) de rol van de diverse dreigingssubjecten en objecten nader geanalyseerd, waaronder de vraag hoe de belangrijkste dreigingssubjecten zich tot elkaar verhouden. Er bleken 24 verschillende dreigingsmechanismen te kunnen worden onderscheiden in de hoofdcategorieën militair, politiek, economisch en overig. Zie voor een volledige lijst van de mechanismen bijlage 1.7. Uiteraard hadden ook andere hoofdcategorieën kunnen worden gekozen. De indeling heeft dus iets arbitrairs, maar dit is geen probleem aangezien de mechanismen steeds op zich worden geanalyseerd waarbij de hoofdcategorie geen rol speelt. De hoofdcategorieën hebben vooral de functie het geheel wat overzichtelijker te maken in de presentatie. Bij het analyseren van de artikelen is er door de onderzoeksgroep soms voor gekozen mechanismen te combineren omdat de literatuur elkaar aanvulde of deels overlapte. Van alle mechanismen zijn er 10 uitgekozen voor nadere analyse, waarbij uitgegaan is van spreiding over de categorieën militaire, politieke en economische dreigingen. Door een aantal mechanismes te combineren zijn er 8 mechanismeanalyses geschreven die zijn opgenomen in Hoofdstuk 5 (5.1 t/m 5.8). Omdat de diverse vormen van cyberdreigingen en terrorisme al in aparte studies voor de NCTV zijn onderzocht, zijn deze mechanismen in dit onderzoek niet nader geanalyseerd. Een aantal artikelen bleek in het analyseproces nog af te vallen als minder of niet relevant of uiteindelijk (tevens) een ander dreigingsmechanisme te betreffen. Dit geeft aan dat mechanismen veelal met elkaar verweven zijn. Alle tussentijdse wijzigingen werden steeds aangepast in het corpus van de dataset. Binnen de tien geanalyseerde mechanismen zijn er uiteindelijk 231 artikelen volledig geanalyseerd, waarvan 21 denktank-artikelen.

Bij de analyse van de artikelen is een stappenplan (zie bijlage 4.1) gevolgd. Hierin wordt aandacht besteed aan zowel de inhoud als de analytische en methodologische kenmerken van het artikel. Daarna zijn per gekozen mechanisme alle betreffende artikelen samengebracht in een mechanisme-analyse. Ook hiervoor was een stappenplan ontwikkeld (zie bijlage 4.2), waarbij na een inleiding met een samenvatting van de mechanisme-analyse eerst de aard van het mechanisme uiteen wordt gezet, daarna welk academisch debat er rondom dit mechanisme speelt (of kan worden gedestilleerd) en tenslotte een reflectie op de literatuur gegeven wordt, die beschrijft hoe de literatuur, de denktanks en/of de auteurs - hun posities en academische kwaliteit en achtergrond - kunnen worden gekarakteriseerd. Deze aandacht voor de positionering van de auteurs en tijdschriften geeft de mogelijkheid tot het leveren van een epistemologische kritiek, b.v. of de literatuur uit een bepaalde hoek komt, de samenstelling van de auteurs evenwichtig is, of dat er een zekere eenzijdigheid in de benadering van de problematiek valt te ontdekken.

Inhoudelijk is er bij de analyse gekeken naar wat er over de diverse dreigingen wordt gezegd. Wat zijn de problemen, debatten en vragen die deze dreigingsmechanismen oproepen? Welke interessante aspecten worden in de literatuur aangehaald of geproblematiseerd? Wat zijn de gaten in de inhoud van de geanalyseerde artikelen? Ten slotte is aangegeven of er binnen het bestudeerde mechanisme sprake is van dwarsverbanden met andere mechanismen. Uiteindelijk is per mechanisme een analyse uitgeschreven waar de bevindingen van de geanalyseerde artikelen zijn samengevat resp. gesynthetiseerd. Voor alle mechanismen is via het genoemde stappenplan hetzelfde format aangehouden hetgeen uiteindelijk is uitgemond in aparte rapportages voor elk dreigingsmechanisme (zie verder Hoofdstuk 5). In de gevolgde aanpak is uitdrukkelijk niet gekozen om bij de analyse uit te gaan van het dreigingssubject als organiserend principe. Dan komt men immers al gauw uit bij de 'usual suspects' als China en Rusland, hetgeen gemakkelijk kan leiden tot confirmation bias, terwijl reciproke dreigingspercepties van dreigingssubjecten als de Verenigde Staten (VS) en de Europese Unie (EU) dan buiten beeld zouden blijven. Ook is er niet voor gekozen als dreigingsobject alleen maar te kijken naar b.v. Nederland of 'het Westen'. Afgezien van het feit dat Nederland maar weinig wordt genoemd in de internationale wetenschappelijke tijdschriften zou ook dit te veel een beperking van de blik inhouden. Wel is literatuur die voor Nederland irrelevant is buiten beschouwing gelaten. Een voorbeeld hiervan was een conflict tussen twee geheel andere staten dat geen verdere ramificaties voor ons land of het Westen had. Door het materiaal per mechanisme te analyseren zijn er zoveel mogelijk dreigingssubjecten en -objecten aan de orde gekomen. Ook is er -zoals hierboven reeds uiteengezet- t.a.v. het dreigingsmechanisme niet uitgegaan van een bestaande van tevoren opgestelde lijst dreigingen om ook hier bias te voorkomen.

2.4 Beperkingen

De gekozen werkwijze kent ook beperkingen. Er is louter in Engelstalige tijdschriften gezocht – behoudens het Nederlandstalige blad Militaire Spectator. Het domein van Nederlandstalige wetenschappelijke tijdschriften die relevant zijn met betrekking tot statelijke dreigingen is beperkt. Dit weerspiegelt overigens de Angelsaksische dominantie binnen het wetenschappelijke veld van de internationale betrekkingen en veiligheidsstudies, waarop later teruggekomen zal worden. Het onderzoeksteam heeft onderzocht hoe internationaal de samenstelling van de redacties van de onderzochte tijdschriften is en dit ook als thema behandeld bij de analyses van de dreigingsmechanismen. Hoewel het niet altijd mogelijk is hier harde conclusies over eenzijdigheid aan te verbinden (immers, ook een Westerse schrijver of tijdschrift kan zaken vanuit een ander perspectief behandelen en ook niet-Westerse schrijvers schrijven met regelmaat in Westerse tijdschriften), geeft dit wel een indicatie van een potentieel risico op bias. Dit probleem kan in een eventueel vervolgonderzoek ten dele opgevangen worden door de geografische en ideologische scope van de te behandelen tijdschriften te vergroten.

Een andere mogelijke bias vormt de gekozen tijdsperiode van de afgelopen vijf jaar. Dit maakt het lastig diachronische trends te onderscheiden en kan leiden tot een zekere trendgevoeligheid waardoor bepaalde casuïstiek meer of juist minder aandacht krijgt. Wanneer hier sprake van lijkt te zijn is dit in de mechanismeanalyses vermeld. Inherent aan wetenschappelijk onderzoek is dat het enige en soms zelfs aanzienlijke tijd achterloopt op recente ontwikkelingen. Dit komt door de doorlooptijd van het doen van onderzoek en het publiceren daarvan. Dit is niet louter een nadeel, want het geeft ook de mogelijkheid tot kritische distantie.

Aan de andere kant kunnen wetenschappelijke thema's ook 'verjaren'. Hierbij loopt men het risico dat dreigingen die voor 2015 een centrale rol in het academisch debat speelden en waar reeds consensus over is gevonden, mogelijk niet (meer) naar boven komen in het huidige onderzoek. De mogelijke gevolgen van de periodisering van het onderzoek kunnen uiteraard worden opgevangen door een langere periode te kiezen, maar dat was in het beperkte bestek van het huidige onderzoek niet haalbaar. Dit is wel iets wat in het eventuele vervolgonderzoek kan worden overwogen, hoewel er ook meer gerichte manieren mogelijk zijn om witte of blinde vlekken op te vangen, door bijvoorbeeld gericht bepaalde handboeken te raadplegen of juist andersoortige tijdschriften te onderzoeken.

In dat verband moet ook als een beperking van de huidige werkwijze worden gezien dat bijvoorbeeld regionale en meer antropologisch of sociologisch getinte tijdschriften niet zijn meegenomen. We bevelen aan dit in de eventuele tweede fase alsnog te doen.

De systematische en grotendeels inductieve werkwijze hield ook in dat er niet voor is gekozen om zomaar interessante (hand)boeken, tijdschriften of rapporten aan het corpus toe te voegen, zelfs als die redelijk gemakkelijk zouden kunnen worden gevonden en ingevoegd. Een dergelijk soort cherry-picking verhoudt zich slecht tot de gehanteerde systematische inductieve werkwijze, en zou daarmee de betrouwbaarheid (reliability) van het onderzoek ondermijnen.

Een andere beperking is dat voor sommige onderscheiden mechanismen voldoende artikelen gevonden zijn om een robuuste analyse te maken, maar dat voor andere mechanismen minder relevante artikelen uit de screening naar voren kwamen (zie bijlage 1). Daarom zijn de conclusies voor deze mechanismen met meer voorbehouden omgeven.

Een laatste beperking is de onderzoekersbias, namelijk de mogelijkheid dat de onderzoekers het materiaal op een verschillende manier interpreteren, categoriseren of analyseren. Door het opstellen van een codeboek met definities en categorieën en het gebruik van dezelfde stappenplannen voor analyses – inclusief reflectieve vragen - is gepoogd binnen dit onderzoek aan dit probleem het hoofd te bieden. Daarnaast is bij de analyses van de dreigingsmechanismen steeds in wisselende teams van twee of drie onderzoekers gewerkt en zijn de analyses ook nog nagelezen door de onderzoeksleiders. Door deze aanpak is een hogere graad van onderzoeker-intersubjectiviteit bereikt dan bij een puur individuele werkwijze het geval was geweest.

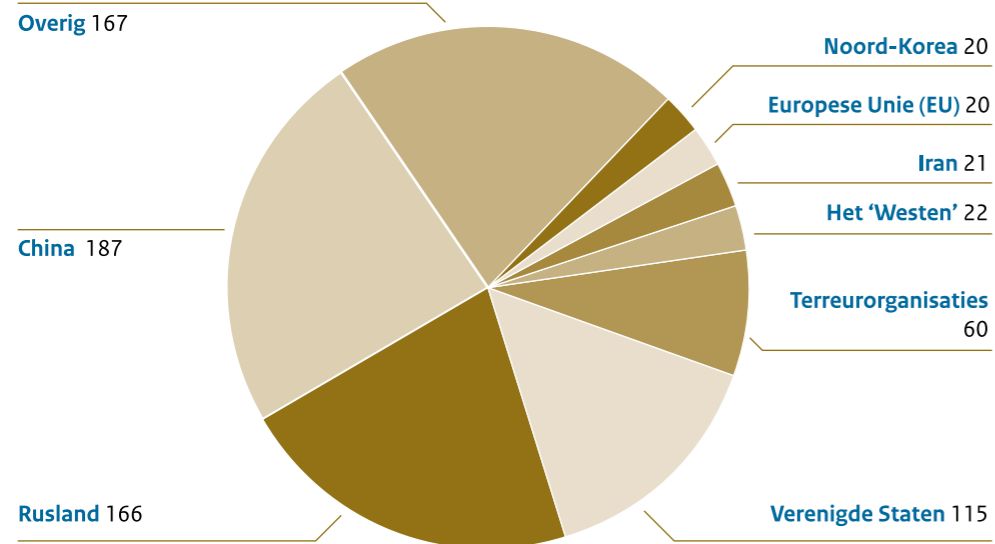
3. Hoofdbevindingen

3.1 Overzicht dreigingssubjecten, objecten en mechanismen

Het onderhavige onderzoek heeft op deze grotendeels inductieve wijze tientallen dreigingssubjecten, dreigingsobjecten en dreigingsmechanismen weten te onderscheiden (zie voor alle details de bijlage 1). Dit geeft aan dat het dreigingsbeeld lastig te reduceren valt tot een paar simpele categorieën. Bovendien kan de kans dat zich een dreiging manifesteert weliswaar klein zijn, maar de impact zeer ernstig, hetgeen het maken van beleidsaanbevelingen compliceert. Het is daarom niet verstandig aan te bevelen bepaalde mechanismen bij voorbaat uit te sluiten voor nadere analyse.

Een puur numerieke analyse van de dreigingssubjecten heeft geleid tot een opsomming van 27 landen die als dreigingssubject worden genoemd (zie figuur 2). Nederland komt in geen enkel artikel als dreigingssubject naar voren. De landen die het meeste als dreigingssubject worden genoemd zijn: China (187 keer), Rusland (166 keer) en de Verenigde Staten (VS) (115 keer). Op grote afstand volgen Iran en Noord-Korea. In de categorie 'overig' vallen landen als het Verenigd Koninkrijk, Turkije, Oekraïne en Afghanistan. Alle overige landen wordt slechts een enkele keer genoemd. Er is ook literatuur waar het dreigingssubject als een bredere regio of een type macht wordt aangeduid, zoals: 'Het Westen'; Noord-Afrika en het Midden-Oosten; 'World Powers'; en 'Nuclear Powers'. Ook worden niet-staatelijke actoren genoemd die door staten geïnstrumentaliseerd worden als dreiging. Het gaat hierbij met name om terreurorganisaties (60 keer). Daarnaast worden ook criminele organisaties, private of staatsbedrijven; en milities en Private Military Companies genoemd. Tenslotte worden ook nog internationale allianties en samenwerkingsverbanden genoemd: de Europese Unie (EU); de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO); en de Verenigde Naties (VN). Wat ook opvalt, is het brede palet aan soorten en typen subjecten dat de revue passeert en de moeilijkheid deze subjecten onder een enkele noemer te plaatsen.

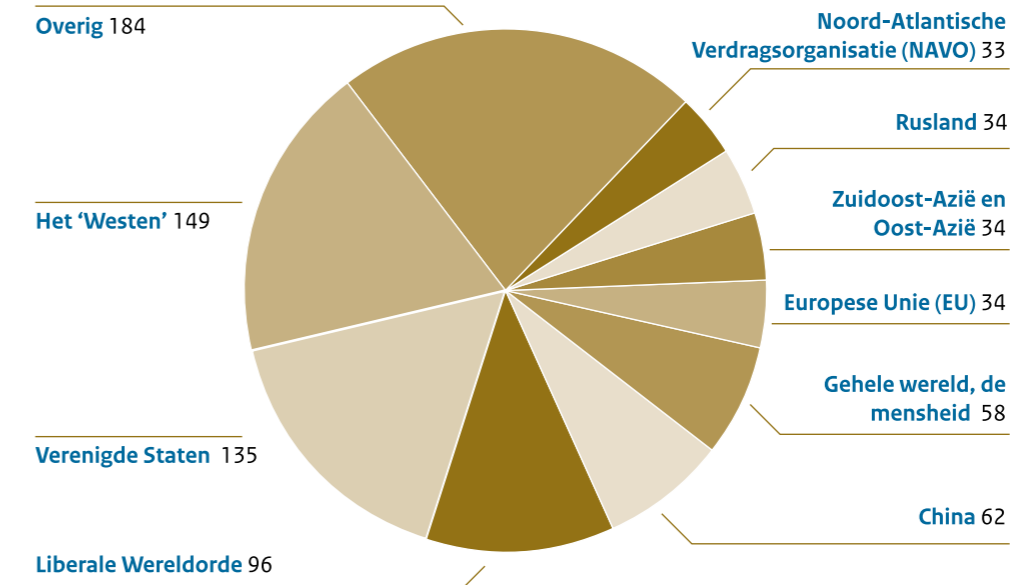
Figuur 2: Dreigingssubject

Ook zijn er meerdere dreigingsobjecten aan de orde gekomen; deze kunnen op eenzelfde manier worden gecategoriseerd als de dreigingssubjecten: Van de in totaal 26 landen worden de VS (135 keer); China (62 keer), en Rusland (34 keer) het meeste als dreigingsobject genoemd (zie figuur 3).

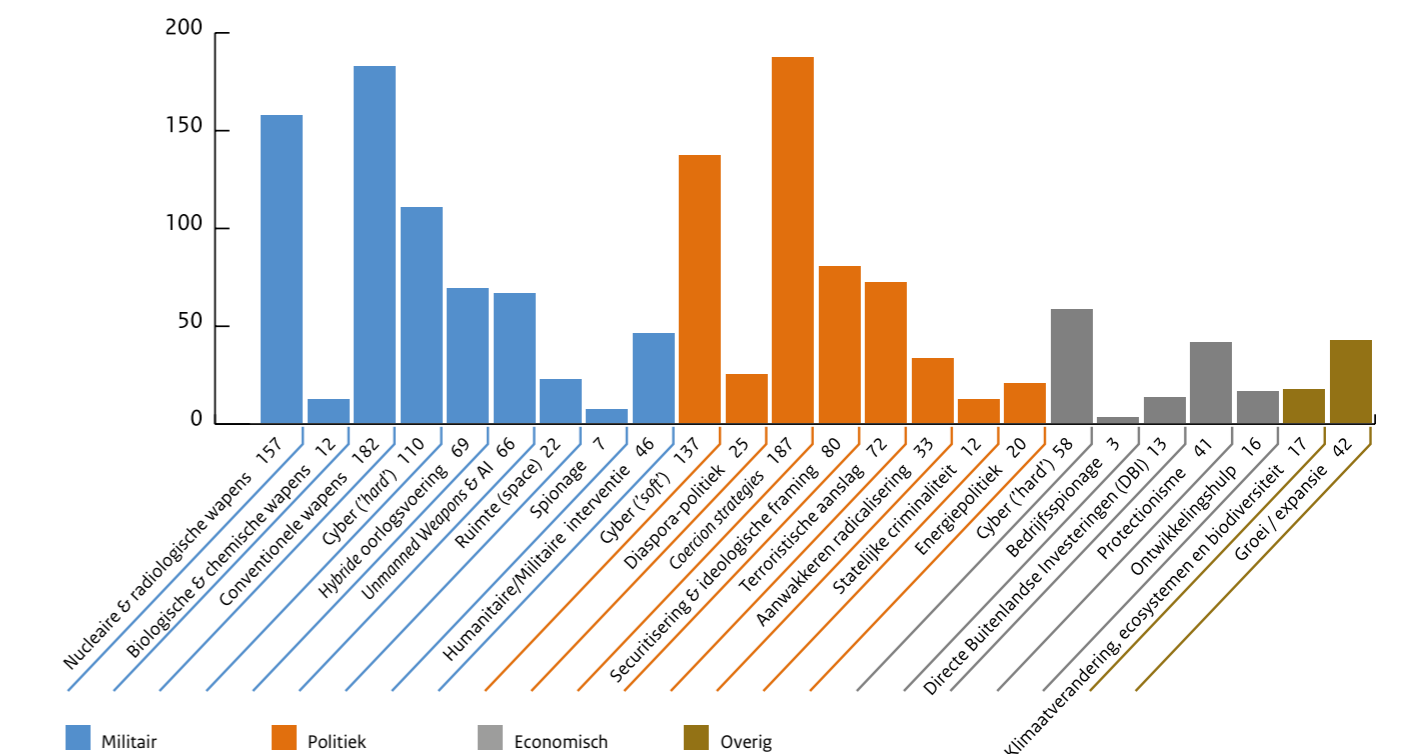
In de categorie overig vallen landen zoals Japan, India, Nederland, Iran; Israël, Noord-Korea, Pakistan, Taiwan, het Verenigd Koninkrijk, Zuid-Korea en Oekraïne. Bij de bredere categorieën van regio's en internationale samenwerkingsverbanden springen met name 'het Westen' (149 keer) en de liberale wereldorde (96 keer) eruit. Wanneer we de dreigingssubjecten en objecten vergelijken zien we reciprociteit bij de grootste landen en de bredere regio's, hetgeen een gevolg kan zijn van het vanouds bekende veiligheidsdilemma, het wederzijdse vijanddenken en strategische concurrentie. Dit bevestigt dat het leeuwendeel van de academische literatuur expliciet of impliciet de geopolitieke logica van 'great power politics' volgt: de VS, Rusland en China draaien om elkaar heen en houden elkaar in een wurggreep.

Figuur 3: Dreigingsobject

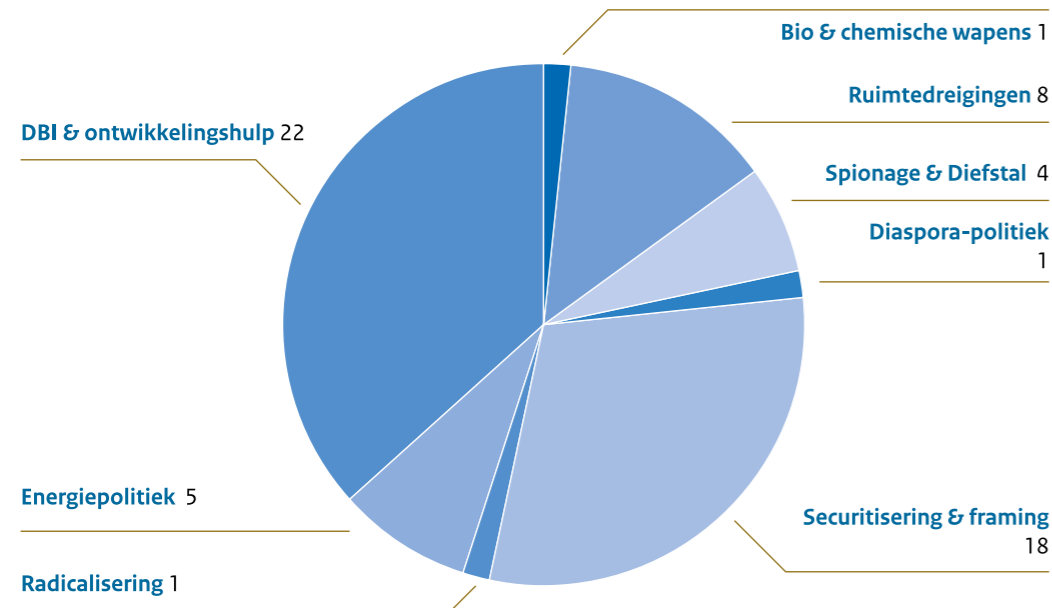
Tenslotte zijn er 24 dreigingsmechanismen onderscheiden (zie figuur 4). Hierbij is de categorie militair het meest prominent; deze wordt 671 keer genoemd; politieke dreigingsmechanismen 566 keer; de economische 131 keer en de categorie overig 59 keer. Het valt op dat 5 mechanismen meer dan 100 keer worden genoemd: conventionele wapens (182 keer), nucleaire en radiologische wapens (157 keer), 'hard' cyber (110 keer), 'soft' cyber (137 keer) en coercion strategies (187 keer). Het valt op dat deze top-vijf voor het grootste gedeelte in het domein van militaire dreigingen valt, hetgeen waarschijnlijk mede veroorzaakt wordt door het type tijdschriften dat binnen het domein van internationale betrekkingen en veiligheidsstudies dominant is en waarbinnen het gebruik van geweld en militaire middelen door staten vaak een centraal thema vormt. Vijf andere mechanismen scoort tussen de 50 en 100 keer hybride oorlogvoering; onbemande wapensystemen en/of kunstmatige intelligentie; securitisering en ideologische framing; terroristische aanslag.

Figuur 4: Dreigingsmechanismen

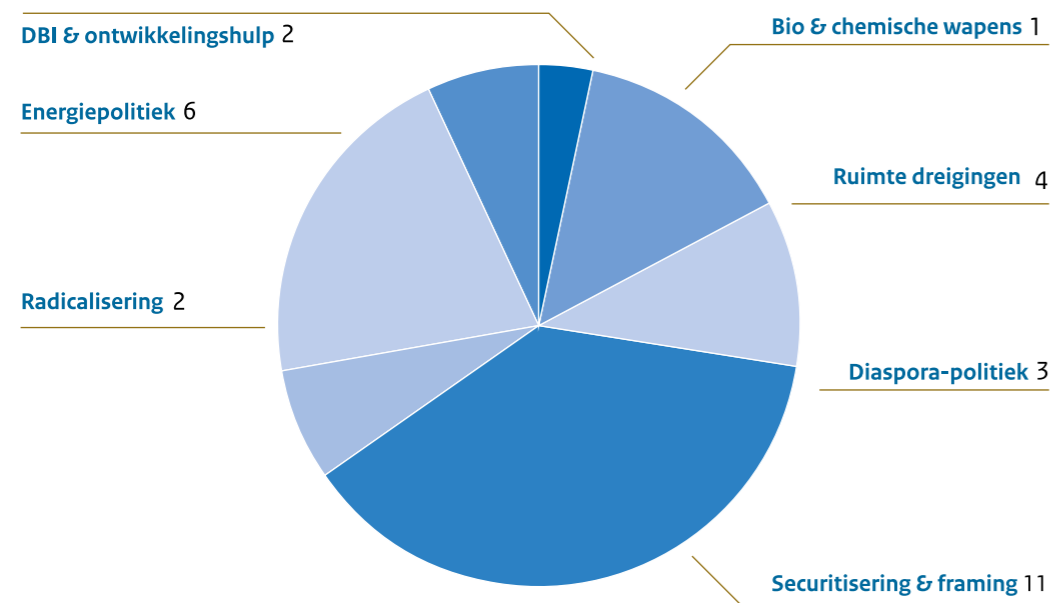

In onderstaande diagrammen wordt een overzicht gegeven van de twee meest prominente dreigingssubjecten in relatie tot de geanalyseerde dreigingsmechanismen. Voor beide geldt dat beide staten worden geassocieerd met securitisering en ideologische framing. Daarnaast laat Figuur 5 zien dat China vooral wordt gekoppeld aan de economische dreigingsmechanismen van investeringen en ontwikkelingshulp. Figuur 6 toont dat in het geval van Rusland energiepolitiek een prominente rol speelt.

Figuur 5: **China als Dreigingssubject**

Figuur 6: **Rusland als dreigingssubject**

3.2 Belangrijkste inzichten per dreigingsmechanisme

3.2.1 Biologische en chemische wapens

Het mechanisme 'Biologische en Chemische wapens' verwijst naar (I) de ontwikkeling van en opbouw van biologische en/of chemische wapenarsenalen met nieuw strategisch voordeel, (II) dreigen met gebruik van bestaande wapens, en (III) de levering van deze wapens aan statelijke of niet-statelijke actoren met een destabiliserend effect. Hierbij wordt ook vaak de term massavernietigingswapens (Weapons of Mass Destruction, WMD) als overkoepelend begrip gehanteerd.

Over het algemeen wordt onder biologische wapens en biologische oorlogsvoering het ontwikkelen en vervolgens verspreiden van ziekteverwekkers verstaan of het dreigen hiermee. Biologische wapens kunnen ook genetisch gemanipuleerd worden om bijvoorbeeld de virulentie te verhogen of om antibioticaresistentie te bewerkstelligen. Met de nieuwste technieken zijn de mogelijkheden voor genetische manipulatie sterk toegenomen, vooral met de zogenaamde CRISPR (Clustered, Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats)-techniek. Tegenwoordig is het mogelijk voor ontwikkelaars van biologische wapens om eiwitten, bacteriën, prionen, parasieten of virussen te modificeren met elke gewenste eigenschap. Naast het vaak dodelijke effect van biologische wapens op mensen, kunnen biologische wapens ook invloed hebben op natuur en landbouw, of op economische structuren, zoals bijvoorbeeld is gebleken tijdens de recente Covid-19-pandemie. Onder chemische wapens wordt verstaan het ontwikkelen van giftige of schadelijke substanties die mensen kunnen verwonden, doden of op andere wijze tijdelijk of blijvend schade toebrengen. Voorbeelden zijn chloorgas - wat de luchtwegen aantast en kan leiden tot verstikking - en zeer dodelijke zenuwgassen/-giffen als sarin en novitsjok. In de literatuur worden drie dominante invalshoeken behandeld. De eerste betreft de uitholling van het wapenbeheersingsregime en de noodzaak dit regime te versterken of te vernieuwen; de tweede richt zich op de dreigingen die uitgaan van onzorgvuldige omgang met gevoelige kennis, technologie en materialen; en de derde richt zich specifiek op de recente, snelle ontwikkelingen in de chemische kennis en met name de biotechnologie en de nieuwe veiligheidsrisico's die deze ontwikkelingen met zich meebrengen.

Het reguleren en beter controleren van het bezit, de productie, de verspreiding, en het dumpen van biologische en chemische wapens is niet alleen urgent vanuit een veiligheidsoptiek, maar wordt ook benadrukt vanuit maatschappelijk en ecologisch oogpunt. Een probleem hierbij is dat de benodigde regulering nauwelijks de innovatiesnelheid in de biotechnologie bij kan houden. Wetenschappers kunnen nu talrijke mutaties uitvoeren op bestaande virussen en zo een constante stroom van nieuwe pathogenen ontwikkelen (ziekteverwekkers van biologische oorsprong). Revolutionaire technieken zoals gensequentiebepaling, genbewerking (CRISPR) en gensynthese bieden vergaande en steeds efficiëntere mogelijkheden voor de ontwikkelaars van biowapens om ziektekiemen te modificeren tot zeer effectieve wapens met verhoogde dodelijkheid of besmettelijkheid, waar geen natuurlijke verdediging voor bestaat.

Het onzorgvuldig omgaan met materialen en technologieën die gebruikt kunnen worden voor chemische of biologische oorlogsvoering is een ernstige potentiële dreiging, omdat deze gemakkelijk in verkeerde handen kunnen vallen van terroristische groeperingen of rebellenbewegingen, maar ook lone wolves en niet-religieuze extreemrechtse bewegingen, zoals neonazi's en white supremacists.

Tevens moeten verloren en/of achtergelaten chemische wapens worden opgespoord en vernietigd. Verschillende massavernietigingswapens, waaronder munitie, CWA's (Chemical Warfare Agents), nucleaire onderzeeërs en afvalbakken voor radioactief afval liggen nu op de zeebodem en kunnen op drift raken en vervuiling opleveren.

Een aanzienlijk deel van de literatuur richt zich op de snelle ontwikkelingen in de chemische en biologische (vooral biomedische) technologie en industrie. Deze snel ontwikkelende kennis, technologie en industrie heeft niet alleen een economische waarde, maar kan ook militaire en strategische voordelen bieden in zowel defensieve als offensieve zin. Deze technieken hebben vaak zogenaamde dual-use toepassingen, waardoor ze gevaarlijk zijn als ze in handen van vijandige statelijke of niet-statelijke actoren vallen. Vooral China streeft ernaar om high-tech industrieën te bezitten of te verkrijgen, met name de biotechnologie voor het ontwikkelen van militaire technologieën. Hiermee zou China de Verenigde Staten technologisch willen overtreffen. Om toegang te krijgen tot de gewenste biotechnologie profiteert China van de open markt en investeert zij in buitenlandse biotechnologiebedrijven. China verwerft ook toegang tot nieuwe (bio)technologie door het stelen/hacken van kennis en technologie van buitenlandse bedrijven.

3.2.2 Ruimtedreigingen

Het mechanisme 'ruimtedreigingen' richt zich op het ontwikkelen of bezitten van (doorgaans militaire) technologieën die objecten in de ruimte bedreigen of vanuit de ruimte een dreiging vormen. Vergaande technologisering maakt de samenleving, economie en krijgsmacht in sterkere mate afhankelijk van de civiele en militaire ruimte-infrastructuur. Satellieten maken onderdeel uit van de communicatie-infrastructuur en zijn essentieel voor onder andere navigatie, timing, verbinding, vroeg-signalering van natuurrampen en vijandige militaire activiteiten (zoals raketlanceringen), het traceren en volgen van ruimte-objecten en het vergaren van informatie en inlichtingen. Het uitschakelen van dergelijke infrastructuur middels anti-satellite weapons (ASAT's) kan daarom grote gevolgen hebben op aarde. De gepercipieerde noodzaak om de ruimtelijke infrastructuur te verdedigen vormt de basis van een wapenwedloop in de ruimte tussen voornamelijk China, de Verenigde Staten en Rusland. De militarisering van de ruimte is een voortzetting van reeds bestaande 'aardse' rivaliteit en geopolitiek. De ruimte wordt gezien als mogelijk nieuw oorlogsdomein waarbij naast militaire ook economische overwegingen en kwetsbaarheden een grote rol spelen. China ontwikkelt zijn ruimtecapaciteiten voornamelijk ter ondersteuning van militaire modernisatie en economische en technologische vooruitgang. Volgens een aantal auteurs is vanuit Chinees perspectief het militariseren van het ruimtedomein onontkoombaar als gevolg van de inherente dreiging die voortkomt uit de huidige ruimtecapaciteiten van de Verenigde Staten. Bij de verschillen van inzicht over de aard van de dreigingen en onderlinge krachtsverhoudingen in de ruimte is een belangrijke rol weggelegd voor de interpretaties van wat de wederzijdse ruimtecapaciteiten inhouden (offensief of defensief) en wat de relatieve impact is.

Diverse auteurs signaleren het gebrek aan internationale wetgeving en wapenbeheersing voor het ruimtelijke domein en voor de oplossing van geschillen dienaangaande. Ook bestaan er risico's in verband met afgedankte ruimtelijke infrastructuur, het los zwevende 'ruimtepuin'. Er moeten politieke en juridische afspraken komen over wie verantwoordelijk is voor het schoonhouden en schoonmaken van de ruimte en over wie aansprakelijk is bij schade door ruimtepuin. Hierin moeten ook private actoren worden meegenomen.

3.2.3 Spionage, intelligence, geheime operaties & diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten

Het mechanisme 'spionage, intelligence & geheime operaties' verwijst naar het op heimelijke wijze verzamelen van gevoelige statelijke (militaire) informatie middels infiltratietechnieken. Het mechanisme 'diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten' richt zich specifiek op economische spionage (corporate espionage) en verwijst naar het door staten uitvoeren, aanmoedigen of faciliteren van ontvreemding van bedrijfsgeheimen en -technologie van buitenlandse bedrijven of instituten. De geanalyseerde literatuur over spionage richt zich vrijwel uitsluitend op het gebruik van het cyberdomein van 'ontwikkelende' landen met als doel de (militaire en/of technologische) kennis van 'ontwikkelde' landen (bijvoorbeeld de Verenigde Staten) te kopiëren en imiteren. Het vergaren van kennis maakt onderdeel uit van de grotere geopolitieke strijd tussen China en de Verenigde Staten. De meningen onder wetenschappelijke auteurs verschillen wie van beiden nu het belangrijkste dreigingsobject is en wie het object. Het afgelopen decennium wordt wel beschreven als een kantelpunt binnen het spionagedomein. De opkomst van het informatietijdperk, waarin digitalisering en globalisering centraal staan, maakt dat spionage meebeweegt richting het digitale domein. Verschillende auteurs stellen overigens dat dit veld wordt gekenmerkt door een gebrek aan theorievorming en kritische reflectie en zich te veel laat leiden door de beleidsrealiteit en hieruit voortkomende dreigingspercepties. De studie van geheime diensten wordt grotendeels gedomineerd door een Anglo-Amerikaans perspectief en het onderzoek naar de geheime diensten in landen in het zuiden (Global South) vormt daarbij een ontbrekende dimensie binnen de bestaande studies.

3.2.4 Diaspora-politiek

Diaspora-politiek vindt zowel in thuisstaten (het land van herkomst van de diaspora) plaats als in gaststaten. Diaspora-politiek wordt omschreven als een vorm van transnationaal politiek engagement dat gestructureerd is rond een particularistische categorie van identiteit (zoals een nationale, etnische, religieuze of sektarische identiteit) en een reëel of mythisch "thuisland", dat actief kan worden geconstrueerd of gemanipuleerd door politieke ondernemers. Dit komt neer op het beïnvloeden, reguleren of onderdrukken van diaspora's door de thuisstaat en/of de gaststaat, met een binnenlands- en/of buitenlands-politiek doel. Overigens bestaat er veel debat over de definitie en gebruikte terminologie waarbij ook de politieke lading van het onderwerp een rol speelt. In de geanalyseerde literatuur wordt gekeken naar de relatie tussen de drie actoren (de gaststaat, de thuisstaat en de diaspora), dreigingspercepties van staten tegenover diaspora's, de 'lange arm' van autoritaire staten richting hun diaspora's in het buitenland, en de invloed die de actoren kunnen hebben op elkaars diaspora-politiek. De interactie tussen gaststaat, thuisstaat en diaspora resulteert in een viertal actorperspectieven.

Ten eerste, diasporapolitiek is een mechanisme voor de thuisstaat (subject) om invloed mee uit te oefenen op de diaspora (object), met name voor binnenlands-politieke doeleinden. Dit kan de onderdrukking van diaspora's betreffen, maar ook het aanwakkeren van nationale gevoelens bij diaspora's in het buitenland. Autoritaire staten kunnen een diaspora, zeker die in democratische staten, als een bedreiging ervaren wanneer deze politieke en culturele idealen uit die democratische staten overnemen (met name vrijheden) en die vervolgens op de thuisstaat projecteren. De literatuur noemt drie manieren om diaspora's in het buitenland te reguleren: (1) coöptatie, (2) legitimatie en (3) repressie. Zo kunnen staten een expansionistische vorm van het eigen nationalisme in het buitenland proberen te projecteren, hetgeen niet zelden spanningen oproept met het gastland. Repressie wordt omschreven als het feitelijk of dreigend gebruik van fysieke sancties tegen een persoon of organisatie, binnen de territoriale jurisdictie van de staat, om deze persoon of organisatie te belemmeren en om specifieke activiteiten af te schrikken.

Ten tweede, diasporapolitiek is een mechanisme van beïnvloeding door de thuisstaat (subject) tegen de gaststaat (object), met name voor buitenlands-politieke doeleinden. Hierbij heeft het beïnvloeden of controleren van een diaspora tot doel om het politieke gedrag van die diaspora (zoals stemgedrag) in de gaststaat te beïnvloeden of het beleid van de gaststaat vis-à-vis de thuisstaat positief te beïnvloeden. Ook kan een diaspora door een staat worden ingezet voor inlichtingenoperaties.

Ten derde, diasporapolitiek vormt een dreigingsmechanisme van de gaststaat (subject) tegen de thuisstaat (object). De rivaliteit tussen staten kan leiden tot het gebruik van diaspora-politiek door de gaststaat tegen de staat van herkomst. Door vluchtelingen, oftewel de diaspora, goed te behandelen met respect voor mensenrechten, kunnen gaststaten verschillen uitvergrooten ten nadele van hun rivaal. Voorbeelden van gaststaten die deze tactiek hebben gebruikt zijn de Verenigde Staten tegenover migranten uit het communistische Cuba en Turkije tegenover Syrische vluchtelingen. In de lopende discussies over immigratie in Europa en de toekomstige integratie in de Europese samenlevingen wordt overigens nog relatief weinig aandacht besteed aan de rol van de politieke vertegenwoordiging van migranten in hun gaststaat of hun land van herkomst.

Ten vierde, diasporapolitiek werkt als een mechanisme van dreiging door de diaspora zelf (subject) tegen de thuisstaat en/of de gaststaat (object). Diaspora's kunnen via politieke mobilisatie externe druk uitoefenen op thuisstaten. Indien zowel gast- als thuisstaat een transnationale groep (diaspora) als een bedreiging zien, creëert dat een band van samenwerking, maar als één van die staten de groep als bedreiging ziet en de ander niet, kan deze transnationale groep een bron van conflict tussen die staten vormen. Zo ziet thuisstaat Turkije de Koerdische (waaronder Turks-Koerdische) diaspora in West-Europa als onderdeel van de Koerdische terroristische/separatistische dreiging tegen Turkije, maar gaststaten als Duitsland niet. Gaststaten kunnen echter ook tekortschieten in hun diasporabeleid door minderheidsgroepen (diaspora's) slechter te behandelen of deze groepen zelfs als bedreiging te zien en ook als zodanig te behandelen, met name vanwege de angst dat zij radicaliseren. De minderheidsgroepen ervaren deze ongelijke behandeling als problematisch en kunnen proberen de diasporapolitiek van de gaststaten in hun voordeel te beïnvloeden, maar zij kunnen ook in reactie op deze situaties juist radicaliseren en tot geweld overgaan.

3.2.5 (Aanwakkeren) radicalisering

Het mechanisme 'radicalisering' verwijst naar het door staten stimuleren van radicalisering van niet-staatelijke groepen of individuen in andere staten, inclusief moslimfundamentalisten, extreemrechts en -links en anti-overheidsstemmingen. Radicalisering verwijst hierbij naar een toenemende welwillendheid tot het gebruiken van geweld met als doel politieke of maatschappelijke verandering teweeg te brengen. De geanalyseerde artikelen richten zich op de relatie tussen statelijk handelen (nationaal en internationaal) en de gevolgen die dit heeft voor individuen of groeperingen die voor radicalisering vatbaar zijn. Hierbij valt op dat de auteurs niet enkel spreken over intentioneel statelijk handelen (het bewust aanwakkeren van radicalisering bij individuen of groeperingen in het buitenland), maar zich ook richten op de niet-intentionele gevolgen van statelijk handelen (het onbewust aanwakkeren van radicalisering binnen eigen landsgrenzen). Binnen het debat over radicalisering kunnen een drietal dimensies worden geïdentificeerd.

Het betreft (a) de binnenlandse statelijke dimensie waarbij auteurs spreken over het creëren van dreigingspercepties rondom radicalisering en de gevolgen voor degenen die voor radicalisering vatbaar zijn. Het punt hierbij is dat 'radicalisering' inherent een politieke afweging is en op deze manier bijdraagt aan processen van in- en uitsluiting. In deze redenering staat het argument centraal dat 'radicalisering' een omstreden begrip is en onderdeel uitmaakt van een politiek discours. Een breed gedeelde academische of beleidsmatige opvatting over de aard van het radicaliseringsvraagstuk ontbreekt en geeft zo ruimte aan het bestaan van vooroordelen of suggestief handelen van politieke actoren binnen de nationale overheden. Daarnaast treden er niet-intentionele gevolgen op van nationaal radicaliseringsbeleid. Auteurs stellen dat overheidsingrijpen, ondanks haar goede bedoelingen, kan bijdragen aan het radicaliseringsproces van bepaalde individuen en groeperingen binnen de landsgrenzen. De repressieve aard van het overheidsbeleid resulteert in gevoelens van discriminatie en onderdrukking onder gemarginaliseerde groepen. Deze gevoelens van discriminatie en uitsluiting kunnen aanzetten tot radicalisering en vervolgens tot gewelddadig verzet.

(b) de internationale statelijke dimensie waarbij de auteurs zich richten op de buitenlandse statelijke beïnvloeding van voor radicalisering vatbare individuen en groepen. Hierbij gaat het onder andere om foreign fighters en radicalisering onder rechts-extremisten. Foreign fighters zijn afkomstig uit derde landen (b.v. Nederland) en sluiten zich elders aan bij opstandelingen of terroristische groepen, zoals IS. Auteurs zien vooral de terugkeer van foreign fighters als een dreiging door het geradicaliseerd gedachtegoed dat ze mee terugnemen naar onder andere Europa, in combinatie met opgedane militaire vaardigheden en kennis. Hiermee kunnen de terugkerende foreign fighters ook op eigen bodem actief worden of anderen aansteken. De literatuur betreffende radicalisering binnen de rechts-extremistische hoek behandelt enkel Rusland als dreigingssubject. Hierbij gaat het om de geopolitieke intentie van Rusland om het Westen te verdelen (het aanwakkeren van verzet tegen de NAVO, vijandigheid tegenover de integratie van de EU, anti-migratie sentimenten) en om de democratie en staatsstructuren van Westerse landen te verzwakken. De Verenigde Staten worden hierbij gezien door Rusland als hun grootste vijand en geopolitieke rivaal. Door radicalisering onder Amerikaanse rechts-extremistische groeperingen te stimuleren, versterkt Rusland sentimenten die zich afkeren van de Westerse liberale hegemonie. Overigens is er maar weinig bekend over de context en wijze van radicalisering van vluchtelingen in een gastland en overige actoren en (c) het niet-staatelijke domein waarbij staten voornamelijk geconfronteerd worden met private bedrijven (cyberspace) en lokale gemeenschappen (onder meer de dynamiek in wijken). Maar veel van deze literatuur betreft ook de Islamitische Staat (IS) die intensief gebruikt heeft gemaakt van sociale media bij hun rekruteringspogingen, onder meer van vrouwen. Bij alle dimensies vormt het radicaliseringsvraagstuk een bedreiging voor de staat, waarbij de staat in enkele gevallen middels niet-intentioneel handelen zelf bijdraagt aan die dreiging.

3.2.6 Securitisering en ideologische framing

De literatuur over dit mechanisme (11.4), kenmerkt zich door een focus op het creëren of *framen* van een dreigingsbeeld, wat vaak resulteert in een scheiding tussen een 'wij'-groep en een bedreigende 'ander'. Securitisering is daarmee een politiek instrument om dreigingsbeelden te creëren (van actoren/fenomenen of van ideologieën) en vergaande militaire, juridische of andere maatregelen te kunnen treffen en te legitimeren. Ideologische framing betreft een vorm van ideologische concurrentie, waarbij ideologische frames en concepten worden gebruikt om rivaliserende staten als dreiging weg te zetten en zodoende hun invloed te beknotten of te verkleinen.

De meeste geanalyseerde literatuur is gericht op het verder aanscherpen en ontwikkelen van securitisering als analytisch concept. Het gaat daarbij om vragen als: wie en wat bepaalt het succes van securitisering? Wat is de rol van economische kwesties binnen securitisering? Wat is de relatie tussen veiligheid en politiek? En hoe verhoudt securitisering zich tot nieuwe soorten dreigingen (o.a. hybride oorlogsvoering ingezet door Rusland)?

De literatuur toont aan dat een groot aantal landen betrokken is bij het gebruik van dreigingsbeelden en frames, waarbij in de artikelen een dominante literatuur over dit mechanisme, kenmerkt zich door een focus op het creëren of framen van een dreigingsbeeld, wat vaak resulteert in een scheiding tussen een 'wij'-groep en een bedreigende 'ander'. Securitisering is daarmee een politiek instrument om dreigingsbeelden te creëren (van actoren/fenomenen of van ideologieën) en vergaande militaire, juridische of andere maatregelen te kunnen treffen en te legitimeren. Ideologische framing betreft een vorm van ideologische concurrentie, waarbij ideologische frames en concepten worden gebruikt om rivaliserende staten als dreiging weg te zetten en zodoende hun invloed te beknotten of te verkleinen.

De meeste geanalyseerde literatuur is gericht op het verder aanscherpen en ontwikkelen van securitisering als analytisch concept. Het gaat daarbij om vragen als: wie en wat bepaalt het succes van securitisering? Wat is de rol van economische kwesties binnen securitisering? Wat is de relatie tussen veiligheid en politiek? En hoe verhoudt securitisering zich tot nieuwe soorten dreigingen (o.a. hybride oorlogsvoering ingezet door Rusland)?

De literatuur toont aan dat een groot aantal landen betrokken is bij het gebruik van dreigingsbeelden en frames, waarbij in de artikelen een dominantie van vooral China, Rusland, de VS en Europese landen/de EU waar te nemen is, zowel in de rol van subject als van object. Een aanzienlijk deel van de literatuur laat zien hoe het securitiseren van moslims en/of migranten door statelijke actoren als instrument wordt gebruikt tegen andere staten, bijvoorbeeld als protest tegen het gevoerde grensbeleid. De securitisering van met name moslims door het Westen kan ook misbruikt worden. Zo maken sommige Afrikaanse regimes (o.a. Tsjaad, Ethiopië, Oeganda en Rwanda) gebruik van Westerse frames over de islamitische terreurdreigingen om (militaire) hulp te ontvangen vanuit het Westen en hun eigen 'illiberale' staatsagenda te beschermen en uit te voeren. Daarnaast kan securitisering ook een contraproductief karakter binnen de Westerse landen krijgen en averechts werken, zoals betoogd bij het onderwerp radicalisering.

Bij ideologische framing staat het creëren van een vijandbeeld aan de hand van ideologische concepten centraal. Hierbij wordt in de literatuur vaak verwezen naar de geopolitieke rivaliteit tussen de traditioneel dominante Amerikanen en Europeanen versus het opkomende China en/of het autoritaire Rusland, waarbij gesteld wordt dat deze rivaliteit niet alleen een internationale machtsstrijd is die zich laat meten in militaire, economische of vergelijkbare factoren, maar ook een ideologische strijd is. De VS en Europa worden veelal omschreven als hoeders van de 'liberale wereldorde' - wat debatten oproept over wat deze (ideologisch onderbouwde) orde precies is, wiens belangen deze dient, en of deze orde onder druk staat doordat autoritaire staten - vooral China en Rusland - die orde politiek en ideologisch aanvallen. Rusland en vooral China proberen een ideologisch alternatief te bieden tegen het liberale Westerse gedachtegoed, om de macht van de liberale internationale orde, en daarmee de dominantie van Westerse landen, af te breken. Vanuit een kritisch perspectief wordt tevens gesteld dat de framing van de eigen ideologie (als 'de beste') door het Westen ook materiële belangen dient, zoals het bijhouden van pro-Westerse allianties en het projecteren en behouden van macht, wat vooral de politieke en economische belangen van Westerse elites ten goede zou komen.

Overigens werkt de ideologische framing niet altijd op een intentionele wijze, maar komt die ook voort uit onderliggende, impliciete ideologisch gekleurde visies op wereldpolitiek en politiek-culturele waardepatronen, die onbewust, of min of meer als een automatisme, de buitenlandpolitiek van Westerse en niet-Westerse landen beïnvloeden.

3.2.7 Energiepolitiek

Het mechanisme energiepolitiek richt zich op statelijk energiebeleid waarbij staten geschaad (kunnen) worden, onder andere door het creëren van afhankelijkheidsrelaties of het (dreigen met) stopzetten van levering van energiebronnen. Het concept schuurt aan tegen de notie van energieveiligheid, waarmee wordt verwezen naar de gevolgen van het politiek inzetten van energie voor de nationale veiligheid van andere staten. De politieke, sociale en economische gevolgen van het veranderende klimaat kunnen grote gevolgen hebben voor bestaande geopolitieke en strategische relaties binnen het energiedomein. Bestaande en historisch ontwikkelde afhankelijkheidsrelaties staan onder druk, voornamelijk door verschuivende schaarsteverhoudingen waarbij energiegroestoffen in meer (olie en gas in het poolgebied) of mindere (water) mate beschikbaar zijn voor staten. Deze wijzigende geopolitieke belangen in het energiedomein vertalen zich naar verschuivende en nieuwe internationale allianties. De doelstelling van energie-importerende landen om hun energiebronnen te diversifiëren leidt tot veranderende samenwerkingsverbanden met energie-exporterende mogendheden. Voorbeelden hiervan zijn de samenwerking tussen de EU en de Verenigde Staten in relatie tot het Russische gas, de groeiende invloed van China in het Midden-Oosten en de opkomende alliantie tussen Rusland en China in het poolgebied. Bestaande spanningen tussen de EU, de Verenigde Staten en Rusland vertalen zich ook naar de energie-infrastructuur op het Europese continent. De mogelijkheid om de Europese afhankelijkheid van Russisch gas te vervangen met een duurzame interne groene stroommarkt binnen de EU illustreert de samenhang van het veranderende klimaat en haar geopolitieke gevolgen. Het recente debat over de strategische waarde van de North Stream II pijpleidingen tussen Rusland en Duitsland staan symbool voor het opkomende geopolitieke energie-denken in de EU. Daarnaast zijn er Europese staten die via Turkije en Azerbeidzjan nieuwe gasroutes willen aanleggen om Rusland te omzeilen, en partijen die 'groene stroom' koppelen aan energieonafhankelijkheid. De opkomst van de klimaathervormingen in het energiedomein raken ook aan de strategische significantie van het Midden-Oosten als (grijze) energieleverancier. Middels Chinese investeringen door het Belt and Road Initiative (BRI) tracht China meer grip te krijgen op de olievoorraden in het Midden-Oosten, ten koste van de Amerikaanse invloed in de regio. Los van energie als politiek, maakt het ook onderdeel uit van het militaire domein, aangezien de energie-infrastructuur een opkomend doelwit is binnen de trend van hybride oorlogvoering. Hierbij stellen de auteurs dat energienetwerken vaak in handen zijn van private partijen die onvoldoende denken vanuit een veiligheidsperspectief. Dit maakt hen eenvoudige doelwitten voor buitenlandse hackers die op deze manier de energie-infrastructuur infiltreren.

Ook is innovatie onder meer via nieuwe vormen van energie-delving van belang vanuit geopolitiek standpunt omdat het de bestaande schaarste en machtsverhoudingen beïnvloedt. Zo wordt gedacht aan deep-sea-mining als een nieuwe frontlijn in het energiedomein en het halen van zonne-energie uit de ruimte.

3.2.8 Directe Buitenlandse Investeringen en ontwikkelingshulp

In de literatuur wordt onder 'Directe Buitenlandse Investeringen' (DBI) de door staten gestuurde investeringen in strategische bedrijven, infrastructuur en technologie van/in andere staten verstaan. Bij DBI combineren bedrijven activiteiten (fusie), of verwerven ze een minderheids- of meerderheidsbelang in een ander bedrijf (overname). De mechanismen Directe Buitenlandse Investeringen en Ontwikkelingshulp verwijzen beide naar buitenlandse financiële investeringen in de private sector of infrastructuur van buitenlandse, soms minder economisch ontwikkelde, staten met als gevolg dat afhankelijkheidsrelaties verschuiven. De geanalyseerde literatuur richt zich hierbij voornamelijk op de rol van China en haar Belt and Road Initiative (BRI) en de Aziatische Infrastructuurinvesteringbank. Aan de ene kant worden China's buitenlandse investeringen als defensief instrument beschreven, terwijl aan de andere kant de investeringen tevens als offensief worden beschreven. De focus ligt hierbij op de motivatie van China om onafhankelijkheid ten opzichte van het Westen te bereiken en niet-Westerse partnerlanden te creëren in zijn streven een grootmacht te worden. De literatuur combineert het debat over DBI regelmatig met de kwestie van ontwikkelingshulp, omdat het in beide gevallen gaat om een buitenlandse inmenging in de economische soevereiniteit van een staat met mogelijke politieke of strategische gevolgen voor het handelen van deze staat. DBI en ontwikkelingshulp raken aan het debat over statelijke dreigingen omdat deze investeringen op dezelfde manier mogelijke gevolgen hebben voor bestaande afhankelijkheidsrelaties tussen traditionele grootmachten en relatief minder economisch ontwikkelde staten. Ook oefenen ze invloed uit op het buitenlandbeleid van dergelijke staten en kunnen verschuivingen binnen bestaande (militaire, politieke of economische) allianties teweegbrengen. In het debat staat de vraag centraal hoe buitenlandse economische investeringen onderdeel kunnen uitmaken van een actief strategisch buitenlandbeleid van een staat en welke gevolgen dit heeft voor het land of bedrijf waarin geïnvesteerd wordt. Los van een empirisch debat over zichtbare, statelijke investeringen, gaat het hierbij ook om theoretische beschouwingen van de relatie tussen economische investeringen en politieke wederkerigheid of militaire strategie. Sommige auteurs beschouwen buitenlandse investeringen, voornamelijk door China middels het BRI, als een bedreiging voor de strategische activa, onafhankelijkheid en de Liberale Internationale Orde (en daarmee het Westen) terwijl andere auteurs stellen dat het handelen van China binnen de kaders van een open internationale economie valt en dat de dreiging die hieruit voortkomt genuanceerd dient te worden. Wel staat vast dat geopolitieke en geo-economische belangen figureren bij het maken van DBI-beleid en economische belangen niet te scheiden zijn van geopolitiek gewin. Hierbij gaat het niet enkel om het versterken van de transnationale economische infrastructuur in het voordeel van het investerende land, maar vormt het ook een verlengstuk van bestaande soft power strategieën. Hierdoor ontstaan er bijvoorbeeld zorgen over de toename van investeringen door de Chinese (staats)bedrijven in strategische activa (sleutel-

sectoren) van het gastland, zoals natuurlijke hulpbronnen, technologie en intellectueel kapitaal. Geavanceerde industrielanden en EU-landen vrezen dat Chinese (staats)bedrijven hun intellectuele eigendomsrechten zullen overnemen of dat deze staatsbedrijven strategische activa in het gastland zullen verwerven. Daar waar China landen ontwikkelingshulp biedt en verklaart te helpen aan de hand van investeringen, zoals het BRI, raken deze landen tegelijkertijd zwaar in de schulden en worden ze afhankelijk van Chinees kapitaal en de Chinese markt. Dit kan leiden tot controle over strategische infrastructuur en politieke invloed. In breder verband is dit ook een ondermijning van de liberale internationale orde. De westerse respons via het opwerpen van handelsbarrières brengt echter paradoxaalwijze ook diezelfde liberale orde in gevaar. Er zijn echter verschillende auteurs die de dreiging vanuit de Chinese handelswijze nuanceren of er meer positieve elementen aan toedichten.

3.3 Samenhang mechanismen

Bovenstaande mechanismen staan niet op zichzelf; er is sprake van onderlinge verbanden en samenhang tussen deze mechanismen. Een belangrijk eerste terugkerend aspect is hierbij geopolitiek, kort gezegd rivaliteit tussen grootmachten. Geopolitieke processen zijn in staat al bestaande mechanismen, zoals energie en de ruimte, te transformeren in een dreiging. Dit is te zien binnen energiepolitiek en Directe Buitenlandse Investeringen en ontwikkelingshulp in de vorm van afhankelijkheidsrelaties, waarbij de creatie van dergelijke relaties met betrekking tot energie of financiële ondersteuning/investeringen scheve verhoudingen en daarmee dreigingen (of de perceptie daarvan) in de hand werkt. Ook technologische innovatie faciliteert geopolitieke processen. Op het moment dat een staat technologie/ technologische capaciteiten ontwikkelt op het gebied van de ruimte, biologische en chemische wapens of spionage, intelligence, geheime operaties en diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten, kan dit asymmetrische machtsverhoudingen versterken ten aanzien van staten die hierop achterlopen. Dit oneven machtsverevenwicht komt niet door het bestaan van een mechanisme - bijvoorbeeld de ruimte - an sich, maar door de perceptie van een staat dat zij gevaar loopt bij gebrek aan innovatie in dat domein waarin andere staten voorlopen. Dit geldt voor alle behandelde mechanismen waar technologische innovatie onderdeel van is.

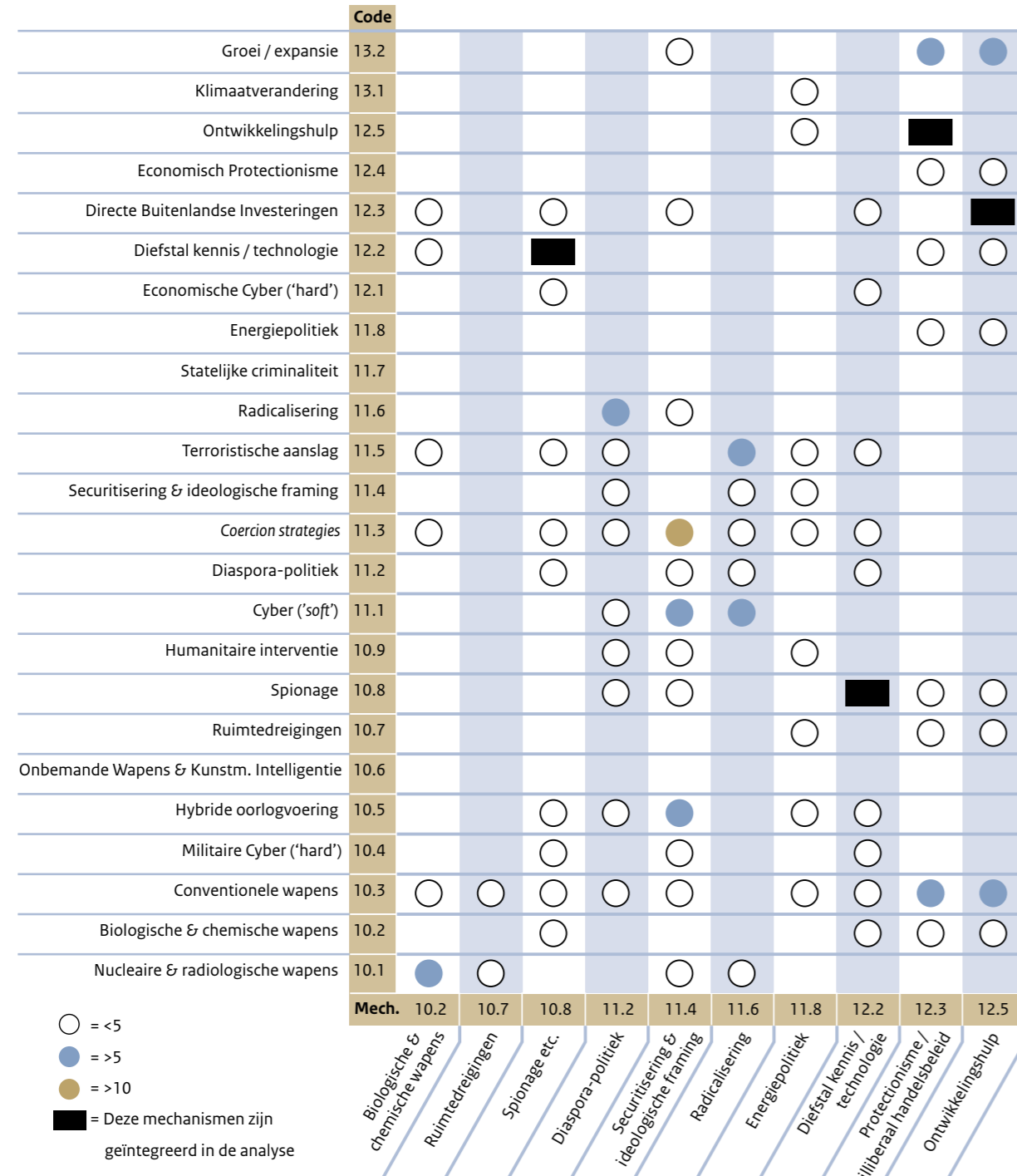
Een tweede aspect is de overlap tussen mechanismen, waarbij het ene mechanisme in het andere overloopt of er zelfs niet los van kan bestaan. Deze overlap is duidelijk te identificeren tussen diaspora-politiek en (aanwakkeren) radicalisering, waarbij radicalisering tegenwoordig - wanneer we kijken naar de Islamitische Staat als voorbeeld en hoe en waar deze groepering haar leden werft - haast niet meer zonder diaspora-politiek kan bestaan. Hier is sprake van beïnvloeding van de Islamitische Staat op de diaspora, die in dit geval bestaat uit individuen afkomstig uit Arabische landen, maar daar niet meer wonen. Verdere overlap is eveneens evident tussen ruimtedreigingen, energiepolitiek en klimaatverandering. Dit toont aan dat tussen de categorieën militair, politiek, economisch, en overig ook overlap bestaat, in plaats van dat overlap enkel binnen deze categorieën optreedt. Innovatie van de ruimte zorgt ervoor dat de mogelijkheid ontstaat voor het delven van grondstoffen en natuurlijke energiebronnen in de ruimte. Klimaatverandering hangt hiermee samen, aangezien de zoektocht naar alternatieve energiebronnen niet op dergelijke grote schaal nodig was geweest als er geen sprake zou zijn van klimaatverandering. Wat hier opnieuw plaatsvindt, is dat klimaatverandering op zichzelf geen dreigingsmechanisme is, maar dit het wel wordt op het moment dat staten het idee hebben hier iets aan te moeten doen, door de eigen perceptie ervan. Dan gaat opnieuw geopolitiek een rol spelen op het gebied van het vinden van nieuwe energiebronnen (technologische ontwikkeling/innovatie) en als gevolg daarvan ook binnen energiepolitiek. Concreet vertalen de wijzigende geopolitieke belangen in het energiedomein zich naar verschuivende en nieuwe internationale allianties, waardoor op zijn beurt weer samenhang ontstaat tussen geopolitiek en afhankelijkheidsrelaties, zoals eerder aangetoond.

Een laatste, doch kleiner verband, is de afbraak van of het gebrek aan juridische kaders en internationale regimes als faciliterende factor voor de creatie van een dreiging. Dit wordt met name duidelijk bij de mechanismen ruimtedreigingen en biologische/chemische wapens, maar vormt wel een belangrijk onderdeel van de dreigingen binnen beide mechanismen. De dreiging die uitgaat van innovatie van de ruimte en van biologische en chemische wapens kan mede bestaan/voortbestaan door dit gebrek aan juridische regelgeving. Aangezien technologische ontwikkelingen daarnaast ook in hoog tempo verlopen is het überhaupt moeilijk om ervoor te zorgen dat dit tempo wordt bijgehouden door de wetgeving omtrent deze mechanismen. Ruimtedreigingen en biologische en chemische wapens zijn dus door de snelheid van ontwikkelingen/innovatie enorm tijdsgevoelig, evenals de regelgeving daaromtrent.

De overlap tussen de mechanismen die in de literatuur naar voren komt is in onderstaande kruistabel weergegeven (Figuur 7). Ruimtedreiging wordt weinig in verband gebracht met andere dreigingsmechanismen. Securitisering en ideologische framing hangen juist nauw samen met andere dreigingsmechanismen. Met name het verband met coercion strategies verdient nadere bestudering.

In de volgende paragraaf worden achtereenvolgens een aantal overkoepelende aspecten behandeld die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen gegroepeerd onder de kopjes: conceptuele aspecten, contextuele aspecten, epistemologische aspecten, en een passage over de gevolgde aanpak. Bij de conceptuele aanpak wordt vooral ingegaan op de problematiek rondom de concepten staat en dreiging en de intentionaliteit van het dreigingssubject. De contextuele aspecten betreffen vooral de dominante geopolitieke rivaliteit tussen een aantal grootmachten en hoe dit kleuring geeft aan hoe statelijke dreigingen worden gepercipieerd en behandeld. Bij de epistemologische aspecten wordt ingegaan op hoe staten, gemeenschappen en actoren (waaronder ook wetenschappers) via processen van securitisering en framing bepaalde andere staten, actoren, ideologieën of processen als gevaar betitelen en ook hoe dit soms min of meer automatisch gebeurt via onder andere het bestaan van bepaalde dispositifs.¹

figuur 7: **overlap dreigingsmechanismen**

¹ De term dispositif is in de sociale wetenschappen geïntroduceerd door Michel Foucault waarmee hij doelde op een historisch specifieke totaliteit van discourses en praktijken die het denken en handelen beïnvloeden of bepalen. In zijn werk 'Foucault's Concept of Dispositif' geeft Staf Callewaert de volgende omschrijving: "a dispositif is an intellectual network assembling different thoughts together in a way making a certain understanding/action possible".

3.4 Conceptuele aspecten: de noties staat en dreiging

Aangezien de begrippen 'staat' en 'dreiging' centraal staan in dit onderzoek, loont het de moeite hier een paar observaties aan te wijden. Het WODC omschrijft statelijke dreigingen als dreigingen die staten inzetten om hun eigen belangen te behartigen en geopolitieke doeleinden te behalen. Deze statelijke actoren zetten steeds vaker een breed scala aan middelen in, die potentieel ondermijnend kunnen zijn voor onze rechtsstaat en de stabiliteit en openheid van onze samenleving. Bovenstaand overzicht van een tiental geanalyseerde mechanismen is hier uiteraard een goed voorbeeld van. Het WODC stelt verder dat de activiteiten van deze statelijke actoren vaak doelbewust, stelselmatig en heimelijk zijn en vallen onder de drempel van wat we in internationaal recht verstaan onder gewapend conflict. Hierbij wordt het begrip staat door het WODC als een min of meer vaststaand gegeven gehanteerd en niet geïntegreerd. Ook is het duidelijk dat in hun analyse Nederland (zijn territorium, infrastructuur, instituties, welvaart etc.) als dreigingsobject wordt gezien en de vijandige staten bepaalde gedragswijzen worden toegeschreven. Het War Studies Research Center is echter gevraagd in dit onderzoek niet van dergelijke a priori assumpties uit te gaan en eenvoudigweg te bekijken wat de literatuur daarover meldt. Daaruit blijkt dat de grens tussen statelijke en niet statelijke actoren en dreigingen vaak behoorlijk fluïde is en er allerlei vormen van overlap bestaan, hetgeen voor complicaties zorgt in de aanpak van dreigingen.

3.4.1 Statelijke dreiging als containerbegrip

Het onderwerp van statelijke dreigingen is in eerste instantie een breed en weinig gearticuleerd wetenschappelijk veld. Dit komt omdat de meer eenduidige conventionele opvattingen over statelijke dreigingen als een fysieke geopolitieke en territoriale factor binnen de militaire en bredere wereld hun geldigheid in aanzienlijke mate hebben verloren en er een sterk gewijzigd, complexer en gedeeltelijk gedeterritorialiseerd dreigingsbeeld is ontstaan. Het beleid loopt daarbij achter de snel veranderende empirische werkelijkheid aan. Dat is altijd zo geweest, maar de moeilijkheidsgraad de ontwikkelingen bij te benen is wel hoger geworden. Wat de analyse verder bemoeilijkt is dat het begrip statelijke dreigingen een weinig gehanteerd containerbegrip is dat een breed spectrum aan actoren, dynamieken en problematieken omvat. Dit vraagt aandacht voor een heldere conceptualisering en operationalisering van het begrip waarbij moet worden gewaakt voor witte of blinde vlekken, en in samenhang daarmee tunnelvisie en dominant groepsdenken. Ook is het nuttig de diverse verbanden tussen de verschillende dreigingsmechanismen in de gaten te houden daar deze tezamen de gereedschapskist van een grootmacht uitmaken en niet zelden in onderling verband of in een zekere volgorde worden ingezet.

3.4.2 De lastige grens tussen statelijke en niet-statale actoren en processen

Over het begrip staat, het ontstaan en de ontwikkeling van staten, en hoe deze in de praktijk eruitzien en handelen zijn bibliotheken volgeschreven. Het is onmogelijk hier in detail op in te gaan, maar wel dient te worden beseft dat het staatsbegrip tijd- en plaatsgebonden is en dus door de tijd heen aan verandering onderhevig is. Ook de opvatting van wat een staat is of zou moeten zijn is divers alsmede de empirische manifestatie van de staat tussen en binnen de continenten. Ook is de begrenzing van de staat in de praktijk vaak lastig te bepalen en mag er niet vanuit worden gegaan dat de staat een homogene actor is die een coherente handelwijze vertoont. Staten bestaan uit verschillende actoren en dit geldt zelfs voor het staatsapparaat op zichzelf (ministeries, krijgsmachtonderdelen, politieke actoren, enzovoort) die vaak verschillende, en soms zelfs tegenstrijdige, dreigingspercepties en beleidsopvattingen hebben. Daarnaast zijn er met name, maar niet alleen, in oorlogssituaties, vaak meerdere niet-statale actoren die statelijke functies uitvoeren of zich met 'governance' bezig houden. Deze actoren kunnen de staat nabootsen, aanvullen, beconcurreren, tegenwerken, ondermijnen of saboteren. Staten kunnen ook zelf functies delegeren of uitbesteden aan dergelijke niet-statale actoren, waardoor het begrip 'statelijk' vloeibaar wordt. Bij de uitvoering van taken door meerdere (statelijke en niet-statale) organisaties is sprake van 'hybrid governance', terwijl 'mediated statehood' inhoudt dat staten hun taken bewust delegeren naar niet-statale organisaties. Ook kunnen staten zich op die manier verschuilen achter andere actoren, deze het vuile werk laten opknappen en zelf (ogenschijnlijk) schone handen houden. Dit is aan de hand wanneer milities of private military companies worden ingezet. Dit alles maakt dat het onderscheid tussen statelijke en niet-statale actoren en wat statelijk of niet-statale is, problematisch wordt en deze begrippen in de werkelijkheid met enige voorzichtigheid moeten worden gehanteerd.

Dit alles raakt dus ook het begrip statelijke dreigingen. Zoals hierboven al beschreven laat dit onderzoek bijvoorbeeld zien dat staten diaspora groepen in gastlanden instrumentaliseren, terroristische groepen financieren, milities gebruiken of werken met particuliere of staatsbedrijven als dekmantel voor b.v. spionage of diefstal van gevoelige kennis of technologieën. In de praktijk is er dus steeds meer sprake van een hybride dreigingsbeeld met statelijke en niet-statale elementen die onderling gerelateerd zijn, waarbij meervoudige dreigingsmechanismen van verschillende aard worden gecombineerd om de tegenstander aan te vallen of te ontregelen.

3.4.3 Dreiging als realiteit, perceptie of constructie?

Ook de notie van dreiging is problematisch. Een dreiging is inherent niet manifest, maar is gebaseerd op een inschatting van risico en bijbehorende angstpercepties. Dit roept vragen op: zijn alle risico's inherente dreigingen? Wanneer wordt een bepaald onderwerp een risico en wanneer verandert een risico in een dreiging? Zijn hiervoor al dan niet objectieve criteria vast te stellen of is dit alles "in the eye of the beholder"? Wie of wat doet het risico naar de dreiging vertalen? Hoe solide is de argumentatie achter de dreiging of dreigingsperceptie? Of betreft het hier steeds een geval van succesvolle securitisering, waarbij een securitising actor iets via een zogeheten speech act tot een existentieel gevaar heeft weten uit te roepen en daarvan een gehoor heeft weten te overtuigen om zo vereiste noodmaatregelen te kunnen nemen zoals door de Copenhagen School is betoogd. Is hier sprake van een 'political performance act'? Dit soort ontologische en epistemologische kwesties zijn in dit onderzoek regelmatig naar voren gekomen. Dit betreft in dit onderzoek niet alleen definitiekwesties zoals hierboven aangeduid, maar vooral ook de vraag wat en waarom iets in de wetenschappelijke tijdschriften naar voren komt als dreigingssubject, -object en -mechanisme? Welke tijdschriften en welke auteurs schrijven over welk onderwerp? Leidt dit tot bias, eenzijdigheid of witte of blinde vlekken? En hoe kan dat worden verklaard? Bij de beantwoording van de desbetreffende onderzoeksvragen van de NCTV gaan we hier expliciet op in.

De complexiteit van definitiekwesties kan goed worden geïllustreerd met de rol van de diaspora-politiek. Diaspora-politiek kan door verschillende actoren gebruikt worden en verschillende dreigingsobjecten hebben. In onze analyse van de literatuur over dit mechanisme konden wij diaspora-politiek onderscheiden als: a) een mechanisme voor de thuisstaat (subject) om invloed mee uit te oefenen op de diaspora (object), met name voor binnenlands-politieke doeleinden; b) een mechanisme van beïnvloeding door de thuisstaat (subject) tegen de gaststaat (object), met name voor buitenlands-politieke doeleinden; c) een mechanisme van dreiging door de gaststaat (subject) tegen de thuisstaat (object); d) een mechanisme van dreiging door de diaspora zelf (subject) tegen de thuisstaat en/of de gaststaat (object). Hoewel in veel literatuur over de diaspora-politiek sprake is van een focus op het gebruik van diaspora-politiek door autoritaire, niet-Westerse staten van herkomst tegen diaspora of 'gastlanden' in het Westen, geeft de werkelijkheid dus een genuanceerder en complexer beeld.

Het is evident dat bepaalde onderwerpen (dreigingsobjecten, -subjecten of -mechanismen) plotseling meer in de wetenschappelijke of beleidsschijnwerpers komen te staan en dat voor andere de aandacht weer verdwijnt of vermindert. Dit houdt uiteraard niet per se in dat zo'n dreigingssubject of mechanisme nu ook in werkelijkheid meer of minder gevaarlijk is geworden. Een mogelijkheid is dat hiervoor naar een meer constructivistische verklaring moet worden gezocht, waarbij door de toenemende securitisering van het onderwerp een thema plotseling hoger op de agenda komt of in de academische belangstelling komt te staan. De War on Terror is hier het meest bekende voorbeeld van. In lijn daarmee is ook de trendgevoeligheid van het academisch debat over radicalisering een mooi voorbeeld. In navolging van gepleegde aanslagen vernauwde de academische literatuur zich sterk tot één soort radicalisering en terrorisme, waarbij vooral de dominantie van islamitisch-geïnspireerde radicalisering in de literatuur opvalt. Meer recent ging het weer om extreem-rechtse groepen en white supremacists.

Andere onderwerpen vallen weer even gemakkelijk van de agenda, zoals b.v. het communisme dat in de vorige eeuw als levensgevaarlijk werd gezien door het Westen, maar nu uit het dreigingsbeeld is verdwenen.

Een actueel voorbeeld van een heden ten dage prominent debat is het onderwerp ruimtedreigingen. De verregaande technologisering maakt de samenleving, economie en krijgsmacht in sterkere mate afhankelijk van de civiele en militaire ruimte-infrastructuur en heeft geleid tot een wapenwedloop in en om de ruimte tussen voornamelijk China, de Verenigde Staten en Rusland, waarbij de militarisering van de ruimte in feite een voortzetting vormt van reeds bestaande 'aardse' geopolitieke tegenstellingen en rivaliteiten. Veel van de geanalyseerde artikelen zijn gestoeld op Chinese en Amerikaanse beleidsdocumenten die zich wagen aan diverse (vooral doctrinaire en technologische) voorspellingen, maar waarbij een meer fundamenteel theoretisch debat over het ruimtedomein ontbreekt en er weinig empirische bewijslast bestaat om uitspraken te staven.

Een tweede actueel voorbeeld, het mechanisme 'energiepolitiek', is niet los te zien van de urgente kwestie van de 'klimaatverandering'. Bestaande afhankelijkheidsrelaties binnen het energiedomein staan onder druk als gevolg van het veranderende klimaat. Enerzijds betreft het hierbij verschuivende schaarsteverhoudingen, waarbij grondstoffen in meer (olie en gas in poolgebied) of mindere mate (water in delen Midden-Oosten en Sub-Sahara Afrika) beschikbaar zijn of blijven voor staten en de wijze waarop de politiek deze schaarsteproblematiek percipieert en hierop reageert. Anderzijds betreft het verschuivende geopolitieke belangen en strategieën van staten in een poging om te gaan met deze nieuw energierelaties, met daarin een speciale plek voor de geopolitieke dimensie van 'groene stroom' en de energietransitie. Technologische innovaties (deep-sea mining en energiewinning in de ruimte) komen hierbij ook aan de orde.

Tenslotte is het van belang oog te hebben voor de heterogeniteit onder de auteurs en tijdschriften, waardoor er ook tegengestelde visies kunnen bestaan of bepaalde begrippen op een verschillende wijze worden gebruikt. In onze analyses van de diverse dreigingsmechanismen hebben we naar dit soort fricties en academisch debat gezocht, omdat juist langs de breuklijnen van dit soort geschillen de belangrijkste inzichten ontstaan. Dit zagen we onder meer bij de hierboven besproken analyse van de diaspora problematiek, waar ook met name de politieke actoren verschillend omgingen met de diaspora en het begrip dienovereenkomstig op een fluïde manier werd gehanteerd. Zo hanteerde Iran in haar mobilisatiepogingen van medestanders elders niet zozeer een nationale of etnische identiteit, maar een religieuze. Er zijn ook veel voorbeelden waar de ene groep auteurs iets als een dreiging ziet en een andere daar geen kwade bedoelingen achter ziet of die nuanceert. Dat is bijvoorbeeld het geval bij het Chinese BRI en de Aziatische Infrastructuurinvesteringbank. Aan de ene kant worden China's buitenlandse investeringen als een defensief instrument beschreven, terwijl aan de andere kant de investeringen als offensief worden gezien. De focus ligt hierbij op de motivatie van China om afhankelijkheid van het Westen te verminderen, of om zelf partnerlanden te creëren en een grootmacht te worden. Chinese investeringen en overnames worden voornamelijk als problematisch omschreven voor het Westen, door Westerse auteurs, schrijvend in/voor Westerse tijdschriften.

Ook moet worden opgemerkt dat lang niet alle auteurs altijd even expliciet zijn over de mate van de dreiging en voor wie de dreiging geldt. Soms bespreken ze wel uitgebreid het dreigingsmechanisme als zodanig, maar gaan ze nauwelijks in op wie het dreigingssubject of -object is of omgekeerd.

3.4.4 De rol van intentionaliteit

Een laatste observatie bij het begrip statelijke dreiging is de intentionaliteit van de dreiging of de mate daarvan. Hoewel bij definities van statelijke dreigingen ervan uitgegaan wordt dat de activiteiten van de betrokken staten 'vaak doelbewust' zijn, zijn er in het huidige onderzoek meerdere gevallen naar voren gekomen waarin de dreigingsmechanismen geen of minder expliciete doeleinden hebben, maar het gevolg zijn van neveneffecten, nonchalance, nalatigheid of verzuim. Ook kunnen dreigingen ontstaan door het verwaarlozen van regulerende of normatieve kaders of internationale verdragen en wetgeving. Het ontstaan van allerlei soorten ruimtepuin is bijvoorbeeld een onbedoeld gevolg van de exploitatie van de ruimte voor civiele en militaire projecten en van een gebrek aan regelgeving en instrumenten. Ook bepaalde soorten van milieudreigingen zijn het gevolg van nalatigheid of het verzuimen om tijdig wettelijke kaders of sanctieregimes in te stellen die het ontstaan van milieudreigingen weten te voorkomen. Zo staat bijvoorbeeld ook het wapenbeheersingsregime van biologische en chemische wapenprogramma's en arsenalen onder druk; landen onderzoeken, gebruiken en dreigen (met) dergelijke wapens en er is een noodzaak het wapenbeheersingsregime te versterken en te vernieuwen. Hierbij is dan vaak, behalve van een zekere mate van intentionaliteit, ook sprake van bepaalde gebreken of indolentie. Het door staten onzorgvuldig omgaan met materialen en technologieën die gebruikt kunnen worden voor chemische of biologische oorlogsvoering wordt dan gemakkelijk een potentiële dreiging. Hierbij gaat het bijvoorbeeld ook om onbedoelde kennisverspreiding onder tegenstanders, en verloren en achtergelaten chemische wapens. De snelle ontwikkelingen in de chemische, en met name biologische (biomedische) technologie en industrie, zorgen voor een toename van dreigingen. Statale en niet-statale actoren, waaronder terroristische groepen, kunnen zich toegang verschaffen tot deze snel-ontwikkelende kennis en technologie die vaak 'dual-use' toepassingen hebben en dus ook voor vijandige offensieve doelen kunnen worden ingezet. Het kan daarom verstandig zijn om niet alleen naar de evident bewust gecreëerde en gehanteerde dreigingsmechanismen te kijken, maar ook naar gevallen waar sprake is van verzuim, verwaarlozing, onwetendheid of gebrek aan actie. Dan is er ook een tussenvorm tussen intentionele dreiging en niet-intentionele dreiging (neglect) en dat is 'benign neglect', waarbij een staat expres niet ingrijpt en op die manier voor een andere staat een dreiging creëert.

Een tweede voorbeeld dat interessant is in het verband van intentionaliteit, betreft het mechanisme 'radicalisering.' Dit mechanisme verwijst naar het door staten stimuleren van radicalisering van niet-statale groepen of individuen in andere staten, inclusief moslimfundamentalisten, extreemrechts en -links en anti-overheidssentimenten. Het academisch debat is op te delen in een drietal 'dimensies': de binnenlandse statale dimensie, de internationale statale dimensie en de niet-statale dimensie. Deze dimensies bespreken het radicaliseringsvraagstuk steeds vanuit een eigen relatie tussen dreigingsobject en -subject. De geanalyseerde literatuur doet zich kenmerken door een sterk constructivistisch en discours-kritisch karakter. Het gaat hierbij voornamelijk om artikelen waarbij kritische academische theorieën worden vergeleken met statale operationele beleidsdocumenten. Hieruit ontstaat een uiterst kritisch beeld waarbij de niet-intentionele gevolgen van statale handelen in reactie op internationale trends centraal staat en de staat zelf nolens volens een factor wordt in de bevordering van radicalisering.

3.5 Contextuele aspecten

Er bestaan een paar overkoepelende geopolitieke tendensen die terugkomen in de meeste analyses van de dreigingsmechanismen en die een zeker dominant dispositief representeren dat doorklinkt in de verschillende analyses van het wetenschappelijk materiaal. Dit is bijvoorbeeld het idee van de sterke opkomst van China en het daarbij veronderstelde achterliggende streven naar wereldhegemonie of de assertieve, zo niet agressieve houding van Rusland. Bij Rusland en China zijn het Westen, de Verenigde Staten of het liberalisme weer de boosdoener. De literatuur over spionage, intelligence, geheime operaties en diefstal van kennis en technologie blijkt zich bijvoorbeeld voornamelijk te richten op de VS en China in wisselende hoedanigheden van dreigingssubject en object. Dergelijke dispositiefs worden vaak nauwelijks serieus geëxpliciteerd, laat staan bevraagd, maar werken wel door in vooronderstellingen en gemaakte analyses. De top drie van dreigingssubjecten en objecten weerspiegelen dit beeld. Het is daarom verstandig deze veelal impliciete redeneringen te verwoorden en te bevragen. Hierbij moet worden gekeken of dreigingen zoals geformuleerd in wetenschap en politiek echt bestaan en hoe zij opgelost kunnen worden. Ook is het nuttig out-of-the-box te denken en buiten de gangbare epistemische gemeenschappen te zoeken naar alternatieve opvattingen die zich onttrekken aan deze dominante beelden.

3.6 Epistemologische aspecten

Hierboven is al een paar keer gepreludeerd op de rol van securitisering, de rol van gezichtsbepalende Angelsaksische tijdschriften in de wetenschap, en de bias die de afkomst van tijdschriften, redacteurs en auteurs met bepaalde kenmerken met zich mee kunnen brengen. Dit omvat ook het bestaan van een bepaald overheersend narratief of dispositief zoals hierboven betoogd. Dit zijn allemaal epistemologische vraagstukken en hoewel deze niet de hoofdzaak van dit onderzoek uitmaken is het wel van belang daar aandacht aan te besteden omdat dit de representativiteit en het karakter van het onderzochte materiaal beïnvloedt. Dit ligt ook besloten in tot welke waarden men zich bekeert en tot welke normengemeenschap men zich rekent. Dat kan ook bepalen wat als een dreiging of een oplossing wordt gezien. Bij de beantwoording van de vragen van de NCTV wordt daar hieronder ook nader op ingegaan. We hebben gemeend 'securitisering en ideologische framing' als een eigenstandig dreigingsmechanisme te moeten behandelen. Dit mechanisme is toegevoegd aan artikelen waarin (a) politieke actoren dreigingspercepties creëren om hiermee binnenlands- of buitenlandpolitieke doelen te behalen, zoals door de staat wenselijk geacht beleid te legitimeren, of (b) artikelen waarin bestaande internationale ideologische of normatieve structureren (bewust of onbewust) fungeren als kader voor overheidshandelen en waarin bepaalde dreigingspercepties tot stand komen. Dit houdt ook verband met de reeds benoemde geopolitieke dispositiefs die een denk- of handelswijze kunnen beïnvloeden. In beide gevallen gaat het over de relatie tussen bestaande of gecreëerde dreigingspercepties en de manieren waarop deze beleidskeuzes of -mogelijkheden van nationale overheden vormgeven.

Bij het analyseren van het totale corpus van 80 artikelen die over securitisering en ideologische framing gaan, zijn twee hoofdlijnen te identificeren in het academisch debat. Enerzijds betreffen het 'traditionele' securitisering artikelen waarbij de doorgaans intentionele creatie van dreiging of gevaar door overheden wordt geanalyseerd met als doel de 'macht' of 'beleidsruimte' van de overheid te vergroten. Voorbeelden hiervan zijn het opzettelijk framen van China als een fundamentele bedreiging voor 'het Westen' om zo meer middelen voor de inlichtingendiensten in Europa te vergaren of het framen van migranten uit het Midden-Oosten en Afrika als een bedreiging door Europese nationalistische of populistische partijen met als doel electoraal gewin. De nadruk ligt hier op het intentioneel securitiseren door de staat van een bepaald onderwerp – dit gebeurt op basis van een strategische afweging met als doel het nastreven van statelijke belangen.

De tweede stroming binnen het academisch debat beschrijft de gevolgen van bredere internationale ideologische of machtspolitieke tegenstellingen en de manier waarop deze als 'structuur' of 'geconsolideerde dreigingsperceptie' dienen waarin nationale overheden opereren. Deze artikelen beschrijven voornamelijk hoe de opkomst van China als geopolitieke en geo-economische grootmacht, maar ook als ideologische tegenhanger van het Westen, de dreigingsperceptie van ambtenaren en politici kleurt. Deze wijzigende geopolitieke verhoudingen uiten zich mede in de verschuivende internationaal-politieke cultuur, waarbij volgens sommigen de 'liberale wereldorde' die wordt aangevoerd door het Westen, onder druk staat. De wijzigende structuur maakt dat het handelingskader van de actor wordt beïnvloed - de literatuur spreekt hierbij deels over een intentionele, maar vaker over minder intentionele vormen van framing waarbij de geopolitieke actoren elkaar als vanuit een soort automatisme op ideologische/normatieve wijze benaderen als tegenstander of bedreiging, en het politieke handelen daarop aanpassen.

Tenslotte ligt er net als bij de andere wetenschappers een zekere epistemologische problematiek bij het opereren van het projectteam SDP zelf. Hierboven spraken we reeds over het gevaar van een zekere onderzoekersbias en het streven dat te neutraliseren door de onderzoekers-intersubjectiviteit te maximaliseren via het werken in steeds wisselende analyseteams. Niettemin blijft de analyse van de dreigingsmechanismen een productie of reproductie van het onderzoeksteam. Dit geldt ook voor hoe het wetenschappelijke debat is gereconstrueerd of geëxpliciteerd.

3.7 Aanpak

Tot slot nog enige observaties met betrekking tot de gevolgde onderzoeks aanpak zoals gedocumenteerd in hoofdstuk 2 en uiteengezet in diverse bijlagen. Dit onderzoek heeft op exemplarische wijze aangetoond dat er een uitgebreid corpus aan mogelijk relevante wetenschappelijke literatuur bestaat over statelijke dreigingen, maar dat deze niet zonder meer en rechtstreeks voor het oprapen ligt, ook al omdat deze niet via een eenvoudige zoekterm te traceren is. Hiervoor is een gefaseerde zoektocht nodig via de stappen van selectie, screening en analyse van relevante wetenschappelijke tijdschriften en artikelen

Deze werkwijze is in dit onderzoek op een exemplarische manier toegepast en heeft tot interessante en relevante resultaten geleid die in de vorm van negen dreigingsmechanisme analyses zijn opgeschreven (Hoofdstuk 5). Hieraan kan de conclusie worden verbonden dat dit een geschikte werkwijze oplevert voor de studie van verdere bronnen in een eventuele tweede fase. Een grotendeels inductieve aanpak zonder van tevoren 'dichtgetimmerde' definities of een dwingend formaat geeft hierbij de beste kansen op relevante en mogelijk ook onverwachte resultaten. Een voorbeeld van een dreigingsmechanisme dat nog niet erg in de beleidswereld was aangestipt zijn de ruimtedreigingen. Een andere onverwachte vondst is dat het Westen (d.w.z. de VS en Europa) niet alleen bedreigd worden, maar ook zelf vaak als bedreiging worden aangemerkt in de bestudeerde literatuur.

4. Beantwoording van de onderzoeksvragen

4.1 Vraag 1: Onderwerpen op het gebied van statelijke dreigingen

1a) Welke onderwerpen op het gebied van statelijke dreigingen zijn volgens de onderzoekers in welke mate van belang?

Antwoord: Het is niet objectief vast te stellen welk onderwerp op het gebied van statelijke dreigingen van belang is of het meeste van belang is. Er spelen meerdere dreigingsmechanismen tegelijkertijd en die worden niet zelden door een dreigingssubject in onderlinge samenhang gebruikt. Wel is vast te stellen dat in de wetenschappelijke literatuur aan bepaalde onderwerpen meer of minder aandacht wordt besteed. Maar ook dan kan niet zonder meer worden gezegd dat een onderwerp dat minder aandacht krijgt van minder belang is. Wij vinden veeleer dat onderwerpen die juist normaliter onderbelicht dreigen te blijven of wat lastiger te duiden zijn, nadere aandacht verdienen. Hierbij gaat het erom buiten de gebruikelijke box te blijven denken. Voor een eventuele tweede fase van dit onderzoeksproject bevelen we aan het beeld dat thans is ontstaan te completeren en met voorrang de mechanismen onder handen te nemen, die nu nog niet zijn geanalyseerd. De toegevoegde tabel (Tabel 1) geeft de huidige status van het onderzoek per dreigingsmechanisme weer. De reeds geanalyseerde mechanismen zijn grijs gekleurd. Binnen de nog te onderzoeken mechanismen bevelen we een tweedeling aan. De lichtbruin gekleurde mechanismen zijn op basis van onze inschatting interessant om eerst te bekijken.

Het betreft hier de volgende mechanismen:

- (Humanitaire – Militaire) interventie
- Coercion strategies
- Protectionisme/illiberaal handelsbeleid
- Klimaatverandering, ecosystemen en biodiversiteit

De eerste drie velden hebben gemeen dat zij vooral ook door derde landen als een bedreiging worden gezien door een grotendeels Westers dreigingssubject, terwijl een meer pragmatische reden is dat in het reeds geselecteerde corpus aan artikelen deze taak van relatief bescheiden omvang is en dus goed behapbaar. Het thema klimaatverandering is een meer omvattend en gemeenschappelijk dreigingsmechanisme.

Verder bevelen we aan in de eventueel tweede fase vervolgens de blauw gekleurde mechanismen te bekijken.

Dit zijn:

- Nucleaire en radiologische wapens
- Conventionele wapens
- Onbemande wapensystemen en kunstmatige intelligentie

Dit zijn onderwerpen die behoren tot het klassieke bewapeningsarsenaal ('de ijzerwinkel') en men zou daarom kunnen denken dat het een uitgekauwd onderwerp is. Echter een groot deel (2/5de) van de door ons aangetroffen artikelen betreft juist deze drie categorieën en het kan daarom interessant zijn om te zien of er hier toch nieuwe of interessante ontwikkelingen plaats vinden. Ook zou hybride oorlogvoering nader kunnen worden onderzocht, aangezien dit onderwerp de laatste jaren sterk in de belangstelling staat.

Als laatste mechanisme willen we noemen de dreiging van:

- Statelijke criminaliteit. Statelijke criminaliteit is aan de orde wanneer vijandige staten zich van criminele praktijken bedienen t.o.v. andere staten of infiltreren in criminele netwerken of deze instrumentaliseren om de tegenstander schade toe te brengen. Hierover is nog weinig bekend en het zou de moeite lonen te verkennen wat de literatuur hierover te melden heeft.

Omdat er voor het NCTV reeds studies afgerond zijn naar cyberdreigingen en terrorisme kunnen deze of gerelateerde mechanismen worden geposterioriseerd; deze zijn roze gekleurd.

Een tweede stap voor een eventueel vervolgonderzoek is de volgende. Voor bepaalde mechanismen, in eerste instantie die met een relatief kleine hoeveelheid artikelen, kan een wijder corpus aan literatuur worden bestudeerd:

- Biologische en chemische wapens
- Spionage, intelligence, geheime operaties & diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten

Hiervoor hebben we een lijst opgesteld van tijdschriften en denktanks die nadere selectie en analyse verdienen (zie bijlage 5). Voor specifieke onderwerpen kan ook in zogeheten gespecialiseerde niche-tijdschriften worden gezocht.

Tabel 1: Onderzoekstatus van Dreigingsmechanismen

Militair			
Mechanisme	Code	Aantal artikelen	Combi
Nucleaire en radiologische wapens	10.1	157	-
Biologische en chemische wapens	10.2	12	-
Conventionele wapens	10.3	182	-
Cyber ('hard')	10.4	110	-
Hybride/Grey Zone oorlogvoering	10.5	69	-
Unmanned Weapon Systems en/of Artificial Intelligence	10.6	66	-
Ruimtedreigingen	10.7	22	-
Spionage, intelligence, covert operations	10.8	7	+ 12.2
(Humanitaire – Militaire) Interventie	10.9	46	

Politiek			
Mechanisme	Code	Aantal artikelen	Combi
Cyber ('soft')	11.1	137	-
Diaspora-politiek	11.2	25	-
Coercion strategies	11.3	187	
Securitisering en ideologische framing	11.4	80	
(Terroristische) aanslag	11.5	72	-
Aanwakkeren radicalisering	11.6	33	-
Statale criminaliteit	11.7	12	-
Energiepolitiek	11.8	20	-

Economisch			
Mechanisme	Code	Aantal artikelen	Combi
Cyber ('hard')	12.1	58	-
Diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten	12.2	3	+10.8
Directe Buitenlandse Investerings (DBI)	12.3	13	+12.5
Protectionisme/illiberaal handelsbeleid	12.4	41	
Ontwikkelingshulp	12.5	16	+12.3

Overig			
Mechanisme	Code	Aantal artikelen	Combi
Klimaatverandering, ecosystemen en biodiversiteit	13.1	17	
Groei/Expansie	13.2	42	

1b) Welke onderwerpen op het gebied van statelijke dreigingen zijn volgens de onderzoekers in welke mate onderzocht?

Antwoord: De diverse geanalyseerde mechanismen zijn in de literatuur in verschillende mate onderzocht. Bijlage 1.7 geeft aan hoeveel artikelen een bepaald mechanisme betreffen voor zover wij dat hebben kunnen vaststellen op basis van de door ons onderzochte 1000 wetenschappelijke artikelen. De meeste (671) artikelen gaan over militaire dreigingsmechanismen, gevolgd door politieke (566), en op grote afstand door economische (131)². Dit laatste kan vermoedelijk verklaard worden door het feit dat de securitisering van economische veiligheid van recentere datum is en economische dreigingen pas recent naar voren zijn gekomen in de heersende dreigingsbeelden en mogelijk ook minder passen in de gebruikelijke onderwerpen die in de onderzochte tijdschriften aan de orde plegen te komen. Natuurlijk zijn economische belangen (denk aan koloniën, maritieme routes en handel) al eeuwenlang onderwerp van (geo-)politieke wedijver en rivaliteit, maar diefstal van kennis en technologie door andere landen is een relatief nieuw fenomeen dat mede gefaciliteerd wordt door digitalisering, cyberspionage en hacking. Ook speelt hier wellicht een rol dat deze nieuwere economische veiligheids-issues met een zekere vertraging doordringen in de wetenschappelijke literatuur. Zoals in het antwoord onder 1a) reeds betoogd, zouden we ervoor kiezen juist de minder onderzochte mechanismen, allereerst de categorie economische dreigingsmechanismen, en daarna de minder onderzochte mechanismen binnen de andere categorieën te prioriteren (eerst de met geel en daarna de met blauw gemarkeerde mechanismen). Ook kan het onderzoeken van de publicaties van nog niet onderzochte denktanks nieuwe inzichten geven op dit punt.

1c) Welke onderwerpen op het gebied van statelijke dreigingen zijn volgens de onderzoekers met welke kwaliteit onderzocht?

Antwoord: Uiteraard varieert de kwaliteit van de geanalyseerde artikelen bij een uitgebreider corpus aan artikelen, zoals hier bekeken. Over het algemeen zijn de onderzochte tijdschriften van een redelijk hoog niveau of hebben zij aanzien in de wereld van academici en experts. Meer informatie over de tijdschriften kan worden gevonden in bijlage 3, die een kritisch overzicht van de onderzochte tijdschriften bevat. Voor ieder tijdschrift is een korte omschrijving gegeven (o.a. focus Thema's en reviewbeleid), zijn de (eventuele) uitgever, opdrachtgevers en/of sponsors vermeld en is de impact factor vermeld wanneer bekend. Hiernaast is de dominante nationaliteit van de redacteurs en/of het tijdschrift en de mate van genderdiversiteit van de redacteurs vermeld. Deze criteria helpen om inzicht te krijgen in en te kunnen reflecteren op de kwaliteit en aard van de tijdschriften en de artikelen erin. De Angelsaksische dominantie valt op, naast een meer algemeen westerse achtergrond. Ook is de dominantie van een enkele uitgever (Taylor & Francis/Routledge) evident. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de systematiek van ranking van academische tijdschriften via impactfactoren aan vrij omvangrijke kritiek blootstaat. Vaak worden minder bekende tijdschriften uit de periferie laag ingeschaald en zou er dus sprake kunnen zijn van een westerse en 'kolonialistische' bias. Ook worden puur disciplinaire tijdschriften meestal hoger ingeschat dan thematische, toegepaste, of geografisch georiënteerde tijdschriften. Dat maakt dat veel of zelfs de meeste tijdschriften op het terrein van oorlogs- en strategische studies, veiligheidsstudies of internationale betrekkingen niet de hoogste ranking hebben. Wij zijn wel van mening dat de tijdschriften die we hebben onderzocht een goede status hebben in de academische wereld. Naast dat ze behoorlijk gevarieerd zijn, zijn ze vrijwel alle ook peer reviewed. De redacties van de tijdschriften zijn redelijk divers samengesteld voor wat betreft genderdiversiteit, maar er is nog steeds wel sprake van een dominantie door (witte) mannen.

Niettemin vertoont een behoorlijk aantal artikelen bepaalde tekortkomingen, die in de integrale analyses van de dreigingsmechanismen in de bijlage 5.1 t/m 5.8 uitvoerig aan bod komen. Hieronder volgt een samenvattend overzicht:

- **Dreigingssubject/object blijft impliciet.** In sommige artikelen worden de dreigingssubjecten en -objecten niet of minder specifiek benoemd. Voor wat betreft biologische wapens bespreken auteurs wel de technologie of het dreigingsmechanisme zelf, maar wordt nauwelijks naar een specifieke actor verwezen. Hierdoor is het lastig in te schatten in welke mate de gesignaleerde dreigingen statelijk zijn, in hoeverre ze reëel en urgent zijn, en hoe zij zich exact manifesteren.
- **Kwaliteit van bronvermelding.** Bij een aanzienlijk aantal artikelen wordt niet of op summiere wijze gebruik gemaakt van bronvermeldingen (b.v. bij chemische en biologische wapens). Er bestaat bovendien ook een behoorlijke discrepantie tussen het type gebruikte bronnen, variërend van academische literatuur, nieuwsartikelen, beleidsstukken en publicaties van de VN, e.d.
- **Onvoldoende empirische onderbouwing.** Artikelen die dicht bij de beleidswereld staan hebben meestal tot doel of de ambitie beleidsadvies te geven. Dit soort artikelen heeft een vrij sterke 'voorspellende', adviserende en/of 'beschrijvende' aard. Zij liggen daarbij redelijk dicht tegen de genres beleidsadvies en denktank publicaties aan, en vallen minder in de fundamenteel-theoretische academische literatuur. Ze kunnen daardoor ook gekleurd zijn of van bepaalde vooronderstellingen of trends uitgaan, zonder dat er veel robuuste kennis beschikbaar is of eigentijdse empirische bewijslast achter deze voorspellingen of projecties schuilt.
- **Kwaliteit van methodologische onderbouwing.** De kwaliteit van bijvoorbeeld de artikelen over de energiepolitiek zijn theoretisch en empirisch wel sterk, maar missen aan de andere kant weer vaak een methodologische onderbouwing. Zo zien we dat artikelen op het ene kwaliteitscriterium wel goed scoren, maar op een andere soms weer minder. De ruimte in (en voorkeuren van) wetenschappelijke tijdschriften voor methodologische uitweidingen en theoretische reflecties varieert en bijna alle tijdschriften hanteren woordlimieten. Dit maakt dat bepaalde aspecten bij het ene blad meer en bij het andere minder aan de orde komen.
- **Tijdsgevoeligheid.** Een aantal artikelen toont een behoorlijke trend- en tijdsgevoeligheid. Zo krijgt het onderwerp 'ruimteconflicten' sinds enkele jaren veel aandacht, aangezwengeld door, onder andere, het werk aan de 'Space Force' door de regering-Trump. Dergelijke publicaties zijn evenwel tijdsgevoelig omdat de relevante technologie en politiek-strategische concepties enorm snel ontwikkelen en artikelen al na enkele jaren achterhaald dreigen te raken. Zo kan ook het opkomen en verdwijnen van specifieke regimes/regeringen een grote invloed hebben. Dit kwam bijvoorbeeld naar voren bij de diaspora-politiek van een bepaalde staat (zoals Modi in India en Trump in de VS). Dat wordt dan weerspiegeld in de publicaties.
- **Westers-centrisme.** Meerdere, zo niet de meeste, artikelen vertonen een zekere eenzijdigheid qua dreigingssubject en -object. Hierbij wordt niet zelden het 'westen' (of de VS) als dreigingsobject gezien en komt de dreiging van voornamelijk China of Rusland. Eerder benoemden we al de rol van ideologische framing en het bestaan van een bepaald dispositief dat doorwerkt in percepties en documenten. Zo zien de artikelen binnen de categorie spionage/diefstal van kennis en technologie hoofdzakelijk China als de boosdoener die als doel zou hebben de militaire of civiele bedrijfskennis van 'ontwikkelde' landen (hoofdzakelijk de Verenigde Staten) te kopiëren en imiteren. De auteurs en de tijdschriften die over de diasporapolitiek schrijven, zijn over het algemeen Westers georiënteerd en richten zich op diaspora die afkomstig zijn uit niet-Westerse, vaak autoritaire, landen. Artikelen over diaspora afkomstig uit Westerse landen ontbreken; er lijkt hiervoor een blinde vlek te bestaan. Zoals hierboven al werd gesignaleerd, worden veel academische tijdschriften uitgegeven in Westerse landen. Bij Strategic Studies Quarterly wordt er bijvoorbeeld vooral vanuit een Amerikaans veiligheidsperspectief geschreven met China en Rusland als de tegenstanders van de Verenigde Staten. Deze Westen-centrische trend is ook vaak aanwezig bij de geanalyseerde rapporten van denktanks. Bij het onderwerp energiepolitiek schrijven de auteurs bijvoorbeeld vaak vanuit het perspectief van een bepaalde staat, hetgeen dan ook gelijk indiceert welke staat als bedreiging wordt gezien.
- **Eenzijdige focus op dreiging uit China en Rusland.** De prominentie van China en Rusland als dreigingssubject in veel van de geanalyseerde literatuur kan problematisch zijn, omdat dreigingen uit andere landen minder frequent worden aangekaart en hierdoor wellicht onvoldoende aandacht krijgen. Er wordt bijvoorbeeld ook vaak voetstoots vanuit gegaan dat China's investeringen vijandelijk van aard zijn, terwijl sommige auteurs beweren dit niet per se zo hoeft te zijn. Het is hierbij belangrijk om te reflecteren op de rol die onderzoekers spelen in het creëren van eenzijdigheid en witte en blinde vlekken of aan de andere kant het plaatsen van bepaalde accenten.
- **Weinig onderlinge verwijzingen.** Binnen het bestudeerde het corpus van artikelen per mechanisme verwijzen de auteurs van die artikelen zelden naar elkaar in hun artikelen en gaan ook zelden direct met elkaar in debat. Daarom was het veelal aan de onderzoekers van de SDP onderzoeksgroep zelf om te kijken naar mogelijke botsende of juist convergerende opvattingen binnen de bestudeerde literatuur en zodoende academische debatten te destilleren.

Hoewel deze tekortkomingen steeds moeten worden opgemerkt en verdisconteerd, achten wij deze inherent aan de bestudering van een groot corpus aan wetenschappelijke artikelen voortkomend uit een grote variëteit aan uiteenlopende bronnen. Waar de meeste van deze tekortkomingen door de variatie aan literatuur min of meer worden uitgefilterd, moeten enkele meer serieus worden genomen. Wij duiden hier met name op de eenzijdigheid m.b.t. een zekere westerse bias in analyse, tijdschriften en auteurs. In de eventuele tweede fase van het onderzoek zou daarom nog eens specifiek naar meer bronnen met niet-westerse perspectieven moeten worden gezocht.

² Sommige artikelen behandelen meerdere mechanismen. Hierdoor komen deze totalen boven de 1000 uit.

4.2 Vraag 2: Vallen deze onderwerpen binnen het aandachtsgebied van de NCTV?

2a) In hoeverre zijn de onderwerpen die geïnventariseerd worden te scharen onder de drie hoofdthema's van de NCTV?

De hoofdthema's van de NCTV zijn:

- Ongewenste buitenlandse inmenging gericht op diaspora;
- Beschermen democratische processen en instellingen;
- Economische veiligheid.

Antwoord: Het onderzochte dreigingsmechanisme diasporapolitiek valt samen met het eerste thema, waarbij moet worden opgemerkt dat diasporapolitiek wel een bredere en meerzijdige lading heeft dan ongewenste buitenlandse inmenging gericht op diaspora. In de analyse van dit dreigingsmechanisme onderscheiden wij vier verschillende specifieke vormen (zoals hierboven reeds vermeld), waaronder ongewenste buitenlandse inmenging gericht op diaspora ook valt, maar het initiatief ook van de 'gaststaat' of de diaspora zelf kan uitgaan. Het onderzochte dreigingsmechanisme aanwakking radicalisering komt overeen met het tweede thema, waarbij radicalisering wel een bredere impact kan hebben dan alleen op democratische processen en instellingen en ook gericht kan zijn op het vergroten van algemene maatschappelijke onrust of beoogt een breed maatschappelijk ongenoegen en wantrouwen te faciliteren. Onze analyses onderschrijven dat de aanvankelijke focus van radicalisering of fundamentalistische moslims moet worden aangevuld met aandacht voor zogeheten lone wolves en rechts-extremisten, zoals white supremacists. Het mechanisme cyber (soft) valt ook samen met het tweede thema (bedreiging van democratische processen door (sociale) mediacampagnes en desinformatie), maar dat mechanisme is in dit onderzoek niet verder onderzocht. Het genoemde thema economische veiligheid komt terug in een aantal onderzochte mechanismen, namelijk bedrijfsspionage, directe buitenlandse investeringen en ontwikkelingshulp. De laatste twee mechanismen kunnen de economische veiligheid aantasten of verkleinen, afhankelijk van de percepties van de betrokken auteurs of landen, maar kunnen die ook vergroten. Het derde thema van economische veiligheid komt tenslotte ook terug in het dreigingsmechanisme van de energiepoltiek. Economische veiligheid komt indirect aan de orde in de mechanismen die gaan over dual-use technologie, d.w.z. ruimtedreigingen en biologische en chemische wapens. Het gaat hier om technologieën en (productie)capaciteiten die voor de civiele industrie en de economie heel belangrijk zijn, maar ook voor de wapenindustrie gebruikt kunnen worden, of ingezet kunnen worden door potentiële vijanden.

Onderstaande tabel 2 geeft aan op welke wijze de onderzochte dreigingsmechanismen terugkomen in diverse Nederlandse overheidsdocumenten. De tabel toont bijvoorbeeld aan dat het mechanisme biologische en chemische wapens wel in de Geïntegreerde risicoanalyse en de Defensievisie 2035 genoemd is, maar niet in de andere bekeken documenten. Ook ontbreekt het mechanisme ruimtedreigingen in alle documenten behalve de Defensievisie 2035. In een aantal gevallen komt het mechanisme maar in beperkte mate of een bepaalde vorm voor, maar niet uitputtend. Dit is bijvoorbeeld het geval met het dreigingsmechanisme energiepoltiek. Als we het beeld over alle vier bekeken overheidsdocumenten optellen via een simpele scoringsmethodiek dan blijken de meeste mechanismen maar partieel in de documentatie te prevaleren (zie de totaalscore in de rij totaal). De mechanismen spionage en diasporapolitiek bereiken volgens deze methodiek de 'beste' score.

Hierbij dient overigens te worden verduidelijkt dat het SDP-onderzoeksproject zich heeft gericht op de stand van zaken van de wetenschap en, in vergelijking met de publicaties en kamerbrieven van de verschillende ministeries, een meer wetenschappelijk-theoretisch karakter heeft. Er is daarbij dus in het geheel niet naar gestreefd de onderzochte materialen te laten samenvallen met de NCTV onderzoekagenda, maar hooguit achteraf vast te stellen of er van convergenties of divergenties sprake was tussen het corpus van wetenschappelijke literatuur en de NCTV agenda.

Tabel 2 Dreigingsperceptie Rijksoverheid

Document	Nucleaire & Biologische Wapens	Ruimtedreiging	Spionage (A) & Bedrijfsdiefstal (B)	Diasporapolitiek	Securitisering & Ideologische Framing	Radicalisering	Energiepolitiek	DBI (A) & Ontwikkelingshulp (B)
Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Geïntegreerde risicoanalyse Veiligheid" (2019)	+	-	A: +/- B: +	+	-	+/-	+/-	A: +/- B: +
NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren (3 februari 2021)	-	-	A: + B: +	+	+/-	-	+/-	A: + B: -
Ministerie van Justitie en Veiligheid, "Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen" (3 februari 2021)	-	-	A: + B: +	+	-	-	-	A: + B: -
Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)	+/-	+	A: + B: -	+/-	-	+/-	+/-	A: - B: -

Toelichting:

+ = komt voor; - = komt niet voor; +/- = komt in beperkte mate of slechts in een bepaalde vorm voor (voor meer detail, zie de deelstudies in Hoofdstuk 5)

2b) Welke onderwerpen vallen erbuiten en waarom?

Antwoord: Alle overige (niet onder 2a genoemde) onderzochte mechanismen vallen buiten de drie genoemde thema's. We hebben niet onderzocht waarom de NCTV bepaalde thema's wel in zijn agenda opneemt en andere niet. Dat viel buiten onze taakopvatting. We hebben slechts empirisch vastgesteld welke convergenties en divergenties zijn opgetreden.

2c) Een onderwerp dat zeker niet mag ontbreken in fase 2 is?

Antwoord: Meer aandacht voor economische veiligheid mag niet ontbreken, waarbij de nog niet behandelde economische dreigingsmechanismen aan de beurt zouden moeten komen. Er is echter ook een gevaar dat meer conventionele militaire aspecten van de radar afvallen. Deze blijven relevant vooral ook in het licht van een afkalvend regime van regulering en beheersing. Daarom zou ook aan deze aspecten wat aandacht moeten worden gegeven (zie b.v. de inzichten voortkomend uit de analyse van biologische en chemische wapens). We hebben in tabel 1 met de kleuren geel (prioriteit 1) en blauw (prioriteit 2) aangegeven in welke volgorde de mechanismen zouden moeten worden onderzocht in de eventuele tweede fase. Hieronder in paragraaf 4.3 geven we aan hoe deze mechanismen kunnen worden onderzocht, terwijl paragraaf 4.4 aangeeft welke vragen bij deze mechanismen aan de orde zouden kunnen komen.

4.3 Vraag 3: Hoe kunnen deze onderwerpen in fase 2 worden onderzocht?

3a) Is literatuuronderzoek in de diepte mogelijk? Zo ja, op welke wijze?

Antwoord: Ja, we bevelen aan de binnen dit onderzoek voor fase 1 ontwikkelde exemplarische aanpak toe te passen op nog niet geanalyseerde mechanismen in de prioritaire volgorde zoals hierboven aangegeven. Ook bevelen we aan een wijder corpus van literatuur te onderzoeken voor die mechanismen waarvoor in fase 1 een nog wat beperkte hoeveelheid literatuur geanalyseerd is. Hiervoor kan dan specifiek gezocht in een aantal nader geïdentificeerde tijdschriften, publicaties van denktanks, en niche-tijdschriften. Hierbij kunnen ook nieuwe en specifiekere zoektermen worden gebruikt, zoals door ons aangegeven in de bijlagen over de dreigingsmechanismen. Voor een grondiger analyse zouden we de gemaakte mechanisme analyses ook kunnen confronteren met inzichten ontleend aan erkende handboeken op deze deelreinen. In het tijdsbestek van de eerste fase was het niet mogelijk dit te doen. Ook kan in een eventuele tweede fase dieper worden geanalyseerd hoe de verschillende mechanismen met elkaar samenhangen. In onconventionele oorlogsvoering en bij geopolitieke rivaliteit wordt door het dreigingssubject vaak een hele gereedschapskist aan verschillende mechanismen ingezet die in onderlinge samenhang of volgorde, en binnen een bepaald soort geopolitieke redenering of dispositief, gebruikt worden. In paragraaf 3.3 is daar al een eerste aanzet toe gegeven, maar deze analyse kan inhoudelijk worden verfijnd richting een meer gedetailleerd kwalitatief diepteniveau. Dit soort verbanden worden gemist als men zich uitsluitend op de mechanismen los van elkaar richt. Vandaar dat we aanbevelen de bestaande en eventuele aanvullende mechanisme-analyses in een dergelijk meer overkoepelend en samenhangend (geopolitiek) kader te bezien.

Gelet op de redelijk omvattende aanpak van het onderzoek in de eerste fase is een verdere uitbreiding van de corpus van tijdschriften in het domein van internationale betrekkingen en veiligheidsstudies niet nodig, behalve voor die mechanismen met heel weinig 'treffers'. Dit is reeds specifiek benoemd onder paragraaf 4.1. Wel kan overwogen worden om tijdschriften in een geheel ander domein eens na te lopen op statelijke dreigingen. We denken hierbij met name aan de sociale wetenschappen zoals antropologie, sociologie en economie, maar ook technologische vakbladen.

Een geautomatiseerde inhoudsanalyse (data-mining) kan met specifieke zoektermen bijdragen aan de inventarisatie van een groot aantal artikelen (bijv. de mate waarin dreiging met China wordt geassocieerd). Maar voor een beoordeling van de kwaliteit en centrale debatten blijft een kwalitatieve aanpak onontbeerlijk en zal ook een dienovereenkomstige diepte-investering nodig zijn. Het is hierbij dan ook de vraag wat de meerwaarde van dergelijke data-mining is, behalve dan voor een allereerste exploratie

We zouden aanbevelen nog een nadere slag te maken in de analyse van denktanks. Het onderzoek naar denktanks is bovendien ook relatief minder tijdrovend omdat de artikelen korter zijn en vaak een duidelijker focus hebben. Wel zijn denktanks vaak wat minder afstandelijk en academisch georiënteerd, en zien ze het land/de regio waar ze voor of over schrijven bijna automatisch als bedreigd. Een lijst met suggesties voor nader te onderzoeken denktanks voor vervolgonderzoek is toegevoegd als bijlage 5.

3b) Hoe zou literatuuronderzoek evt. beperkt kunnen worden (afbakening naar publicatieperiode, groepen waarvan dreiging uitgaat etc.)?

Antwoord: De beperking naar tijdsperiode (2015-2020) kan worden gehandhaafd. We bevelen niet aan het eventuele tweede fase onderzoek te beperken tot bepaalde dreigingssubjecten vooral ook om biases te voorkomen, zoals een sterk westerse blik, of het analyseren van de dominante dreigingen in de internationale betrekkingen literatuur. Men dient bewust te blijven van het gegeven dat dreigingen vaak reciprook ervaren worden of dat door bepaalde handelingen tegenreacties worden opgeroepen. Juist deze dynamieken tussen subjecten en objecten moeten in onderlinge samenhang worden bekeken.

4.4 Vraag 4: Welke onderzoeksvragen voor fase 2 komen naar voren?

Antwoord: Zoals hierboven betoogd bevelen wij qua werkwijze aan a) de exemplarische aanpak voort te zetten voor de genoemde mechanismen die nog niet zijn geanalyseerd; b) het corpus uit te breiden voor een beperkt aantal mechanismen met weinig 'treffers', waarbij een gerichte exploratie gedaan kan worden in specifieke bronnen zoals hierboven aangegeven; c) een gerichte zoektocht te doen in tijdschriften / conferentiepapers met een niet-westers perspectief d) de gemaakte dreigingsanalyses te confronteren met inzichten uit academische handboeken.

Qua vraagstelling denken wij aan de volgende vragen.

A. Verbanden tussen dreigingsmechanismen

- Welke dreigingsmechanismen worden in welke mate met elkaar verbonden?
- Wat is de logica voor deze samenhang?
- Verschilt die logica voor de voornaamste dreigingssubjecten en wat is hiervoor de verklaring?

B. Voor de mechanismen die nog onderzocht moeten worden kunnen de volgende generieke onderzoeksvragen worden gesteld:

Mechanismen	Onderzoeksvragen
<ul style="list-style-type: none"> • Humanitaire/Militaire Interventie • Coercion Strategies • Protectionisme/Iliberaal handelsbeleid • Klimaatverandering, ecosystemen en biodiversiteit • Bewapening <ul style="list-style-type: none"> - Nucleaire & radiologische wapens - Conventionele wapens - Onbemande wapensystemen en kunstmatige intelligentie 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Welke recente ontwikkelingen hebben plaats gevonden t.a.v. het gebruik van dit mechanisme? 2. Welke van deze ontwikkelingen zijn onverwacht of anders dan verwacht? 3. Welke dreiging gaat hiervan uit en waarom? 4. Wat zijn de voornaamste dreigingssubjecten en objecten? 5. Welke respons is mogelijk t.a.v. deze dreigingen?

C. Voor wat betreft de sociale wetenschappen zoals antropologie, sociologie en economie; en technologie:

- Welke statelijke dreigingen worden in de sociaal-wetenschappelijke en technologische literatuur besproken?
- Wat zijn de voornaamste dreigingssubjecten, objecten en mechanismen?
- Zijn er opvallende verschillen tussen de analyses in deze literatuur vergeleken met de bevindingen uit de artikelen uit het domein van veiligheidsstudies en internationale betrekkingen?

5. Deelstudies Dreigingsmechanismen

1. Biologische en Chemische Wapens
2. Ruimtedreiging
3. Spionage, intelligence, covert operations & diefstal van kennis en technologie
4. Diaspora-politiek
5. Securitiseren en ideologische framing
6. Het aanwakken van radicalisering
7. Energiepolitiek
8. Directe Buitenlandse Investerings en Ontwikkelingshulp

5.1 Dreigingsmechanisme Biologische en Chemische Wapens

Korte samenvatting:

- Het wapenbeheersingsregime van statelijke biologische en vooral chemische wapenprogramma's en arsenalen staat onder druk. Landen onderzoeken, gebruiken en dreigen weer met dergelijke wapens en er is een noodzaak om wapenbeheersing te versterken en te innoveren.
- Het door staten onzorgvuldig omgaan met materialen en technologieën die gebruikt kunnen worden voor chemische of biologische oorlogsvoering is een potentiële dreiging. Hierbinnen gaat het om kennisverspreiding, verloren en achtergelaten chemische wapens, en niet-statale actoren (terroristen) die materialen en technologieën in handen kunnen krijgen.
- De snelle ontwikkelingen in de chemische, en met name biologische (biomedische) technologie en industrie zorgen voor (potentiële) nieuwe en/of versterkte dreigingen. Statale en niet-statale actoren hebben toegang tot deze snel-ontwikkende kennis, technologie en industrie. Deze technieken hebben vaak dual-use toepassingen.

I. Het mechanisme

Het mechanisme 'Biologische en Chemische wapens' (10.2) verwijst naar (I) biologische en/of chemische wapen opbouw met nieuw strategisch voordeel, (II) dreigen met gebruik van bestaande wapens, en (III) de export van deze wapens aan statale actoren met een destabiliserend effect. Er is sprake van literatuur die zich richt op chemische wapens (Cupitt en Vecellio 2020; Edwards en Cacciatori, 2018; Gao, 2017; Galazin, 2019), of biologische wapens (Cunningham en Geis 2020; Geis en Hales 2016; Lewis, 2016; Zhang en Gronvall, 2020), maar ook op zowel chemische en biologische wapens (Koehler en Popella, 2020; Zwolski, 2015), waarbij niet zelden de term massavernietigingswapens (Weapons of Mass Destruction, WMD) als overkoepelende term wordt gehanteerd en nucleaire wapens en/of technologie ook een rol spelen (editors Nonproliferation Journal, 2016; Koch, 2019). Een uitleg over de werking van vooral chemische wapens ontbreekt vaak, terwijl de werking van biologische wapens gedetailleerd is beschreven.

Van alle gescande artikelen in het SDP-project raken er 12 aan de dreiging van 'Biologische en/of Chemische wapens' (10.2). Daarnaast zijn er 4 denktank-publicaties relevant (zie bibliografie).

Over het algemeen wordt onder biologische wapens en biologische oorlogsvoering het manipuleren of anderszins ontwikkelen en vervolgens verspreiden (of dreigen met verspreiden) van ziekteverwekkers verstaan. In een deel van de geanalyseerde literatuur wordt verwezen naar biologische wapens die genetisch gemanipuleerd worden om bijvoorbeeld de virulentie te verhogen of om antibioticaresistentie te bewerkstelligen. Met de nieuwste technieken zijn de mogelijkheden voor genetische manipulatie sterk toegenomen, vooral met de zogenaamde CRISPR (Clustered, Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats)-techniek. Tegenwoordig is het mogelijk voor ontwikkelaars van biologische wapens om eiwitten, bacteriën, prionen, parasieten of virussen te modificeren met elke gewenste eigenschap.

Naast het vaak dodelijke effect van biologische wapens op mensen, kunnen biologische wapens ook invloed hebben op natuur en landbouw, of op economische structuren, bijvoorbeeld tijdens een pandemie. De Covid-19-pandemie is een voorbeeld van de grote en veelzijdige impact die een pandemie kan veroorzaken en gemanipuleerde ziekteverwekkers zouden aanzienlijk meer schade kunnen aanrichten (Cunningham en Geis, 2020).

Onder chemische wapens wordt verstaan het ontwikkelen van giftige of anderszins kunstmatige, schadelijke substanties die mensen kunnen verwonden, doden of op andere wijze tijdelijk of blijvend schade toebrengen. In de geanalyseerde literatuur wordt onder andere gesproken over chloorgas - wat de luchtwegen aantast en kan leiden tot verstikking - en zeer dodelijke zenuwgassen/-giften als sarin en novitsjok.

II. Het academisch debat

In de literatuur over de dreiging die uitgaat van chemische en biologische wapens kan onderscheid gemaakt worden tussen drie dominante invalshoeken. De eerste betreft de verzwakking van het wapenbeheersingsregime en de noodzaak wapenbeheersing te versterken/innoveren; de tweede richt op de dreigingen die uitgaan van onzorgvuldige omgang met gevoelige kennis, technologie en materialen; en de derde richt zich specifiek op de recente, snelle ontwikkelingen in de chemische en met name biotechnologie en de nieuwe veiligheidsrisico's die deze ontwikkelingen met zich meebrengen.

Verzwakking van wapenbeheersingsregime en multilaterale wapenbeheersing

Wapenbeheersing en tegengaan van gebruik bestaande arsenalen/technologieën

Verschillende auteurs gaan in op de noodzaak om biologische en vooral chemische wapens (beter) te reguleren (Cupitt en Vecellio 2020; Edwards en Cacciatori, 2018; Galazin, 2019; Koch et. al, 2019; editors van het Nonproliferation Journal, 2016; zie ook denktank-publicatie van Ham, 2018-2019). Volgens Cupitt en Vecellio (2020) zijn de nationale wettelijke kaders en de internationale normen voor chemische beveiliging onderontwikkeld. In hun onderzoek wordt gesuggereerd dat een klein aantal VN-lidstaten wetgeving heeft die toegespitst is op het beveiligen van materialen en faciliteiten verbonden met chemische wapens. Het ontwikkelen van internationale veiligheidsnormen voor chemische stoffen kan landen helpen hun milieu, samenleving en industrie beter te beschermen tegen chemische oorlogsvoering en terrorisme (Cupitt en Vecellio, 2020). De noodzaak van het reguleren en beter controleren van het bezit, de productie, de verspreiding, en het dumpen van biologische en chemische wapens wordt ook benadrukt vanuit maatschappelijk en ecologisch oogpunt (Galazin, 2019) - dit wordt later in deze analyse verder uitgewerkt.

Met name het wapenbeheersingsregime van chemische wapens staat onder druk door recent gebruik van chemische wapens door statale en niet-statale actoren (o.a in het Verenigd Koninkrijk door Rusland en in Syrië door het Assad-regime) (Cupitt en Vecellio, 2020; Edwards en Cacciatori, 2018, zie ook RUSI denktank-publicatie Burge, 2020). De aanvallen met chemische wapens tijdens de Syrische burgeroorlog brachten kansen voor internationale samenwerking - Syrië trad toe tot het Chemical Weapons Convention (CWC) en veel Syrische middelen voor chemische oorlogsvoering zijn vernietigd. Tegelijkertijd zorgden de aanvallen met chemische wapens, vooral door het Assad-regime, voor verdeeldheid in de internationale politiek, met name in de VN-Veilighedsraad. Het bestraffen van gifgasgebruik en het afschrikken en voorkomen van gebruik in de toekomst middels internationaal recht is alleen mogelijk als er politieke wil voor is, vooral van de grootmachten. In het geval van het Assad-regime leek er zowel aan 'Westerse' kant (Verenigde Staten, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk) als aan de kant van de bondgenoten van Assad (Rusland, China) een politieke agenda - voor het veranderen of juist het beschermen van het regime - schuil te gaan achter de wil om (geen) feitenonderzoek te organiseren en verantwoording te verkrijgen (Edwards en Cacciatori, 2018).

Voor wat betreft biologische wapenbeheersing stellen Cunningham en Geis (2020) dat ook voor deze onconventionele wapens een gebrek bestaat aan nauwkeurige controle en regulatie. Cunningham en Geis (2020) en Lewis (2016) beargumenteren dat bestaande regulaties nauwelijks de innovatiesnelheid in de biotechnologie bij kunnen houden en dat regulatie en/of wetgeving wellicht sommige problemen kan oplossen, maar het niet alle bestaande ontwikkelingen zal kunnen aanpakken. Wetenschappers kunnen nu grenzeloze mutaties uitvoeren op bestaande virussen en eindigen met een constante stroom van nieuwe pathogenen (ziekteverwekkers van biologische oorsprong). Verder in de analyse zal dieper worden ingegaan op nieuwe biotechnologie.

Risicomanagement, dual-use, en terroristen

In de literatuur wordt niet alleen ingegaan op de dreiging die biologische en chemische wapens vormen door de wapenprogramma's van staten. Ook het door staten onzorgvuldig omgaan met materialen en technologie die gebruikt kunnen worden voor chemische of biologische oorlogsvoering is een potentiële dreiging.

Kennisverspreiding en het EU kennisnetwerk

In algemene zin stellen de editors van het Nonproliferation Journal (2016) dat er noodzaak is aan het verkleinen of vernietigen van de voorraden van massavernietigingswapens. Hierbij leggen de auteurs expliciet verband tussen het voorkomen of afbouwen van statale biologische en chemische (en nucleaire) wapenprogramma's (actieve statale dreigingen) en het bevorderen van de veiligheidsmaatregelen van staten omtrent deze wapens en materialen - dat wil zeggen dat het gebruik van grondstoffen voor biologische of chemische wapens door burgers geminimaliseerd wordt en dat experts en wetenschappers voorzichtig omgaan met kennis over massavernietigingswapens. De editors stellen dat hierbinnen een grote rol is weggelegd voor de diplomatie.

Zwolski (2015) analyseert het CBRN (Chemisch, Biologisch, Radiologisch, Nucleair)-kennisnetwerk (met name Centers of Excellence) van de Europese Commissie. Zwolski stelt dat zowel de politiek als de wetenschap op het gebied van veiligheid - inclusief de beheersing van onconventionele wapens - te veel een (inter)statelijk paradigma hanteert. Het artikel toont aan dat het kennisnetwerk van de Europese Unie - met supranationale en transnationale elementen - ook effectief is als onderdeel van een bredere aanpak in het voorkomen van (in)directe statelijke dreigingen op het gebied van nucleaire, chemische en biologische wapens. Dit netwerkbeleid is vooral gericht op het in (semi-)ontwikkelingslanden versterken van veiligheidsprotocollen en wetgeving rond CBRN-materialen en instituten/bedrijven die met dergelijke materialen en kennis in aanraking komen. Het doel is daarbij het voorkomen van ongelukken, naast het voorkomen dat dergelijke CBRN-materialen in handen van kwaadwillenden vallen, bijvoorbeeld terroristische groeperingen of rebellenbewegingen.

De nadruk op het gevaar dat (islamitische) terroristen biologische of chemische (of nucleaire) kennis en materialen bemachtigen en gebruiken spreekt ook uit publicaties van denktanks, zoals Meier (2017). Deze publicatie stelt dat er een dreiging uitgaat van het gebrek aan controle op kennis en materialen bruikbaar voor massavernietigingswapens in gebieden waar staten geen (sterke) controle uit kunnen oefenen, bijvoorbeeld vanwege een burgeroorlog of claims op gebieden door verschillende staten.

Het onderzoek van Koehler en Popella (2020) gaat dieper in op de biologische en chemische (en nucleaire/radiologische) dreiging van niet-statale actoren, en weersprekt de dominante opvatting dat dergelijk terrorisme normaal gesproken een tactiek is van religieuze fundamentalisten (met name Islamitische fundamentalisten). Hun bevindingen tonen aan dat lone wolves overheersend zijn bij pogingen tot verwerving en gebruik van CBRN-wapens, in plaats van groepen, en dat niet-religieuze vormen van extreemrechtse ideologie de meest voorkomende ideologische opvattingen zijn van CBRN-samenzweerders. Hierbij kan gedacht worden aan neonazisme en niet-religieuze white supremacists. De auteurs stellen dat, ondanks dat het is voorgevallen dat rechts-extremisten CBRN-wapens hebben gebruikt in en tegen verschillende staten, dit te weinig aandacht krijgt van academici, beleidsmakers en het brede publiek. Dit wordt ook onderstreept door Zhang en Gronvall (2020), wanneer zij vermelden dat er significante pogingen zijn geweest wat betreft het gebruik van biologische wapens door terroristen of niet-statale actoren, waarom zij dit ook in de toekomst als dreiging blijven zien.

Verloren en achtergelaten chemische wapens

Een vergelijkbare invalshoek in de literatuur is de wereldwijde noodzaak om verloren en/of achtergelaten chemische wapens zorgvuldig op te sporen en te vernietigen. Galazin (2019) beschouwt het Arctisch gebied als bedreigd door blootstelling aan massavernietigingswapens - waaronder ook chemische wapens. Zij stelt dat, voornamelijk vanuit Rusland en de Verenigde Staten, daar grote voorraden massavernietigingswapens en bijbehorend afval worden achtergelaten. Het artikel stelt dat smeltend ijs massavernietigingswapens, zoals radioactief afval en giftige chemicaliën, dreigt bloot te stellen. Verschillende massavernietigingswapens, waaronder munitie, CWA's (Chemical Warfare Agents), nucleaire onderzeeërs, en afvalbakken voor radioactief afval liggen nu op de zeebodem. Door sterke oceaen- en luchtstromen kunnen achtergelaten chemicaliën (radionucliden, persistente organische verontreinigende stoffen, zware metalen) door het Arctisch gebied drijven en daar serieuze ecologische en gezondheidsrisico's vormen.

Gao (2017) richt zich op Japanse verlaten chemische wapens (Abandoned Chemical Weapons - ACW) die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn gebruikt in China. Gao (2017) beargumenteert dat, zelfs na 70 jaar, de ACW's een nationale veiligheidsdreiging zijn voor China. De begraven giftige stoffen, die vaak lastig terug te vinden zijn, hebben al vele doden veroorzaakt en vormen een probleem voor de bouw en ontwikkeling van infrastructuur in China. Gao (2017) stelt dat de internationale gemeenschap het voorkomen van productie en gebruik van chemische wapens, maar ook het opruimen ervan na productie en gebruik, serieus moet nemen. Dit geldt ook voor recentere conflictgebieden waar chemische wapens gebruikt worden of gebruikt zijn, waaronder Syrië.

Opkomende technologieën

Een aanzienlijk deel van de literatuur richt zich op de snelle ontwikkelingen in de chemische en met name biologische (vooral biomedische) technologie en industrie. Cruciaal is daarbij dat statale en niet-statale actoren toegang hebben of krijgen tot deze snel-ontwikkelende kennis, technologie en industrie, die economische, maar ook militaire/strategische voordelen kunnen bieden in zowel defensieve (geneeskundige, bio-/chemical defense) als offensieve zin. Met andere woorden: deze technieken hebben vaak zogenaamde dual-use toepassingen.

Macht en ontwikkelingen in de Biotechnologie

Een belangrijke invalshoek in deze ontwikkelingen is de statale competitie. Zowel Cunningham en Geis (2020) als Geis en Hailes (2016) geven aan dat de macht van de Verenigde Staten afneemt op het gebied van de ontwikkelingen binnen de biotechnologie, waar China een grote rol in speelt. Volgens Cunningham en Geis (2020) is het doel van China om het asymmetrische technologische voordeel van de Verenigde Staten uit te hollen. Hierbij kaarten ze aan dat er een reële mogelijkheid is dat China wereldleider zal worden als het gaat om synthetische biologie, met alle medische, industriële, agrarische en militaire voordelen die dat met zich meebrengt.

Om economische groei te stimuleren, streeft China ernaar om high-tech industrieën te veroveren, waarbij met name de biotechnologie veel aandacht krijgt voor het ontwikkelen van militaire technologieën. Hiermee wil China volgens Cunningham en Geis (2020) de Verenigde Staten technologisch overtreffen en domineren. Om toegang te krijgen tot de gewenste biotechnologie profiteert China van de open markt en investeert zij in buitenlandse biotechnologiebedrijven (onder andere voor kennis en DNA-sequencing machines). Een andere manier waarop China toegang verwerft tot nieuwe biotechnologie is het stelen/hacken van kennis en technologie van buitenlandse bedrijven (onder andere via Chinese wetenschappers in het buitenland). Daarnaast is er ook de angst dat China met de grootste genetische database ter wereld, en andere buitenlandse instanties, DNA kan identificeren van spionnen, soldaten en hun families, die vervolgens kwetsbaar worden voor aanvallen, bedreiging of uitbuiting. Dit is mogelijk doordat genetische gegevens steeds vaker verkocht worden, online beschikbaar zijn of via spionage verkregen kunnen worden (Cunningham en Geis, 2020).

Ontwikkende technieken en dual-use

Daarnaast signaleren verschillende auteurs de gevaren van de zich ontwikkelende en verspreidende technieken, met name voor de productie van nieuwe biowapens (Cunningham en Geis, 2020; Geis en Hailes, 2016; Lewis, 2016). De ontwikkelingen in de biotechnologie zijn zeker positief vanuit medisch oogpunt. Echter bestaat bij veel van deze technologie het dual-use probleem: volgens de genoemde auteurs komt er met elke vooruitgang een mogelijkheid om schade toe te brengen en een biologisch wapen te ontwikkelen met toenemende precisie en dodelijkheid (Lewis, 2016; Cunningham en Geis, 2020). Ook in de Clingendael/HCSS Strategic Monitor 2019-2020 wordt dit probleem expliciet besproken (Van der Meer, Pronk en Stoetman, 2020).

Lewis (2016) legt uit dat de ontwikkeling van biologische wapens voorheen relatief arbeidsintensief en traag was. Revolutionaire technieken zoals gensequentiebepaling, genbewerking (CRISPR) en gensynthese bieden vergaande en steeds efficiëntere mogelijkheden voor de ontwikkelaars van biowapens om ziektekiemen te modificeren tot zeer effectieve wapens met verhoogde dodelijkheid of besmettelijkheid, waar geen natuurlijke verdediging voor bestaat (Cunningham en Geis, 2020; Geis en Hailes 2016; Lewis 2016, p. 35; Van der Meer, Pronk en Stoetman, 2020).

Er is enige discrepantie tussen de gepercipieerde urgentie van deze dreiging. Lewis (2016) stelt dat de ontwikkelingen op korte termijn geen bedreiging zullen vormen, omdat grootschalige inzet van de nieuwe capaciteiten als wapen en effectieve bewapening toegewijde inspanning van een staatsprogramma zou vergen. Bovendien is het lastig om het wapen effectief te gebruiken, omdat biologische wapens door het doelwit vaak moeten worden ingeslikt, ingeademd of geïnjecteerd. Desondanks geven zowel Lewis (2016) als Geis en Hailes (2016) en Cunningham en Geis (2020) aan dat de ontwikkelingen in de biotechnologie bedreigingen zijn voor de toekomst. Er spreekt eveneens urgentie uit de Clingendael/HCSS publicatie van Van der Meer, Pronk en Stoetman (2020).

Niet-statale actoren

Een derde invalshoek voor wat betreft de nieuwe technologieën op het gebied van chemische en vooral biologische wapens is dat deze ontwikkelingen het risico op proliferatie naar niet-statale of semi-statale actoren verder vergroten. Naarmate de biologische kennis en technologie goedkoper wordt en verder wordt verspreid, veranderen ook het karakter van de dreigingen en de actoren waarvan de dreiging zou kunnen uitgaan. Volgens Geis en Hailes (2016) en Lewis (2016) vergroten deze ontwikkelingen de kans dat niet-statale actoren op relatief autonome en kleinschalige wijze biologische wapens (pogen te) ontwikkelen. Daarmee is het karakter van biowapens als domein van natiestaten aan het verschuiven. In dit verband worden met name terroristische groeperingen genoemd als potentiële actoren die van deze ontwikkelingen gebruik kunnen maken (Geis en Hailes, 2016; Lewis, 2016).

III. Reflectie op de literatuur

Opvallend is dat in de literatuur over chemische en biologische wapens/dreigingen relatief weinig actoren (dreigingssubjecten en -objecten) benoemd worden. Uitzonderingen zijn artikelen die specifiek ingaan op Rusland (Galazin, 2019; zie ook het denk-tank-artikel van Burge, (2020), China (Gao, 2017; Cunningham en Geis, 2020), de Verenigde Staten (Cunningham en Geis, 2020; Galazin, 2019; Geis en Hailes, 2016), en de Europese Unie (Zwolski, 2015). Met name voor wat betreft biologische wapens bespreken auteurs veelal de technologie of andersoortige dreiging, oftewel het mechanisme zelf, zonder dat daarbij naar een specifieke actor wordt verwezen. Hierdoor is het lastig in te schatten in welke mate de gesignaleerde dreigingen reëel en urgent zijn en hoe zij zich manifesteren.

De invloed van nationaliteiten en invalshoeken op de identificatie van dreigingen en actoren is minder duidelijk dan bij enkele andere mechanismen. Uitzonderingen hierop zijn het artikel van Cunningham en Geis (2020) die beide Amerikaans zijn en China als dreigingssubject identificeren, en het artikel van Koch et al. (2019) waarin enkel gesproken wordt over schendingen van wapenverdragen door niet-Westerse staten en waarbij de auteurs allen Amerikaans zijn. Het merendeel van de auteurs van de rest van de artikelen is ook Amerikaans, wat met name evident is bij Strategic Studies Quarterly en Comparative Strategy. Met uitzondering van een Chinese auteur, zijn alle auteurs Westers. Een uitgebreid overzicht hiervan is ingevoegd onder bijlage C.

Over het algemeen zijn de auteurs experts op het gebied van biologische en/of chemische oorlogsvoering: vooral bij artikelen over biologische wapens is er vaak minstens een van de auteurs gespecialiseerd in biologie. Een uitzondering zijn Cunningham en Geis (2020) en Geis en Hailes (2016). Deze auteurs geven een gedetailleerde bespreking van biologische wapens, maar lijken niet gespecialiseerd te zijn op dit gebied.

Over de (academische) kwaliteit van de artikelen kan gesteld worden dat ongeveer de helft van de artikelen op gedegen wijze verwijst naar academische bronnen; bij de andere helft wordt niet of op summiere wijze gebruik gemaakt van bronvermeldingen. Ook is er discrepantie tussen het type gebruikte bronnen. Zo gaat Zwolski (2015) sterk in op academische literatuur, waar andere artikelen, zoals Cupitt en Vecellio (2020) veel verwijzen naar nieuwsartikelen, beleidsstukken en publicaties van de VN. Hierbij is het evident dat veel van de geanalyseerde artikelen dicht bij de beleidswereld staan en ook tot doel hebben beleidsadvies te geven.

Deze laatste constatering uit zich eveneens in het veelal ontbreken van duidelijke academische (theoretische) debatten over interpretatie, brongebruik, methodologie en dergelijke. Auteurs plaatsen zich veelal niet expliciet in academische debatten, en regelmatig ontbreekt de beschrijving van de gebruikte methode; auteurs die hier wel op in gaan zijn Koehler & Popella (2020), Geis & Hailes (2016) en Cupitt en Vecellio (2020). Enkele artikelen zijn theoretisch van aard, maar empirische artikelen overheersen. De artikelen zijn over het algemeen nog weinig geciteerd, wat wellicht kan worden verklaard doordat ze redelijk recent zijn; veel artikelen komen uit de jaren 2019 en 2020.

Het gebrek aan duidelijke academische debatten komt ook doordat de artikelen uiteenlopende aspecten bespreken van technisch zeer complexe onderwerpen (van niet-statelijke actoren tot chemische wapens in het Arctisch gebied).

In het algemeen is verder het wijdverbreide gebruik van de term WMD (Weapons of Mass Destruction) opvallend. Deze term wordt zelden goed gedefinieerd, waardoor deze regelmatig als een 'catch-all' concept functioneert.

Wat betreft de tijd- en trendgevoeligheid kan worden opgemerkt dat de kennis over chemische en met name biotechnologie tijdsgevoelig is, aangezien wetenschap en technologie zich in een hoog tempo ontwikkelen. Dit betekent echter geenszins dat de gesignaleerde dreigingen om die reden zullen verdwijnen - maar wel dat de precieze dreigingen onzeker zijn en dat bestaande literatuur maar beperkte inzichten kan geven. Er is sprake van enige trendgevoeligheid met name op het gebied van chemische wapengebruik en -wapenbeheersing. De artikelen van Cupitt en Vecellio 2020; Edwards en Cacciatori 2018; Gao 2017; Koch, et. al (2019) zijn duidelijk (mede) geschreven naar aanleiding van het chemisch wapengebruik door het Assad-regime tijdens de Syrische burgeroorlog.

Er is tot op zekere hoogte sprake van overlap met andere mechanismen, bijvoorbeeld met het mechanisme 'diefstal van kennis en technologie bedrijven/instituten (12.2) wanneer de literatuur diefstal van genetische gegevens voor verdere verkoop beschrijft, soms verkregen door spionage (10.8) waar eveneens een verband in te zien is. Verder worden chemische en biologische wapens vaak samen genoemd met nucleaire wapens (10.1).

Zoektermen voor vervolgonderzoek

- WMD (Weapons of Mass Destruction)
- CBRN (Chemical, Biological, Radiological, Nuclear) bewapening

Aanwezigheid dreiging in dreigingspercepties Rijksoverheid	
Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Geïntegreerde risicoanalyse Nationale Veiligheid" (2019)	Ja
NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren" (3 februari 2021)	Nee
Ministerie van Justitie en Veiligheid, "Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen" (3 februari 2021)	Nee
Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)	Ja, maar kort: "Ook groeit het gevaar dat een tegenstander nog onbekende biologische, chemische of radiologische strijdmiddelen ontwikkelt en inzet" (p. 14)

IV. Bibliografie

- Cunningham, M. A., & Geis, J. P. (2020).A National Strategy for Synthetic Biology. *Strategic Studies Quarterly*, 14(3), 49-80.
- Cupitt, R. T., & Vecellio, M. C. (2020).Missing: Legal Frameworks for Chemical Security. *Strategic Studies Quarterly*, 14(4).
- Editors (2016).Diplomatic strategies for eliminating WMD. *The Nonproliferation Review*, 23(1-2), 49-59.
- Edwards, B., & Cacciatori, M. (2018).The politics of international chemical weapon justice: the case of Syria, 2011–2017. *Contemporary Security Policy*, 39(2), 280-297.
- Gao, W. (2017).China's Battle with Abandoned Chemical Weapons. *The RUSI Journal*, 162(4), 8-16.
- Galazin, M. K. M. (2019).WMD and the Arctic. *Comparative Strategy*, 38(2), 118-138.
- Geis, J. P., & Hailes, T. C. (2016).Deterring emergent technologies. *Strategic Studies Quarterly*, 10(3), 47-73.
- Koch, S., Scheber, T., Guthe, K., & Joseph, R. (2019).Securing compliance with arms control agreements. *Comparative Strategy*, 38(1), 1-87.
- Koehler, D., & Popella, P. (2020).Mapping Far-right Chemical, Biological, Radiological and Nuclear (CBRN) terrorism efforts in the West: Characteristics of plots and perpetrators for future threat assessment. *Terrorism and political violence*, 32(8), 1666-1690.
- Lewis, D. R. (2016).Biotechnology: an era of hopes and fears. *Strategic Studies Quarterly*, 10(3), 23-46.
- Zhang, L., & Gronvall, G.K. (2020).Red Teaming the Biological Sciences for Deliberate Threats. *Terrorism and political violence*, 32(6), 1225-1244.
- Zwolski, K. (2015).Epistemic policy networks in the European Union's CBRN risk mitigation policy. *European Security*, 24(2), 319-334.
- Publicaties van denktanks en instituten**
- Burge, Tom. (2020).Russia's Clandestine Chemical Weapons Programme: The Bellingcat Exposure. *RUSI Commentary*, 3 December 2020.
- Ham, P. van (2018-2019).Arms Control and Regimes. *Clingendael/HCSS Strategic Monitor*.
- Meier, O. (2017).Non-proliferation in Areas of Limited Statehood. *The Contribution of International Regimes to Controlling Mass Destruction Capacities in War and Crisis Zones*. SWP Research Paper.
- Van der Meer, S., de Raat, K., Pronk, D., & Stoetman, A. (2019-2020).CBRN weapons: Where are we in averting Armageddon? *Clingendael/HCSS Strategic Monitor*.

5.2 Dreigingsmechanisme Ruimtedreiging

Korte samenvatting:

- Vergaande technologisering maakt de samenleving, economie en krijgsmacht in sterkere mate afhankelijk van de civiele en militaire ruimte-infrastructuur. De gepercipieerde noodzaak om deze infrastructuur te verdedigen vormt de basis van een wapenwedloop in de ruimte.
- Voornamelijk China, de Verenigde Staten en Rusland ontwikkelen hun middelen in het ruimtedomein. De militarisering van de ruimte is dan ook een voortzetting van reeds bestaande 'aardse' geopolitiek.
- Het kerndebat binnen de literatuur richt zich op de vraag in hoeverre bewapening in en van de ruimte reëel en noodzakelijk is en of een conflict in de ruimte aannemelijk is. Hierbij wordt er onder andere gekeken naar bestaande ruimtecapaciteiten, juridische raamwerken en de notie van deterrence.
- De literatuur is voornamelijk gestoeld op Chinese en Amerikaanse beleidsdocumenten en overzichtswerken. Een fundamenteel theoretisch debat over het ruimtedomein is minder aanwezig. Verder valt vooral de voorspellende aard van de literatuur op en het gebrek aan empirische bewijslast om uitspraken te staven.
- Opvallend is de sterke Amerikaanse stempel op de literatuur. Het merendeel van publicaties gaat over dreigingen voor de Verenigde Staten en de manier waarop zij daarmee om dienen te gaan. Artikelen over China of Rusland, ondanks dat hierin wel Chinese bronnen worden gebruikt, zijn doorgaans vanuit Amerikaans perspectief opgebouwd.

I. Het mechanisme

Het mechanisme ruimtedreiging richt zich op het ontwikkelen of bezitten van (doorgaans militaire) technologieën die objecten in de ruimte bedreigen of vanuit de ruimte een dreiging vormen.

Satellieten maken onderdeel uit van de communicatie-infrastructuur en zijn essentieel voor onder andere navigatie, timing, verbinding, vroegsignalering van natuurrampen en vijandige militaire activiteiten (zoals raketlanceringen), het traceren en volgen van ruimte-objecten en het vergaren van informatie en inlichtingen. Het uitschakelen van dergelijke infrastructuur middels anti-satellite weapons (ASAT's) kan daarom grote gevolgen hebben op aarde. ASAT's kunnen de vorm aannemen van raketten, maar ook van lasers, elektronische stoorzenders en cybertools (Munich Security Report, 2020; Lambakis, 2018). Dit maakt dat satellieten zowel onderdeel uitmaken van het civiele als het militaire domein. Sinds 2013 werken de Verenigde Staten, China en Rusland aan hun eigen ruimtestrategieën gericht op het verdedigen van de eigen en het onschadelijk maken van de vijandige ruimte-infrastructuur. Deze counter-space awakening, de realisatie dat de ruimte-infrastructuur bedreigd wordt en de mogelijke gevolgen die dit heeft voor de slagkracht van traditionele krijgsmachtonderdelen en civiele stabiliteit, vormt de aanleiding voor een recente trend van militarisering (wapenwedloop) - voornamelijk binnen luchtmachten - van de ruimte als mogelijk nieuw oorlogsdomein (Lambakis, 2018). De militarisering en wapenwedloop in en om de ruimte kunnen worden gezien in het licht van een bredere ontwikkeling van great power competition, waarin ruimte één van de domeinen is.

Van alle gescande artikelen in het SDP-project vallen er 21 onder (potentiële) dreigingen in het ruimtedomein (code 10.7). Daarnaast zijn er 6 artikelen afkomstig uit denktanks relevant.

II. Het academisch debat

In de literatuur omtrent dreigingen in en voor de ruimte staat het debat over de aannemelijkheid en mogelijke onontkoombaarheid van conflicten en wapenwedlopen in het ruimtedomein centraal. Het is belangrijk te constateren dat dit debat door ons als SDP-onderzoekers geïdentificeerd is en dat er binnen de gevonden literatuur slechts incidenteel interactie is gevonden tussen auteurs. Dit kan voornamelijk verklaard worden door de aard van de geanalyseerde literatuur: het merendeel van de geanalyseerde artikelen zijn overzichtswerken of beleidsreflecties, waarin de auteurs de stand van zaken van overheidsbeleid in relatie tot het ruimtedomein beschrijven en duiden. Uit de literatuurscan zijn weinig bredere theoretische debatten over het ruimtedomein gekomen - de gevonden artikelen zijn vaker van voorspellende, adviserende en/of beschrijvende aard. De in de literatuur terugkerende thema's die geïdentificeerd zijn, zullen hieronder geïntroduceerd en uitgewerkt worden. Het eerste thema is het hoofdthema, waar de daaropvolgende thema's betrekking op hebben.

De belangen in de ruimte zijn groot; de afhankelijkheid van staten van ruimtesystemen is enorm. Doordat de maatschappij steeds meer afhankelijk wordt van technologie, wordt zij ook meer afhankelijk de ruimtesystemen die ervoor zorgen dat deze technologie kan functioneren (Muresan & Georgescu, 2015). Hierbij kan gedacht worden aan de Positioning, Navigation and Timing (PNT)-capaciteiten die niet alleen door staten, maar ook door commerciële entiteiten gebruikt worden, waarbij gedacht kan worden aan weersvoorspellingen en precisielandbouw (Kasku-Jackson, 2016; van Manen & Bekkers, 2020). Muresan en Georgescu (2015) waarschuwen hiervoor en voegen toe dat deze afhankelijkheid alleen maar zal toenemen. Klinkenberg (2015) onderstreept deze afhankelijkheid, daar hij stelt dat de enorme afhankelijkheid van de ruimte tijdens militaire operaties kwetsbaar maakt, aangezien militaire operaties tegenwoordig niet meer denkbaar zijn zonder gebruik van de ruimte (GPS, satellietcommunicatie, en aardobservatie). Quintana (2017) richt zich sterk op het economische belang van het ruimtedomein, waarbij het opgraven van grondstoffen aanleiding kan geven tot economische expansie in de nabije ruimte rond de aarde.

Capaciteiten en dreigingen van (belangrijkste) actoren

Binnen de geanalyseerde academische literatuur bestaat een verschil van inzicht over of, en in hoeverre, dreigingen tussen landen in de ruimte en tegen ruimtesystemen reëel zijn of zullen worden in de toekomst.

In de literatuur over staten die elkaar (mogelijk) in en rond de ruimte bedreigen spelen met name de Verenigde Staten, Rusland en China de hoofdrol. In het verlengde van de vraag of staten elkaar bedreigen in de ruimte, ligt ook het meer toegepaste en 'militaire' debat of er een conflict in de ruimte dreigt - en hoe een dergelijk conflict er uit zou kunnen zien.

Op basis van een analyse van de ruimtecapaciteiten die verschillende staten nu al hebben en die in ontwikkeling zijn, stelt Szymanski (2019) dat de kans op een conflict waarschijnlijk is. Deze stelling wordt onderschreven door onder andere Lambakis (2019), die stelt dat China ruimtecapaciteiten voornamelijk ontwikkelt ter ondersteuning van militaire modernisatie en economische en technologische vooruitgang. Het rapport van Weeden, uitgegeven door The French Institute of International Relations (2020) beschrijft in detail met welke counterspace-inspanningen China zich bezig houdt: co-orbitale wapens (wapens die in de ruimte geplaatst worden en zich naar het doel bewegen om deze te vernielen of vernietigen), direct-ascent wapens (gebruikmakend van raketten), gerichte energie (lasers of microwave-golven), elektronische oorlogvoering, cyber, en Space Situational Awareness (het karakteriseren en volgen ruimteobjecten). Dit wordt ook onderschreven in het rapport van The Hague Centre for Strategic Studies en Clingendael (2020), met als voorbeeld dat China in 2013 al een satelliet lanceerde met een mechanische arm, waarmee andere satellieten gegrepen konden worden. Lambakis (2019) ziet de uitspraken en het gedrag vanuit China in het verleden als bewijs voor het door hen behandelen van de ruimte als oorlogsdomein. Dit is in lijn met eerder werk van Pollpeter (2016) en Chase & Garafoia (2016) die stellen dat vanuit Chinees perspectief het militariseren van het ruimtedomein onontkoombaar is als gevolg van de inherente dreiging die voortkomt uit de huidige ruimtecapaciteiten van de Verenigde Staten. De belangen van deze artikelen liggen vooral bij de Verenigde Staten, aangezien onderzocht wordt of zij de juiste principes en capaciteiten hebben waarmee potentiële toekomstige ruimteconflicten gewonnen kunnen worden. Technologische innovatie in combinatie met bestaande geopolitieke spanningen maakt een vertaalslag van de aardse belangenstrijd naar de ruimte onontkoombaar. Bowen (2019) gaat verder met een poging om een ware militair-strategische spacepower-theorie op te stellen naar het model van maritime power theory, en gebaseerd op de aanname dat de ruimte een domein van competitie en potentieel conflict is/wordt.

Talmdage (2019) benadrukt echter dat de opkomst van nieuwe (militair-inzetbare) technologieën, waaronder ASAT-systemen, niet per definitie destabiliserend is en/of conflict-veroorzakend. Dergelijke nieuwe technieken moeten eerder in relatie met andere bestaande technologieën/wapens en met politieke en militaire factoren gezien worden. Zo kunnen groeiende militaire capaciteiten in of tegen satellieten en de ruimte effect hebben op de stabiliteit van conventionele militaire balansen, doordat conventionele wapensystemen afhankelijk zijn van die satellieten. Zodoende moet de ontwikkeling en mogelijke destabiliserende werking van ruimtewapens sterk in relatie met andere niveaus en domeinen van interstatelijke competitie en oorlogsvoering gezien worden. Daarom is het niet eenvoudig te beoordelen of onder andere ASAT's een specifieke destabiliserende werking hebben. Informatie over politiek-strategische en militair-strategische keuzes komt later in deze analyse tevens naar voren.

Townsend (2020) nuanceert het beeld dat er voor de Verenigde Staten een dreiging in de ruimte bestaat door met name offensieve capaciteiten van China en Rusland. Hij stelt dat de militaire offense-defense balans in de ruimte in de toekomst naar defensie zal neigen. Het is daarom onverstandig om een wapenwedloop in de ruimte aan te zwengelen - zoals ook in literatuur over ruimtedreigingen gebeurt, op basis van enkele overhaaste aannames en speculaties over (toekomstige) dreigingen en militaire verhoudingen. Landen (vooral de Verenigde Staten) kunnen zich het best vooral defensief wapenen en terughoudendheid tonen in het ontwikkelen van sterke offensieve capaciteiten om een kostbare en verder destabiliserende wapenwedloop te vermijden.

Cruciaal is dat bij de verschillen van inzicht over de dreigingen en onderlinge krachtsverhoudingen in de ruimte een belangrijke rol is weggelegd voor de interpretaties van wat ruimtecapaciteiten inhouden en wat de relatieve impact is. Omdat China en Rusland hun militaire ruimte-arsenalen sneller en meer vergaand ontwikkelen dan de Verenigde Staten, stelt Chow (2017) dat zij daarmee de dominante positie van de Verenigde Staten bedreigen. Chow onderstreept dat Rusland en China de door de Verenigde Staten

ingezette ruimte-trend niet alleen volgen, maar op militair gebied zullen evenaren. Handberg (2017) gaat nog een stap verder, wanneer hij stelt dat de capaciteiten van China en Rusland ten opzichte van de Verenigde Staten superieur zijn als het gaat om ruimtelijke wapens. Echter, waar het bezit van de meeste en/of beste ASAT's in een nauwere militaire interpretatie een staat een dominante positie geeft in de ruimte, kan het beschikken over de meest uitgebreide ruimtevaartindustrie (met name civiel) juist een strategische troef zijn in een bredere interpretatie. Zo stelt Moltz (2019) dat de Verenigde Staten meer commerciële/civiele capaciteiten op het gebied van de ruimte hebben dan Rusland en China. Waar de Verenigde Staten onder andere door de nieuwe commerciële actoren (onder andere SpaceX) en militaire ruimte-allianties een invloedrijke positie hebben in de ruimte, hebben China en Rusland vooral staatsgestuurde offensieve militaire ruimteprogramma's.

Juridische kaders en wapenbeheersing

Een belangrijke factor in de artikelen die een groeiende dreiging van militarisering in de ruimte - en daarmee ook een potentieel conflict in ruimte - signaleren is het gebrek aan internationale wetgeving en wapenbeheersing. Volgens het rapport van de Munich Security Conference (2020) worden de grootmachten het niet eens over de grondslag van de controle van ruimtewapens. Chow (2020) pleit voor ontwikkeling en verbetering van de Space Traffic Management (STM)- regelgeving en pleit ervoor om zelfverdedigings zones en bodyguard spacecraft - veerkrachtige satelliet-architectuur in de vorm van veel kleine satellieten die ter verdediging dienen, maar eventueel schade kunnen toebrengen - toe te voegen aan het bestaande STM-regime. Volgens hem past dit binnen de huidige regelgeving zoals het Outer Space Treaty (OST). Andere auteurs zijn het niet altijd eens met de door Chow voorgestelde zelfverdedigings zones, aangezien zij de Verenigde Staten de mogelijkheid niet willen ontnemen om zelf close-proximity inspecties te verrichten bij Chinese en Russische satellieten (Chow, 2020). Kasku-Jackson (2016) pleit eveneens voor meer regelgeving, daar zij de risico's van het verliezen van PNT (Positioning, Navigation & Timing)-capaciteiten als mogelijke triggers ziet voor conflicten en als escalerende factoren binnen conflicten. Om deze reden ziet zij de noodzaak voor internationale regelgeving tegen inmenging met deze PNT-capaciteiten. Volgens Chow gaat de discussie erom dat regelgeving zich vooral zou moeten richten op het dienen van het commerciële domein, in plaats van het militaire domein (Chow, 2020).

Tallis (2015) benadrukt dat ruimtelagen om de aarde, waar satellieten zich bevinden die cruciaal zijn voor economische/maatschappelijke en politiek-militaire functies, steeds voller raken met functionerende satellieten, maar vooral ook met oude satellieten en ander ruimtepuin, veroorzaakt door de mens. De toenemende drukte en het loszwevend puin is een groeiende dreiging voor cruciale satellieten en andere ruimteactiviteiten, zoals het internationaal ruimtestation (ISS). Volgens Tallis moeten staten daarom politieke en juridische afspraken maken over wie verantwoordelijk is voor het schoonhouden en schoonmaken van de ruimte en over wie aansprakelijk is bij schade door ruimtepuin. Hierin moeten ook private actoren, die zich in toenemende mate bezighouden met satelliet- en raketlanceringen, meegenomen worden.

Chow (2018) stelt dat ruimtepuin op zich niet alleen een probleem is, maar dat dit fenomeen indirect ook met de wapenwedloop in de ruimte te maken heeft. Chow stelt dat de Verenigde Staten, China, Rusland, de EU/Europese landen en andere staten werken aan technieken en systemen om ruimtepuin te verwijderen. Echter, dergelijke systemen kunnen ook ingezet worden in tijden van conflict tegen satellieten (deze civiel en militair inzetbare systemen worden ook wel dual use ASAT's of space stalkers genoemd). Dit is internationaal politiek-militair destabiliserend, omdat staten van elkaar niet weten of hun ogenschijnlijk vreedzame systemen zich in tijden van spanningen ineens als ASAT's kunnen ontpoppen. Complicerend is daarbij ook dat het verifiëren van een eventueel verbod van het plaatsen/gebruiken van dual use systemen erg lastig is.

Naast de aannemelijkheid van ruimtedreigingen en een eventueel ruimteconflict, is de retoriek erover snel gegroeid de afgelopen jaren. Handberg (2019) stelt dat de toenemende oorlogszuchtige taal over ruimtedreigingen en over de ruimte als oorlogsdomein vanuit de Amerikaanse overheid (vooral de regering Trump), maar ook vanuit Rusland en China, een eigen leven dreigt te gaan leiden. Met het inrichten van een US Space Force en (deels) vergelijkbare programma's in Rusland en China ligt een wapenwedloop op de loer, op basis van wederzijds wantrouwen en harde retoriek - waar juist internationale dialoog en wapenbeheersing nodig zijn. Daarnaast stelt Handberg (2017) dat de retoriek over ruimtedreigingen en -conflicten ook in diversiteit groeit, waar de uitbreiding van ruimtetechnologie tot meer staten en actoren een grote rol in speelt. Deze toename in actoren heeft onder andere betrekking op commerciële bedrijven, die met name voor de Verenigde Staten verantwoordelijk zijn voor een toename in ruimtecapaciteiten, zoals eerder is vermeld.

Deterrence

Volgens Lambakis (2018; 2019) kan een succesvolle afschrikking strategie groot effect hebben; door alleen al te dreigen onbeschermde ruimtesystemen van de Verenigde Staten aan te vallen door middel van ASAT's, zou een land de betrokkenheid van de Verenigde Staten in de regio kunnen veranderen of af kunnen schrikken. Dit kan vervolgens effect hebben op de bereidheid van de Verenigde Staten om een conflict aan te gaan. Lambakis gebruikt in zijn artikelen voornamelijk China als voorbeeld, waarbij de agressieve defensiestrategie van het land aanhaalt. Deze strategie houdt onder andere het gebruik van dwingende tactieken in die nog net niet raken aan een gewapend conflict. India houdt zich daarnaast ook bezig met een afschrikking strategie, waar de

ontwikkelingen van de ruimtetechnologie voornamelijk bedoeld zijn als afschrikkingmiddel ten opzichte van toekomstige vijand Pakistan. Wat mede een rol speelt bij de ontwikkeling van Indiase ruimtetechnologie, zijn de afschrikkingmiddelen die ondertussen ontwikkeld zijn door China (Rajagopalan, 2019).

Lambakis (2019) stelt dat een afschrikking strategie succes heeft, wanneer deze is afgestemd op de unieke kenmerken van verschillende tegenstanders en politieke omstandigheden. Daarom hangt een dergelijke strategie in grote mate af van de specifieke informatie over de tegenstander, in dit geval China, en van de context waarin de Verenigde Staten deze proberen toe te passen. Dit punt wordt ook opgemerkt door Stone (2016). Hij verklaart de agressieve defensiestrategie van China mede door de unieke Chinese wereldvisie, gebaseerd op eeuwen van historie, collectieve identiteit, de nadruk op actieve defensie, en een vermenging van filosofische en religieuze visies van een Sino-centrische harmonie. Volgens Stone zijn veel regelgevingen en internationale overeenkomsten die betrekking hebben op de ruimte gebaseerd op Westerse waarden en gedragscodes voor de duurzaamheid van het reservaat van de ruimte, terwijl China door haar filosofische/religieuze geschiedenis andere waarden hanteert. Deze waarden kunnen andere reacties veroorzaken dan verwacht. Sun Tzu's art of war wordt genoemd als voorbeeld van deze waarden, die onder andere inhouden het uitputten van de vijand als het aankomt op capaciteit. Deze uitspraken zijn gebaseerd op een aanzienlijk aantal artikelen van Chinese auteurs en zijn van belang met betrekking tot deterrence. Stone zegt hierover dat er een verschil van interpretatie bestaat als het aankomt op deze term: "Terwijl de Verenigde Staten afschrikking beschouwen als het voorkomen van oorlog door middel van een kosten-baten berekening en pogingen om misvattingen in de hoofden van een tegenstander te beheersen, is het Chinese woord voor afschrikking, weishe, een combinatie van dwang stakingen en afschrikking" (Stone, 2016, p. 337). Dit citaat illustreert het belang van het begrijpen van de waarden en visies van de tegenstander, mede voor het succes van een afschrikking strategie.

III. Reflectie op de literatuur

In algemene zin valt voor wat betreft de reflectie op de aard en de kwaliteit van de literatuur over ruimtedreigingen op dat, zoals eerder gesteld, de meeste artikelen een vrij sterke voorspellende, adviserende en/of beschrijvende aard hebben. Zij liggen daarbij redelijk dicht tegen de genres beleidsadvies en denktank-publicaties aan en vallen minder in de fundamenteel theoretische academische literatuur.

Ook het brongebruik is opvallend. Alle artikelen maken voornamelijk gebruik van (I) strategische beleidsdocumenten gepubliceerd door Chinese, Amerikaanse of Russische ministeries van defensie of buitenlandse zaken in combinatie met (II) nieuwsartikelen die voornamelijk een illustrerende rol in het betoog spelen. De beleidsdocumenten zijn hierin visionair; ze beschrijven de gewenste doelstelling van de geanalyseerde statelijke actoren en hebben een sterk voorspellend en toekomstgericht karakter. De nieuwsbronnen worden in de artikelen vervolgens gebruikt als voorbeelden om de in de beleidsdocumenten beschreven trends van de toekomst naar concrete hedendaagse dilemma's te vertalen. In het brongebruik komt dus heel sterk de in het academisch debat beschreven crux van het ruimte-vraagstuk terug: hoe moet je de impact van sterk toekomstgerichte beleidsdocumenten en de verslagen over toekomstige technologische mogelijkheden interpreteren en duiden als er weinig kennis beschikbaar is over de eigentijdse empirische bewijslast achter deze voorspellingen?

De centrale rol die overheidsdocumenten spelen in de analyse maakt de rol van de auteur in het duiden van het dreigingsmechanisme kleiner. De relatie tussen 'risico' en 'dreiging' komt voornamelijk voort uit de belevingswereld van de geanalyseerde actoren. De centrale rol die overheidsdocumenten (China, Verenigde Staten en Rusland) spelen in de artikelen toont aan dat deze overheden de ruimte als serieus dreigingsdomein interpreteren. De literatuur blijft op deze manier dicht bij beleidsrealiteit - de leefwereld van de actor betrokken bij de afweging tussen 'risico', 'veiligheid' en 'dreiging'.

De trend- en tijdgevoeligheid van publicaties over ruimtedreigingen is tegelijk sterk en beperkt. Sterk trendgevoelig, omdat het onderwerp 'ruimteconflicten' sinds enkele jaren veel aandacht krijgt en werd aangezwengeld door, onder andere, het werk aan de Space Force door de regering Trump. Tijdgevoelig omdat de relevante technologie en politiek-strategische concepten enorm snel ontwikkelen en artikelen al na enkele jaren achterhaald dreigen te raken. De publicaties zijn aan de andere kant ook minder trend- en tijdgevoelig, omdat de militarisering van de ruimte een voorgeschiedenis heeft die vele decennia terug gaat en, naarmate de technologische mogelijkheden en politiek-strategische relaties tussen de grootmachten instabieler worden, ook in toekomstige decennia vermoedelijk een punt van zorg en discussie zal blijven.

Voor wat betreft blinde vlekken in de hierboven geanalyseerde literatuur is het met name opvallend en relevant dat de rol en positie van de Europa (de Europese Unie, Europese landen) weinig belicht wordt in de gevonden literatuur. Europa is wel degelijk een grote speler in de ruimte, met name op civiel gebied (onder andere onderzoek en commerciële satellietlanceringen door private partijen en overheidsinstanties als ESA). Daarnaast is sprake van voorzichtige stappen naar Europese defensie in de ruimte en

Europese autonomie in de ruimte, onder andere met Franse, Duitse en gezamenlijke Europese programma's. Tegelijkertijd wordt ook in NAVO-verband gewerkt aan een gezamenlijke transatlantische ruimtestrategie. Deze ontwikkelingen worden bijvoorbeeld besproken in rapporten van de EU Institute for Security Studies (Fiott, 2020), Pellegrino en Stang (2016).

Daarnaast is er in de gevonden literatuur relatief weinig aandacht voor de niet-militaire aspecten van de ontwikkelingen in de ruimte. Zo zorgt de opkomst van private partijen op ruimtevaartgebied, gesteund door de Amerikaanse overheid, voor een grote technologische en economische impuls in de Verenigde Staten. Onder andere de Europese landen moeten zich tot deze nieuwe civiele ruimte ontwikkelingen verhouden, zowel op economisch-industrieel terrein, als op het gebied van technologie, kennis en innovatie - zoals gesteld in een rapport van de IFRI (Schütz, 2020).

Betreffende de reflectie op de journals en auteurs: ruimtedreigingen komen regelmatig aan de orde in wetenschappelijke journals die zich richten op militaire dreigingen en militaire/technologische ontwikkelingen. Daarbij is ook duidelijk is dat Amerikaanse auteurs en het Amerikaanse perspectief dominant zijn. Van de 19 auteurs zijn er 11 Amerikaans, waarvan verschillende werken bij of gewerkt hebben voor het Amerikaanse ministerie van defensie. 8 van de 21 artikelen komen uit Strategic Studies Quarterly, een journal dat wordt uitgegeven door de Amerikaanse luchtmacht. In vrijwel al deze artikelen worden China en Rusland als dreigingssubject gezien.

Het merendeel van de artikelen is afkomstig uit peer-reviewed journals. Weinig artikelen benoemen en verantwoorden expliciet het analytisch kader, methodiek, en brongebruik - bij enkele artikelen is deze af te leiden, onder andere uit de referenties (interviews of juist secundaire academische literatuur). De meeste artikelen hebben een duidelijke bibliografie, en de meeste artikelen die betrekking hebben tot China, Japan, Duitsland, India en Rusland verwijzen naar bronnen afkomstig van auteurs uit deze landen. Echter verwijst het merendeel van de auteurs in hun artikelen naar Amerikaanse bronnen, zeker als zij zelf ook Amerikaans zijn. Het merendeel van de auteurs, zowel man als vrouw, is afkomstig uit 'het Westen'.

Zoektermen voor vervolgonderzoek

- Deterrence
- Counterspace
- Dual-use ruimtesystemen

Aanwezigheid dreiging in dreigingspercepties Rijksoverheid	
Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Geïntegreerde risicoanalyse Nationale Veiligheid" (2019)	Nee
NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren" (3 februari 2021)	Nee
Ministerie van Justitie en Veiligheid, 'Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen' (3 februari 2021)	Nee
Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)	Ja

IV. Bibliografie

- Bowen, B. E. (2019). "From the sea to outer space: The command of space as the foundation of space-power theory" *Journal of Strategic Studies*, 42(3-4), 532-556.
- Chase, M. S., & Garafola, C. L. (2016). China's Search for a 'Strategic Air Force'. *Journal of Strategic Studies*, 39(1), 4-28.
- Chow, B. G. (2020). Space Traffic Management in the New Space Age. *Strategic Studies Quarterly* 14(4), 74-102.
- Chow, B. G. (2018). Space arms control: a hybrid approach. *Strategic Studies Quarterly*, 12(2), 107-132.
- Chow, B. G. (2017). Stalkers in Space: Defeating the Threat. *Strategic Studies Quarterly*, 11(2), 82-116.
- Handberg, R. (2017). Is Space War Imminent? Exploring the Possibility. *Comparative Strategy*, 36(5), 413-425.
- Handberg, R. (2019). Standing up the space force: Knowns and unknowns. *Comparative Strategy*, 38(4), 289-301.
- Kasku-Jackon, J. (2016). Prohibiting Interference with Space-Based Position, Navigation, and Timing. *Strategic Studies Quarterly*, 10(4), 90-122.
- Klinkenberg, J.C. (2015). Space: De logische stap naar het ruimtedomein. *De Militaire Spectator*, (2).
- Lambakis, S. (2019). A guide for thinking about space deterrence and China. *Comparative Strategy*, 38(6), 497-553.
- Lambakis, S. (2018). Foreign space capabilities: Implications for U.S. national security. *Comparative Strategy*, 37(2), 87-154.
- Moltz, J. C. (2019). The Changing Dynamics of Twenty-First Century Space Power. *Strategic Studies Quarterly*, 13(1), 15-43.
- Muresan, L., & Georgescu, A. (2015). The Road to Resilience in 2050: Critical Space Infrastructure and Space Security. *The RUSI Journal*, 160(6), 58-66.
- Pollpeter, K. (2016). Space, the new domain: Space operations and Chinese military reforms. *Journal of Strategic Studies*, 39(5-6), 709-727.
- Quintana, E. (2017). The New Space Age: Questions for Defence and Security. *The RUSI Journal*, 162(3), 88-109.
- Rajagopalan, R. P. (2019). India's emerging space assets and nuclear-weapons capabilities. *The Nonproliferation Review*, 26(5,6), 465-479.
- Stone, C. (2016). The implications of Chinese strategic culture and counter-intervention upon Department of Defense space deterrence operations. *Comparative Strategy*, 35(5), 331-346.
- Szymanski, P. (2019). Techniques for Great Power Space War. *Strategic Studies Quarterly*, 13(4), 78-104.
- Tallis, J. (2015). "Remediating space debris: legal and technical barriers" *Strategic Studies Quarterly*, 9(1), 86-99.
- Talmadge, C. (2019). "Emerging technology and intra-war escalation risks: Evidence from the Cold War, implications for today" *Journal of Strategic Studies*, 42(6), 864-887.
- Townsend, B. (2020). "Strategic Choice and the Orbital Security Dilemma." *Strategic Studies Quarterly*, 14(1), 64-90.
- Publicaties van denktanks en instituten**
- Fiott, D. (2020). The European space sector as an enabler of EU strategic autonomy. Uitgegeven door Policy Department for External Relations of the European Union. Geraadpleegd van https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/EXPO_IDA%282020%29653620_EN.pdf
- Munich Security Report (2020). Westlessness. Uitgegeven door Munich Security Conference. Geraadpleegd van https://securityconference.org/assets/user_upload/MunichSecurityReport2020.pdf
- Pellegrino, M., & Stang, G. (2016). Space Security for Europe. Uitgegeven door Institute for Security Studies. Geraadpleegd van <https://euagenda.eu/upload/publications/untitled-63079-ea.pdf>
- Schutz, T. (2020). Revolutionary by Design: The US National Security State and Commercialization in the US Space Sector. The French Institute of International Relations (Ifri).
- van Manen, H., & Bekkers, F. (2020). Space: Satellites, Space Exploration, and the Netherlands' National Security. The Hague Centre for Strategic Studies & Clingendael. Geraadpleegd van https://hcss.nl/sites/default/files/files/reports/Strategic_Alert_Space_final.pdf
- Weeden, B. (2020). Current and Future Trends in Chinese Counterspace Capabilities. The French Institute of International Relations (Ifri). Geraadpleegd van https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/current_and_future_trends.pdf

5.3 Dreigingsmechanisme spionage, intelligence, covert operations & diefstal van kennis en technologie

Korte samenvatting:

- De literatuur over spionage (zowel code 10.8 als code 12.2) richt zich uitsluitend op het gebruik van het cyberdomein van 'ontwikkelende' landen (bijvoorbeeld China) met als doel de (militaire en/of technologische) kennis van 'ontwikkelde' landen (bijvoorbeeld de Verenigde Staten) te kunnen kopiëren en imiteren. Traditionele vormen van spionage en het vergaren van inlichtingen komen in de door ons geanalyseerde literatuur niet terug.
- De 8 artikelen die als relevant uit de 10.8 en 12.2 literatuurscan zijn gekomen, richten zich voornamelijk op China en de Verenigde Staten, waarbij China door drie van deze artikelen wordt neergezet als dreigingssubject en de Verenigde Staten door 2 van deze als dreigingsobject. Het derde artikel beschouwt de Verenigde Staten niet specifiek als dreigingsobject, maar het Westen in zijn geheel. Eén artikel nuanceert dit beeld en één ander artikel beschrijft in tegenstelling tot deze twee artikelen de Verenigde Staten als dreigingssubject en China als dreigingsobject. Verder zijn er twee theoretische artikelen die geen dreigingsobject en -subject benoemen en één die Iran en terroristische groeperingen als dreigingssubject neerzet.
- Een zinvol academisch debat is niet aanwezig en niet te construeren aan de hand van de gelezen literatuur. De artikelen spreken langs elkaar heen, waarbij het voornamelijk opvalt dat de auteurs constateren dat er meer theoretische raamwerken dienen te komen om de snel veranderende beleidsrealiteit van nodige duiding te voorzien. Daarnaast bestaan er verschillende interpretaties over de dreigingsobject en -subject-relatie tussen China en de Verenigde Staten. Deze debatten zijn echter door ons als SDP-onderzoekers ingevuld - er is geen directe interactie.
- De kwaliteit van de literatuur is hoog, de kwantiteit ervan is problematischer. Wat betreft de artikelen zelf is het opvallend dat deze weinig vooringenomenheid vertonen en zich 'neutraal' verhouden tot de vraag wie de agressor is. In andere woorden: de rol van de auteur in het vormen van de dreigingsperceptie is minimaal - de beleidsrealiteit staat centraal.

I. Het mechanisme

Het mechanisme 'spionage, intelligence & covert operations' (10.8) verwijst naar het op heimelijke wijze verzamelen van gevoelige statelijke (militaire) informatie middels infiltratietechnieken. Het mechanisme 'diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten' (12.2) richt zich specifiek op economische spionage (corporate espionage) en verwijst naar het door staten uitvoeren, aanmoedigen of faciliteren van het ontvreemden van bedrijfsgeheimen en -technologie van buitenlandse bedrijven of instituten. In de geanalyseerde literatuur gaat het hoofdzakelijk om spionage middels het cyberdomein, waarbij hackers in opdracht van de staat militaire of bedrijfsgeheimen van (vijandige) staten proberen te achterhalen om zo strategische of technologische achterstanden in te halen. De literatuur richt zich hierbij sterk op asymmetrische macht, waarbij het vergaren van kennis onderdeel uitmaakt van de grotere geopolitieke strijd tussen China en de Verenigde Staten. De technologische sector is een belangrijk strijdtoneel geworden en China zal waarschijnlijk haar mondiale digitale aanwezigheid blijven uitbreiden en andere staten aan haar toekomstvisie blijven binden (Inkster, 2019). Trends van digitalisering en globalisering zorgen hierbij voor een prominente rol voor het cyberdomein ten opzichte van traditionele vormen van Human Intelligence (Gilli & Gilli, 2019; Duvenage, Sithole & von Solms, 2019).

De geanalyseerde artikelen richten zich voornamelijk op de notie van 'defensie-acquisitie' door de Chinese en Amerikaanse overheden en dienen gezien te worden in het licht van de doorlopende geopolitieke strijd tussen beide overheden (Cheung, 2016; Cunningham & Geis, 2020; Ji, 2016; Gilli & Gilli, 2019; Inkster, 2019). Hierbij gaat het enerzijds (I) om het vergaren van 'kennis' met als doel militaire technologie van de concurrent te kunnen kopiëren en imiteren (Cheung, 2016; Cunningham & Geis, 2020; Gilli & Gilli, 2019; Inkster, 2019). Anderzijds (II) gaat het over het vergaren van intelligence met als doel een strategisch en operationeel voordeel te verkrijgen in het geval van conflictescalatie (Ji, 2016; Inkster, 2019). Ondanks dat beide aspecten (I & II) in alle artikelen terugkomen, ligt de nadruk van de analyse voornamelijk op aspect I (het op heimelijke wijze vergaren van militaire technologie met als doel innovatie in eigen land te bevorderen).

In de literatuur wordt het afgelopen decennium beschreven als een kantelpunt binnen het spionagedomein. De opkomst van het informatietijdperk, waarin digitalisering en globalisering centraal staan, maakt dat spionage meebeweegt richting het digitale domein. Deze constatering komt in alle artikelen terug, maar wordt in zijn volledigheid het beste geanalyseerd en geïnterpreteerd in het artikel van Duvenage, Sithole & von Solms, 2019.

In 7 artikelen wordt er over spionage, 'intelligence' en 'covert operations' (code 10.8) gesproken en in 3 artikelen wordt er over diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten (code 12.2) gesproken. 2 van deze laatste 3 artikelen zijn ook gecodeerd als 10.8 en vallen dus onder beide mechanismen. Dit maakt dat het totaal aantal academische artikelen uitkomt op 8. Daarnaast is er 1 artikel uit de denktank-analyse relevant voor dit mechanisme. Het merendeel van de artikelen positioneert China als dreigingssubject wanneer het over spionage gaat en uit de analyse blijkt dat China hoofdzakelijk aan spionageactiviteiten deelneemt voor het verwerven van kennis en informatie, waaronder zowel militaire (10.8) als institutionele/bedrijfsinformatie (met name in de hightech sectoren) (12.2) valt. De spionageactiviteiten die onder 10.8 en 12.2 vallen, vinden middels het cyberdomein plaats. Deze mechanismen gaan beide niet op 'traditionele' vormen van spionage in, waarbij spionnen (personen) worden ingezet om in een bepaald land of bij een bepaald bedrijf/instituut kennis en informatie te stelen. Dit laat zien hoe nauw de twee mechanismen samenhangen, wat ons ertoe heeft geleid deze twee mechanismen samen te analyseren onder het overkoepelende onderwerp 'spionage'. In totaal vallen er dus 8 artikelen onder dit overkoepelende dreigingsmechanisme. Dit is een relatief laag aantal, waardoor deze analyse niet als uitputtend en volledig kan worden beschouwd.

II. Het academisch debat

In de geanalyseerde artikelen komt geen duidelijk academisch debat of controversie naar voren over de aard of ontwikkeling van spionage middels het cyberdomein. De opkomst, ontwikkeling en toepassing van cyberspionage wordt door alle geanalyseerde auteurs benoemd, zonder noemenswaardige verschillen qua invalshoek of verklaringsmechanisme. De trend is evident; 'traditionele' vormen van spionage lijken volgens de geanalyseerde literatuur uit de mode te zijn geraakt. De onontkoombaarheid van de opkomst van het cyberdomein als het nieuwe front binnen spionage brengt echter wel twee kleine debatten naar voren over (a) de theorievorming in de wetenschappelijke literatuur zelf en (b) de relatie tussen dreigingsobject en -subject. Hierbij is het van belang te onderstrepen dat deze debatten door de onderzoekers binnen dit project zijn geïdentificeerd en dat de auteurs in de geanalyseerde artikelen dit debat zelf niet als zodanig identificeren of benoemen.

Theorievorming binnen de wetenschap

In de artikelen komt meermaals de 'klacht' naar voren dat het academische debat op het gebied van cyberspionage onvoldoende gestoeld is op reflectieve theoretische raamwerken en zich teveel laat leiden door de beleidsrealiteit en hieruit voortkomende dreigingspercepties. De link tussen beleidsrealiteit en theorie dient te worden herzien. Duvenage, Sithole & von Solms (2019) stellen bijvoorbeeld dat de opkomst van veel nationale cyber counterintelligence (CCI)-strategieën vraagt om een theoretisch raamwerk die academici kunnen gebruiken om deze trend kritisch te duiden en te beoordelen. Een ander hiaat uit dezelfde hoek wordt aangedragen door Gilli & Gilli (2019) die stellen dat de notie van 'kennisachterstand' tussen 'ontwikkelde' en 'ontwikkelende' staten in het militair domein dient te worden geïnterpreteerd in de academische literatuur. In plaats van te stellen dat het heimelijk verkrijgen van kennis een algemeen gegeven is binnen de internationale politiek, stellen Gilli & Gilli dat er een kritisch raamwerk dient te worden ontwikkeld om de mate van succes van degelijke spionageactiviteiten in het informatietijdperk te kunnen duiden.

Shiraz & Aldrich (2019) bekritisieren op hun beurt de theorievorming binnen de inlichtingen en bewaking/surveillance wetenschappen. Zij stellen dat onderzoek naar de geheime diensten in het Global South een ontbrekende dimensie vormt binnen studies over inlichtingen en bewaking en dat onderzoek hiernaar al veel eerder had moeten gebeuren. De meeste staten in de wereld, groot of klein, hebben een aanzienlijke traditie van spionage- en binnenlandse veiligheidsorganisaties, die zich bezighouden met allerlei bewakingsactiviteiten. Toch wordt de studie van geheime diensten grotendeels gedomineerd door een Anglo-Amerikaans perspectief. Zowel de empirische focus van het wetenschappelijk onderzoek als het conceptuele kader van inlichtingendiensten blijven stevig geworteld in de ervaringen van de Verenigde Staten en hun Engelssprekende bondgenoten. In veel van het nieuwere werk dat wel over de ontwikkelingsregio's gaat (aangeduid als het Global South), is een methodologische blinde vlek ontstaan, doordat er wordt verondersteld dat de benaderingen die gebruikt zijn om de Verenigde Staten en bondgenoten te bestuderen, ook toegepast kunnen worden op projecten over inlichtingen elders. De oriëntaliserende praktijk in de wetenschap die bepaalde gebieden en/of diensten als 'gevaarlijk' definieert moet vermeden worden, gezien dergelijke (homogeniserende) labels bestaande problemen kunnen verergeren in de regio's waar deze worden opgelegd (Shiraz & Aldrich, 2019).

De academische 'klacht', uitgesproken door de auteurs, is moeilijk te duiden voor het SDP-onderzoek. De afwezigheid van interactie tussen de geanalyseerde artikelen in combinatie met het klein aantal artikelen maakt het moeilijk de kwaliteit van de door de auteurs aangedragen verbeterpunten op waarde te schatten.

Dreigingsobject en -subject: China en de Verenigde Staten

Een tweede 'debat' in de literatuur betreft de verhoudingen tussen China en de Verenigde Staten als zijnde dreigingsobject- en subject. Verschillende opvattingen bestaan over vanuit welke van deze twee landen de grootste dreiging uitgaat en welke nationale belangen daarmee gediend zijn.

Zo analyseren Cunningham & Geis (2020), Gilli & Gilli (2019) en Inkster (2019) China als dreigingssubject. Inkster (2019) beargumenteert dat China in het Westen (dat wordt gezien als dreigingsobject) wil spioneren om inlichtingen te verzamelen en op die manier de (Westerse) concurrentie op het gebied van 'intelligence'-netwerken (zoals 5G) en technologiebedrijven hoopt uit te schakelen of te saboteren om zo uiteindelijk tot een wereldmacht te kunnen uitgroeien. Cunningham & Geis (2020) richten zich juist op de spionageactiviteiten die China uitvoert voor militaire doeleinden. Ook zij geven aan dat het doel hiervan is de Verenigde Staten uit te hollen en zo zelf meer macht te kunnen verkrijgen. Inkster (2019) benadrukt dat Chinese spionage een groeiend fenomeen is dat alleen maar een grotere dreiging kan worden dan het al is. Gilli & Gilli (2019) geven echter aan dat China er tot op heden niet in slaagt om daadwerkelijk specifiek een gevaar te vormen voor de Verenigde Staten, welke zij als dreigingsobject positioneren. Volgens hen is China, door de complexiteit van militaire technologie in het informatietijdperk, niet in staat om met succes Amerikaanse technologie te kopiëren en imiteren.

Stoetman et al. (2019), een publicatie van de Strategic Monitor 2019-2020, richt zich ook op China als dreigingssubject en op Nederland als dreigingsobject (vooral de hightech-, energie-, maritiem- en biowetenschappelijke, en gezondheidssectoren van Nederland). Stoetman et al. (2019) geven aan dat China, onder andere door middel van Chinese staatsbedrijven, steeds vaker spionageactiviteiten uitvoert. In het artikel tonen Stoetman et al. (2019) aan hoe ver China is gevorderd op het gebied van spionage - wat zij als erg verontrustend duiden.

Cheung (2016) en You (2016) positioneren China, in tegenstelling tot Stoetman et al. (2019), Cunningham & Geis (2020), Inkster (2019) en Gilli & Gilli (2019), niet als directe dreiging. Cheung (2016) bespreekt Chinese (cyber)spionage - China's 'absorptive capacity' - maar identificeert China hierbij niet zo expliciet als dreiging. Cheung (2016) beschrijft deze 'absorptive capacity' slechts als een strategie voor defensie-acquisitie, waarbij hij vermeldt dat (cyber)spionage een groeiende rol in China's inspanningen op het gebied van defensie-acquisitie speelt. Cheung (2016) beargumenteert dat toegang verkrijgen tot externe kennis van vitaal belang is voor de Chinese nationale en defensie-innovatiesystemen om de leemten en tekortkomingen in hun wetenschappelijke en technologische basis te compenseren en om ambitieuze ontwikkelingsdoelstellingen te behalen.

You (2016) positioneert de Verenigde Staten als voornaamste dreigingssubject, waar China het slachtoffer van is. China wordt enkel als potentiële dreiging gezien, vanwege China's reacties op de Amerikaanse spionagedreiging. You (2016) bespreekt zowel Chinese als Amerikaanse strategieën en perspectieven. De Verenigde Staten zijn aanwezig in de buurt van de territoriale ruimten en wateren van China om te surveilleren en zij zetten zelfs spionagevliegtuigen in. De Chinese krijgsmacht onderschept de Amerikaanse aanwezigheid in deze ruimten en wateren en heeft een Air Defence Identification Zone (ADIZ) ingesteld tegen spionageactiviteiten, om te voorkomen dat de Verenigde Staten inlichtingen verzamelen over China's defensie. You (2016) stelt dat de heimelijke operaties van beide staten gekoppeld zijn aan militaire intenties en dat hierdoor het niveau van de waargenomen dreiging hoger wordt en de reacties (aan beide kanten) als gevolg daarvan feller. China beschouwt het surveillance gedrag van de Verenigde Staten als een schending van China's "kernbelangen". Bescherming van kernbelangen kan vervolgens in het vocabulaire van Beijing het gebruik van geweld dicteren.

III. Reflectie op de literatuur

In algemene zin valt voor wat betreft de reflectie op de literatuur over spionage op dat, zoals eerder gesteld, de artikelen zich uitsluitend richten op het gebruik van het cyberdomein van 'ontwikkelande' landen (hoofdzakelijk China) met als doel de (militaire/bedrijfs) kennis van 'ontwikkelde' landen (hoofdzakelijk de Verenigde Staten) te kunnen kopiëren en imiteren. De focus op cyberspionage in de geanalyseerde artikelen is interessant. Traditionele vormen van spionage lijken niet (meer) relevant te zijn binnen de wetenschappelijke literatuur. Dit doet de vraag rijzen of dat voor de praktijk ook geldt of dat deze trend vooral aanwezig is in de gevonden literatuur.

Doordat mechanismen 10.8 en 12.2 uitsluitend met cyber te maken hebben, zou deze literatuur onder mechanisme-code 10.4 (cyber ('hard') - militair) of 12.1 (cyber ('hard') - economisch) kunnen worden geschaard waar mogelijk. Op die manier kan er een meer omvattende analyse worden gedaan naar dit onderwerp, aangezien hier dan meer artikelen in mee kunnen worden genomen. Het huidige corpus aan 10.8 en 12.2 bronnen blijkt namelijk onvoldoende voor een 'ronde analyse' op zichzelf. Een andere optie is meer journals en special issues te scannen op mechanisme-codes 10.8 en 12.2, wat een suggestie kan zijn voor het vervolgonderzoek van dit project naar statelijke dreigingen.

Wat betreft de aard en kwaliteit van de geanalyseerde literatuur, kan er worden gesteld dat de kwaliteit over het algemeen goed is met veel uitgebreide bronvermeldingen, inclusief niet-Engelstalige bronnen (Chinese, Spaanse en Perzische). De methode wordt weinig besproken in de geanalyseerde artikelen. De kwaliteit van de artikelen van Inkster (2019) en Duvenage, Sithole & von Solms (2019) is iets minder hoog. Zo zijn bij dit laatstgenoemde artikel meer dan 10 artikelen die in de bibliografie staan van de auteurs zelf. Inkster's (2019) bronverwijzing is summier. Tussen het kleine aantal referenties zit slechts één academische bron, die door Inkster zelf is geschreven. Verder ontbreekt de beschrijving van een method. Daarnaast is het artikel gebaseerd op een blogpost van The International Institute for Strategic Studies (IISS) die op 10 december 2018 verscheen onder de titel 'Huawei Debacle

Throws Spotlight on China's Technology Ambitions', welke geen bronverwijzingen bevat. De Westerse achtergrond van zowel de blogpost, de auteur zelf en het journal hebben mogelijk een invloed op de positionering van China als dreigingssubject. Het artikel van Cheung (2016) is van betere kwaliteit, maar doordat er historische casussen worden gebruikt van vóór 2000, kan het artikel niet duidelijk aangeven waar op het moment bij een mogelijke spionagedreiging vanuit China op gelet moet worden.

Verder is er bij de meeste overige geanalyseerde literatuur sprake van tijdgevoeligheid, met name omdat het informatietijdperk relatief nieuw is en manieren van spionage zich blijven ontwikkelen en uitbreiden. Wel is de literatuur theoretisch en empirisch gezien in balans. Er zijn niet alleen academische bronnen geraadpleegd door de geanalyseerde auteurs, maar ook beleidsdocumenten, interviews, toespraken, nieuwsberichten en empirisch materiaal op basis van veldwerk. Daarnaast is er, naast het artikel van Inkster (2019), weinig reden voor invloed op de inhoud en insteek van artikelen door de achtergrond van de auteurs. Naast Inkster (2019), zou mogelijk alleen You's (2016) achtergrond invloed kunnen hebben gehad. You's (2016) artikel is namelijk uniek in zijn kritiek op de Verenigde Staten en het verdedigen van China, maar ook geschreven door een Chinese auteur. De overige artikelen leunen echter niet duidelijk één kant op en zijn geschreven door auteurs met een verscheidenheid van achtergronden. De journals waar de artikelen uit komen zijn bovendien allemaal peer reviewed en hebben een hoge impact factor.

Uit zowel de denktanks als aangegeven literatuur uit FMW komt geen relevante literatuur voor de code 10.8 naar voren. Wel is er één relevant denktank artikel gevonden voor de code 12.2 (Stoetman et al., 2019). De kwaliteit van dit artikel verschilt van de meeste artikelen uit de academische journals; zo worden er geen academische bronnen aangehaald en is er geen bibliografie aanwezig.

Zoektermen voor vervolgonderzoek

- Cyber intelligence
- Cyberspionage
- Computernetwerk-exploitatie
- Cyber counterintelligence
- IDAR (Introduce, Digest, Absorb, and Re-innovate)
- 5G (5G-Netwerken)

Aanwezigheid dreiging in dreigingspercepties Rijksoverheid	
Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Geïntegreerde risicoanalyse Nationale Veiligheid" (2019)	10.8: Ja, maar weinig over defensie acquisitie specifiek 12.2: Ja
NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren" (3 februari 2021)	10.8: Ja 12.2: Ja
Ministerie van Justitie en Veiligheid, "Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen" (3 februari 2021)	10.8: Ja 12.2: Ja
Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)	10.8: Ja 12.2: Nee

IV. Bibliografie

- Cheung, T. M. (2016).Innovation in China's defense technology base: foreign technology and military capabilities. *Journal of Strategic Studies*, 39(5-6), 728-761.
- Cunningham, M. A., & Geis, J. P. (2020).A National Strategy for Synthetic Biology. *Strategic Studies Quarterly*, 14(3), 49-80.
- Duvenage, P., Sithole, T., & von Solms, B. (2019).Cyber Counterintelligence: An Exploratory Proposition on a Conceptual Framework. *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism*, 9(4), 44-62.

- Gilli, A., & Gilli, M. (2019).Why China has not caught up yet: military-technological superiority and the limits of imitation, reverse engineering, and cyber espionage. *International Security*, 43(3), 141-189.
- Inkster, N. (2019).The Huawei Affair and China's technology ambitions. *Survival*, 61(1), 105-111.
- Shiraz, Z., & Aldrich, R. J. (2019).Secrecy, spies and the global South: intelligence studies beyond the 'Five Eyes' alliance. *International Affairs*, 95(6), 1313-1329.
- Tabatabai, A. M. (2018).Other side of the Iranian coin: Iran's counterterrorism apparatus. *Journal of Strategic Studies*, 41(1-2), 181-207.
- You, J. (2016).The Sino-US 'cat-and-mouse' game concerning freedom of navigation and flights: An analysis of Chinese perspectives. *Journal of Strategic Studies*, 39(5-6), 637-661.

Overzicht van denktank artikelen

- Stoetman, A., Meijnders, M. & Martens, M. (2019).Economic Security with Chinese Characteristics. *Clingendael/HCSS Strategic Monitor*, 2019-2020, <https://www.hcss.nl/pub/2019/strategic-monitor-2019-2020/economic-security-with-chinese-characteristics/>

5.4 Dreigingsmechanisme diaspora-politiek

Korte samenvatting:

- De interpretatie en het gebruik van het concept 'diaspora' - of aanverwante en alternatieve termen - zijn fluïde en onderwerp van zowel academische als politieke discussie.
- Diaspora-politiek kan door verschillende actoren gebruikt worden en verschillende actoren bedreigen (beïnvloeden). In deze analyse zien wij diaspora-politiek als:
 - A. een mechanisme voor de thuisstaat (subject) om invloed mee uit te oefenen op de diaspora (object), met name voor binnenlands-politieke doeleinden
 - B. een mechanisme van beïnvloeding door de thuisstaat (subject) tegen de gaststaat (object), met name voor buitenlands-politieke doeleinden
 - C. een mechanisme van dreiging door de gaststaat(subject) tegen de thuisstaat (object)
 - D. een mechanisme van dreiging door de diaspora zelf (subject) tegen de thuisstaat en/of de gaststaat(object)
- In de literatuur die diaspora-politiek bespreekt, worden dreigingen relatief weinig expliciet benoemd. Wel is er sprake van een opvallende focus op het gebruik van diaspora-politiek door veelal autoritaire, niet-Westerse staten van herkomst tegen de diaspora of gastlanden in het Westen (vooral Europa).
- De kwaliteit van de artikelen is over het algemeen hoog. Er is sprake van enige trend- en tijdgevoeligheid wat betreft de casuïstiek, maar het fenomeen diaspora-politiek als zodanig is van structurele aard.

I. Het mechanisme

Diaspora-politiek vindt zowel in thuisstaten (het land van herkomst van de diaspora) plaats - het door de thuisstaat reguleren van populaties in het buitenland (Glasius, 2018, p. 183) - als in gaststaten (waar de diaspora woonachtig is) - het door de gaststaat reguleren van populaties uit of die banden hebben met het buitenland. Over wie en wat wel en niet binnen de concepten 'diaspora' en 'diaspora-politiek' valt bestaat geen eensluidende definitie of consensus. De volgende definitie uit de literatuur is relatief veelomvattend en geeft inzicht in het gebrek aan consensus over wat diaspora-politiek (of een diaspora an sich) is: "[...] een vorm van transnationaal politiek engagement dat gestructureerd is rond een particularistische categorie van identiteit (zoals een nationale, etnische, religieuze of sektarische identiteit) en een reëel of mythisch "thuisland", en dat dus actief kan worden geconstrueerd door politieke ondernemers" (Adamson, 2019, p. 215-216, vert. uit Engels). In de literatuur worden verschillende transnationale groeperingen besproken die onder 'diaspora' worden geschaard, waarvan 'transnationale gemeenschappen' de meest neutrale en alomvattende term is.

Voor de literatuuranalyse in dit project is de volgende definitie van diaspora-politiek aangehouden:

het beïnvloeden, reguleren of onderdrukken van diaspora's (verschillende soorten transnationale gemeenschappen) door de thuisstaat en/of de gaststaat, met een binnenlands- en/of buitenlands-politiek doel.

Verschiede actoren - waaronder thuisstaten en gaststaten - kunnen gebruik maken van een 'diaspora' voor politieke doeleinden en macht. Ook de diaspora zelf kan zijn politieke doeleinden nastreven of invloed uitoefenen op de politieke doeleinden van ofwel de gast- ofwel de thuisstaat. De gast- en thuisstaat zijn via diaspora's met elkaar verbonden. Dit kan zowel samenwerking als conflict creëren, afhankelijk van de dreigingsperceptie van beide staten ten opzichte van de diaspora. Gast- en thuisstaten kunnen, doordat ze via diaspora's met elkaar verbonden zijn, invloed op elkaars politieke gedrag uitoefenen. Thuisstaten kunnen daarentegen ook het gedrag van de diaspora zelf beïnvloeden (Glasius, 2018).

In de geanalyseerde literatuur wordt beschreven dat dit mogelijk is middels **coöptatie** (Del Sardi, 2018; Dickinson, 2020; Pieper, 2020; Pigman, 2019; Rashkova & van der Staak, 2020; Srinivas 2019; Wrighton, 2018), **legitimatie** (Adamson, 2019; Del Sardi, 2018; Dickinson, 2020; Hintz, 2019; Hirt en Mohammed, 2018; Michaelsen, 2018; Pieper, 2020; Pigman, 2019; Srinivas, 2019; Tabatabai, 2018; Wrighton, 2018) **en repressie** (Dalmasso, 2018; Del Sardi, 2018; Hirt en Mohammed, 2018; Michaelsen, 2018; Moss, 2018; Tabatabai, 2018; Wrighton, 2018).

In 28 artikelen wordt er gesproken over 'diaspora-politiek' (11.2). Daarnaast zijn er 2 denktank-publicaties meegenomen in de analyse.

II. Het academisch debat

Centraal in de literatuur staat het debat hoe een diaspora gedefinieerd dient te worden. Daarnaast wordt er in de geanalyseerde literatuur onderscheid gemaakt tussen drie verschillende actoren die van belang zijn binnen de literatuur over diaspora, namelijk (I) de gaststaat, (II) de thuisstaat en (III) de diaspora zelf. De rol van deze drie actoren wordt uitgelicht, waarbij er onder andere wordt gekeken naar de relatie tussen de drie actoren, dreigingspercepties van staten tegenover diaspora's, de 'lange arm' van autoritaire staten, en de invloed die de actoren kunnen hebben op elkaars diaspora-politiek. Voordat dit kan gebeuren, dient er echter eerst gekeken te worden naar het definitieprobleem achter het concept diaspora.

Wat is een diaspora?

In de literatuur is er onenigheid over wat een diaspora precies is of inhoudt. De vraag wat het concept diaspora inhoudt – of een bepaalde diaspora bestaat, welke kenmerken een diaspora moet hebben en wie er wel en niet bij hoort – is zowel een academische als een politieke vraag. De schijnbaar semantische fluiditeit van het begrip 'diaspora' weerspiegelt volgens Pieper (2020) de onzekerheid in het beleid van staten – met name gaststaten – over welke personen of groepen onder hun diasporabeleid zouden kunnen vallen, en volgens welke criteria dat het geval zou zijn (bijvoorbeeld hoelang of hoeveel generaties geleden de groep uit de thuisstaat vertrokken is; etnische, culturele, linguïstische kenmerken, enzovoort). Zo bespreekt Link (2015) bijvoorbeeld 'vluchtelingen' uit Noord-Afrika, het Midden-Oosten en Zuid-Azië (zie ook Chu (2020) en Morana (2020)). Pieper (2020) en Pigman (2019) refereren aan 'landgenoten', zoals Rusland de Russische diaspora omschrijft. In een aantal andere artikelen (o.a. Adamson, 2019; Chu, 2020; Durand, Decoville & Knippschild, 2020; Link, 2015) wordt over 'migranten' gesproken, zoals bijvoorbeeld Marokkaanse (Mahieu, 2019) of illegale migranten (Morana, 2020).

De ambiguïteit maakt het concept inherent politiek. Zo stelt Glasius (2018) dat dergelijke categorieën en aspecten geconstrueerd en zelfs gepolitiseerd worden door staten/overheden. Pieper (2020) en Pigman (2019) zien hoe de Russische regering intentioneel de term 'landgenoten' (compatriots) heeft gekozen als een breder containerbegrip dat Russischtaligen, etnische Russen en mensen met culturele banden met hun 'vaderland' en een bredere 'Russische wereld' omvat. Srinivas' (2019) definitie van diaspora – in de context van India – komt met deze beschrijving overeen: "[...] een persoon of groep mensen die tot dezelfde culturele achtergrond en afkomst behoren, maar om verschillende redenen buiten het land wonen" (p. 76). De regering van India verwijst daarom naar Indiërs die buiten India wonen – waar dus meerdere groeperingen onder kunnen vallen – zonder een specifieke definitie voor diaspora te gebruiken. Met het gebruik van dergelijke interpretaties van het concept diaspora (of aanverwante termen) rijst de vraag in hoeverre het steunen en beïnvloeden van groepen die niet noodzakelijkerwijs ooit uit het land zelf kwamen, maar wel eenzelfde of aanverwante religie, etniciteit, taal en/of cultuur hebben, ook onder diaspora-politiek geschaard kan of moet worden. Een voorbeeld is de Iraanse steun aan Sjiiitische milities/groepen in het Midden-Oosten, wat meestal als proxy warfare en/of externe radicaliseringshulp wordt gezien, maar de onduidelijke scheidingslijn met diaspora-politiek illustreert (Ostovar, 2018). Duidelijk is dat niet ieder academisch artikel dat aan de thematiek van diaspora-politiek raakt, het concept 'diaspora' ook gebruikt en bij gebruik hetzelfde bedoelt. Zo wordt er in literatuur over diaspora ook wel gerefereerd aan 'overzeese burgers' en 'expatriates' – en ook aan 'immigranten', 'emigranten' (Adamson, 2019), waarbij echter de vraag kan rijzen wanneer individuen of groepen (arbeids)migranten of vluchtelingen zijn. Andere sterk gerelateerde concepten zijn het wat neutralere 'transnationalisme', 'transnationale gemeenschappen' en 'transnationale politiek'.

Het gebruik van het woord diaspora – of gerelateerde termen – en de interpretatie ervan zijn, kortom, zowel academisch als politiek fluïde en daarmee ook gevoelig. Mede om de bestaande onenigheid binnen de diaspora-literatuur en de politieke lading te vermijden, gebruiken academici verschillende definities en labels (Adamson, 2019).

De actorperspectieven

Ondanks de afwezigheid van een alomvattend kader van definiëring, kunnen er in de literatuur verschillende invalshoeken worden onderscheiden. De interactie tussen de in de inleiding genoemde actoren (gaststaat, thuisstaat en diaspora) resulteert in een viertal actorperspectieven. Hier gaat het om (a) een mechanisme voor de thuisstaat (subject) om invloed mee uit te oefenen op de diaspora (object), met name voor binnenlands-politieke doeleinden, (b) een mechanisme van beïnvloeding door de thuisstaat (subject) tegen de gaststaat (object), met name voor buitenlands-politieke doeleinden, (c) een mechanisme van dreiging door de gaststaat(subject) tegen de thuisstaat (object) en (d) een mechanisme van dreiging door de diaspora zelf (subject) tegen de thuisstaat en/of de gaststaat(object)

A. Thuisstaat (subject) en de diaspora (object)

De literatuur met de thuisstaat als subject en de diaspora als object, richt zich sterk op autoritaire staten en de manier waarop zij omgaan met binnenlandse en buitenlandse diaspora's. Enerzijds richt de literatuur zich op de onderdrukking van binnenlandse diaspora's, anderzijds richt het zich op het aanwakkeren van nationale gevoelens bij diaspora's in het buitenland. Kijkende naar het onderdrukken of reguleren van diaspora's stelt de literatuur dat, als een diaspora wordt gezien als een

bedreiging voor de binnenlandse of geopolitieke veiligheid, een staat deze gemeenschap zal trachten te onderdrukken (Winslett, 2016; zie ook de artikelen uit de special issue 'Authoritarian rule of populations abroad', waarin vergelijkbare conclusies getrokken worden). Verschillende artikelen tonen aan het voor autoritaire staten van groot belang is om hun eigen politieke overtuiging en stabiliteit te garanderen en vergroten middels diaspora-politiek (het gebruik van diaspora-politiek door de diaspora tegen staten wordt verderop in detail geanalyseerd) en om de politieke overtuiging van critici te onderdrukken (Dalmasso, 2018; Del Sardi, 2018; Hirt en Mohammed, 2018; Michaelsen, 2018; Moss, 2018; Wrighton, 2018). Autoritaire staten kunnen een diaspora, zeker die in democratische staten, als een bedreiging ervaren wanneer deze politieke en culturele idealen uit die democratische staten overnemen (met name vrijheden), die vervolgens op de thuisstaat geprojecteerd kunnen worden (Del Sordi, 2018; Glasius, 2018).³ Vooral hierom worden diaspora's gereguleerd en/of onderdrukt door autoritaire staten – meestal via het burgerschap en de band met de staat (Glasius, 2018).

Dergelijke doelstellingen vertonen een overlap met die van organisaties die normaal gesproken niet als 'staten' gezien worden; zo beschrijven Thompson & Bucerius (2019), Pearson & Winterbotham (2017) en Cottee (2019) dat de Islamitische Staat (IS) minderheden afkomstig uit Islamitische landen (eerste of latere generaties migranten) probeert te beïnvloeden (te 'radicaliseren') om de kracht en legitimiteit van de eigen organisatie te versterken, onder andere zodat leden van deze minderheidsgroepen uitreizen naar IS-gebieden in Syrië en Irak.

Glasius (2018) onderscheidt drie manieren om diaspora's in het buitenland te reguleren: middels (1) coöptatie, (2) legitimatie en (3) repressie, welke inclusief en exclusief van aard kunnen zijn. Deze aanpak laat zien dat de staat niet slechts een territoriaal begrensde regime is; het beleid van (autoritaire) staten is gericht op het territoriaal en transnationaal beïnvloeden en controleren van groepen mensen (Glasius, 2018). De drie manieren van regulatie worden in de hierop volgende alinea's verder uitgewerkt.

Coöptatie is "[...] het vermogen om strategisch relevante actoren (of een groep actoren) te binden aan de elite van het regime [...]" (Glasius, 2018, p. 188). Terwijl er bij coöptatie persoonlijke voordelen worden beloofd – en soms uitgekeerd – aan individuen in ruil voor ondersteuning, wordt er bij legitimatie gestreefd naar naleving van de regelgeving, actieve instemming, passieve gehoorzaamheid en tolerantie binnen de bevolking om het regime in het land van herkomst te stabiliseren en/of versterken (Glasius, 2018). Er wordt bij legitimatie gebruik gemaakt van patriotten die zichzelf de positie geven als 'bewakers van het thuisland' en die, voornamelijk online, discourses controleren. Hierbij worden (delen van) de diaspora die als bedreiging gezien worden neergezet als 'slecht'.

Inclusieve coöptatie wordt bijvoorbeeld door Kazachstan en Rusland gebruikt, waarbij transnationale groepen (etnisch of anderszins betrokken bij de thuisstaat) een betere toekomst beloofd wordt, mits de diaspora zich inzet voor de thuisstaat (Del Sardi, 2018; Wrighton, 2018). Rashkova & van der Staak (2020) analyseren hoe thuisstaten – in het bijzonder politieke elites en partijen – zich engageren met leden van een diaspora. Politieke partijen uit thuisstaten kunnen pogen diaspora's te betrekken bij het binnenlandse politieke proces door hen politieke vertegenwoordiging of zelfs invloed te bieden, via formele of informele vestigingen, functies, of activiteiten van politieke partijen buiten de grenzen van het land van herkomst (Rashkova & van der Staak, 2020).

Inclusieve legitimatie vindt met name via online culturele en financiële mobilisatie plaats, vaak specifiek gericht op jongeren en studenten. Zo investeert Kazachstan in de loyaliteit van Kazachstaanse jongeren door de studie van studenten in het buitenland te financieren en door de staat geleide culturele activiteiten te organiseren in de gaststaat voor deze studenten (Del Sordi, 2018; Hirt en Mohammed 2018; Wrighton, 2018). Zo verkrijgen of creëren autoritaire thuisstaten patriotten. Zo laten Dickinson (2020) en Srinivas (2019) zien dat de Indiase regering, onder leiding van minister-president Modi, via diaspora diplomatie en soft power (o.a. via sociale media) transnationaal Indiase patriotten probeert te creëren om India te ontwikkelen, maar ook om India's imago internationaal ten positieve te beïnvloeden. Zo worden diaspora's als diplomatieke actoren beschouwd die sociale, emotionele en culturele betekenis kunnen geven aan de economische en politieke belangen die zij hebben in relatie tot de natiestaat (coöptatie).

Anderzijds kan de thuisstaat nationalisme binnen diaspora's proberen aan te wakkeren; autoritaire staten proberen door het reguleren van de diaspora hun autoritaire en dwingende macht uit te breiden en zo nationale ontwikkeling en stabiliteit voort te zetten of te vergroten (Glasius, 2018; Michaelsen, 2018). Adamson (2019) en Hintz (2019) laten zien hoe Turkije via haar diaspora een expansionistische vorm van nationalisme in het buitenland probeert te projecteren. Op deze manier kan een staat als Turkije de diaspora in West-Europa (in liberale democratische maatschappijen) ertoe bewegen de nationale (en regionale) politieke macht te steunen van en in de thuisstaat – in dit geval het Turkije van Erdogan. Dit zorgt echter voor spanningen in en

³ Voorbeelden die worden gegeven van diaspora's die de staat uitdagen zijn de diaspora uit Iran (Michaelsen, 2018) en uit Syrië (Moss, 2018).

met de gaststaten waarin diaspora's verblijven (zoals Duitsland en Nederland), onder andere omdat de diaspora – zoals Turkse minderheden in West Europa – minder integreert in de samenleving van de gaststaat en de binnenlandse politiek van de gaststaat en thuisstaat – vaak met een sterk verschillende politieke cultuur en verschillend politiek stelsel – met elkaar vervlochten raken. Op de spanningen tussen staten vanwege diaspora-politiek zal later worden ingegaan. Exclusieve legitimatie vindt plaats door diaspora te beschuldigen van samenwerking en door critici ervan als verraders af te beelden (Hirt en Mohammed, 2018; Michaelsen 2018).

Ten slotte wordt repressie door Glasius omschreven als het “[...] feitelijk of dreigend gebruik van fysieke sancties tegen een persoon of organisatie, binnen de territoriale jurisdictie van de staat, om kosten op te leggen aan het doel en om specifieke activiteiten af te schrikken [...]” (Glasius, 2018, p. 187). Voorbeelden van repressie zijn surveillance (o.a. phishing en hacking), uitlevering (o.a. anderen verraden), executies en uitsluiting (o.a. staatsburgerschap intrekken, banden verbreken met familie en vrienden en terugkeer weigeren) (Glasius, 2018; Tabatabai, 2018).

In de literatuur worden voorbeelden genoemd van diaspora's uit Syrië, Iran, Marokko, Eritrea en Kazachstan die inclusieve repressie ondervinden via digitale surveillance (Del Sardi 2018; Michaelsen, 2018; Moss, 2018) en afdwinging van belasting (Dalmasso, 2018; Hirt en Mohammed, 2018). Moss (2018) laat zien hoe dergelijke onderdrukking in sommige gevallen tot zelf-censuur leidt. Verder geeft Dalmasso (2018) aan dat diaspora's in het buitenland ook verhinderd kunnen worden om te stemmen vanuit het buitenland, terwijl diaspora's wel mogen participeren in politieke discussies in tijden van crisis, zolang dit in het belang is van de thuisstaat. Dit bevestigt de observatie van Michaelsen (2018) dat onderdrukking zich primair richt op burgerlijke vrijheden zoals vrijheid van meningsuiting en informatie. Exclusieve repressie vindt plaats via het afsnijden van banden, het voorkomen van terugkeer het ontnemen van toegang tot basisdiensten (Michaelsen, 2018; Moss, 2018; Wrighton 2018).

B. Thuisstaat (subject) en de gaststaat (object)

Deze werking van diaspora-politiek betreft de pogingen van thuisstaten als Turkije (met name onder het AKP/Erdogan regime) om diaspora's te beïnvloeden (zoals Turkije in West Europa); deze pogingen dienen niet uitsluitend binnenlands-politieke doeleinden (zoals hierboven geanalyseerd). Het beïnvloeden en zelfs controleren van een diaspora kan ook tot doel hebben om het politieke gedrag van die diaspora (zoals stemgedrag) in de gaststaat te beïnvloeden en het beleid van de gaststaat vis-à-vis de thuisstaat ten positieve te beïnvloeden (Adamson, 2019; Hintz, 2019; zie ook denktank artikelen Adar, 2019 en Aydın, 2014). Ook kan een diaspora door een staat worden ingezet voor inlichtingenoperaties (Tabatabai, 2018). De genoemde pogingen van India om diaspora's te beïnvloeden dienen ook (mede) een buitenlands doel: het verbeteren van het imago van India buiten de eigen landsgrenzen (Dickinson (2020) en Srinivas (2019)). Daarnaast illustreren Pieper (2020) en Pigman (2019), middels de concepten coöptatie en legitimatie, hoe Rusland diaspora-politiek gebruikt voor geopolitieke doeleinden. Door de diaspora ruim te definiëren ('landgenoten') en te stellen dat deze 'landgenoten' beschermd moeten worden en moeten worden verbonden met de thuisstaat (coöptatie), creëert Rusland legitimiteit voor een internationaal publiek voor expansief (militair) beleid. Ook China gebruikt diaspora's - "onderdanen in het buitenland" die daar zijn voor bijvoorbeeld werk of studie - om te kunnen interveniëren in een andere staat met als argument dat China haar eigen burgers moet kunnen beschermen (Baum, 2020). Zodoende is het doel dat de thuisstaat voor ogen heeft met diaspora-politiek van groot belang, maar ook de relatie tussen de gaststaat en de thuisstaat. Auteurs verschillen van mening als het gaat om de reactie van gaststaten op de diaspora-politiek van diaspora's en thuisstaten – en om de nawerking en effectiviteit van diaspora-politiek voor buitenlandse doeleinden. Glasius (2018) stelt dat autoritaire thuisstaten en democratische gaststaten vaak het bereik in elkaars grondgebied tolereren en soms vergemakkelijken. Op deze manier draagt de gaststaat bij aan de diaspora-politiek van autoritaire thuisstaten, en zo ook aan autoritaire stabiliteit. Andere auteurs die de nadruk leggen op autoritaire staten spreken dit tegen. Zo geven Adamson (2019) en Hintz (2019) aan dat gaststaten zich ook kunnen verzetten tegen de doelstellingen van de thuisstaat. Zo reageert Duitsland (net als andere West-Europese landen) op de politieke, culturele en religieuze invloed van de Turkse staat op de Duits-Turkse diaspora - die zeer conservatieve, anti-democratische en soms zelfs paramilitaire trekken vertoont - door in toenemende mate de banden tussen Duitse moslims en Turkije te verzwakken (zie denktank-publicaties Adar, 2019 en Aydın, 2014).

Hier is eveneens enige overeenkomst met de pogingen van doorgaans als niet-statelijke actoren gecategoriseerde jihadistische/moslim-fundamentalistische groeperingen als IS om Islamitische minderheden in gastlanden te beïnvloeden. De (mogelijke) resultaten hiervan, met name radicalisering en mobilisatie voor gewelddadig extremistisch gedrag, kunnen door gaststaten als bedreiging worden gezien (Thompson & Bucierius, 2019). Hüttermann (2018) legt zelfs verbanden tussen de genoemde Turkse diaspora-politiek ten opzichte van Duitse Turken en de radicalisering en het uitreizen naar IS-grondgebied door jongeren uit een Turkse gemeenschap in Duitsland.

C. Gaststaat (subject) en de thuisstaat (object)

Chu (2020) schetst dat de rivaliteit tussen staten ook kan leiden tot het gebruik van diaspora-politiek door de gaststaat tegen de staat van herkomst. Door vluchtelingen, oftewel de diaspora, goed te behandelen met respect voor mensenrechten, kunnen gaststaten verschillen uitvergroten en hun rivaal benadelen. Voorbeelden van gaststaten die deze tactiek hebben gebruikt

zijn de Verenigde Staten tegenover migranten uit het communistische Cuba en Turkije tegenover Syrische vluchtelingen (Chu, 2020).

Volgens Chu (2020) worden diaspora's uit niet-rivaliserende thuisstaten, vanwege de afwezigheid van strategisch voordeel, vaak door gaststaten gereguleerd middels acties van uitsluiting om een nationale en economische veiligheidsdreiging tegen te gaan – bijvoorbeeld door deportaties en securitisering van grenzen. Gaststaten kunnen hun grenzen ook beveiligen met fysieke barrières, door 'illegale' migranten te weigeren en deel te nemen vredesmissies om conflictgebieden te stabiliseren en vluchtelingenstromen te remmen (Chu, 2020). Hirt en Mohammed (2018) beargumenteren dat autoritaire thuisstaten gebruik kunnen maken van dergelijk strenger beleid van gaststaten tegen diaspora. Zo maakt Eritrea gebruik van de terughoudendheid van de Europese Unie (EU) wat betreft het opnemen van meer vluchtelingen door hen terug te ontvangen en te laten re-integreren, wat gefinancierd werd door de EU. Daarnaast heeft de Eritrese regering het beleid van de EU kunnen beïnvloeden en fondsen kunnen werven om migratie tegen te gaan.

Rashkova & van der Staak (2020) geven aan dat binnen de lopende discussies over immigratie in Europa en de toekomstige integratie in de Europese samenlevingen weinig aandacht wordt besteed aan de rol van de politieke vertegenwoordiging van migranten in hun gaststaat of hun land van herkomst. Eén van de manieren om de vrede, veiligheid en stabiliteit die het verkeer van grote aantallen mensen over de hele wereld met zich meebrengt te versterken, is volgens hen door te zorgen voor een brede vertegenwoordiging van verschillende politieke standpunten. Daarom pleiten Rashkova & van der Staak (2020) ervoor dat politieke partijen diaspora's moeten betrekken bij het binnenlandse politieke proces.

Winslett (2016) benadrukt echter, bij het analyseren van conflicten tussen staten vanwege diaspora's, niet de invloed van de relatie tussen de staten van herkomst en verblijf, maar de invloed van dreigingspercepties van de diaspora's die beide staten hebben. Dit leidt ons tot het laatste actorperspectief van de diaspora-politiek.

D. Diaspora (subject) en de thuis- en/of gaststaat (object)

Moss (2018) en Michaelsen (2018) geven aan dat na vertrek uit de thuisstaat, politieke activisten zich (voornamelijk online) tegen de thuisstaat kunnen mobiliseren door informatie te delen met de internationale gemeenschap en betrokken te blijven met binnenlandse debatten. Hierdoor kunnen diaspora's externe druk uitoefenen op thuisstaten. Zoals genoemd bij A reageren staten hier vooral op middels exclusieve legitimatie en repressie.

Indien zowel gast- als thuisstaat een transnationale groep (diaspora) als een bedreiging zien, creëert dat een band van samenwerking, maar als één van die staten de groep als bedreiging ziet en de ander niet, kan deze transnationale groep een bron van conflict tussen die staten vormen (Winslett, 2016). Zo ziet thuisstaat Turkije de Koerdische (waaronder Turks-Koerdische) diaspora in West-Europa als onderdeel van de Koerdische terroristische/separatistische dreiging tegen Turkije, maar gaststaten als Duitsland niet (Hintz, 2019). De relatie tussen de twee staten wordt conflictueuzer naarmate staat A om de hulp van staat B vraagt en staat B weigert, waardoor de veiligheid van staat A passief wordt ondermijnd.

Mahieu (2019) benadrukt dat diaspora groepen zelf het diasporabeleid van de thuisstaat en/of gaststaat beïnvloeden en hierbij spanningen op internationaal en nationaal niveau veroorzaken. Mahieu beargumenteert dat er in de bestaande literatuur (en politiek) te weinig begrip is van de invloed die de diaspora kan hebben op (het beleid van) de thuisstaat en biedt hier daarom zelf een uiteenzetting van. Thuisstaten worstelen volgens Mahieu met de fundamentele vraag of het diasporabeleid de thuisstaat of de diaspora moet dienen, gezien de belangen van de thuisstaat en van de diaspora niet altijd met elkaar overeenkomen. Baum (2020) laat zien hoe de Chinese diaspora invloed uitoefent op de thuisstaat (China). Het aantal Chinezen dat buiten China reist, werkt of studeert en woont zal volgens Baum blijven stijgen en de Chinese bevolking en Chinese bedrijven ontplooiën steeds meer activiteiten in het buitenland. Deze Chinese diaspora benadrukt steeds meer dat de Chinese regering haar onderdanen in het buitenland moet steunen en beschermen als onderdeel van een ruimer begrip van de rol van de staat. Dit kan China's extraterritoriale invloed enorm vergroten.

Gaststaten kunnen ook tekortschieten in hun diasporabeleid of zelfs actief minderheidsgroepen (diaspora's) slecht behandelen, bijvoorbeeld doordat deze groepen minder baankansen hebben, gediscrimineerd worden, armoede ervaren en er geen aandacht wordt besteed aan collectieve grieven (voortkomend uit gebeurtenissen en conflicten in het thuisland en uit de ervaring van een diaspora in het gastland) (Cottee, 2019; Eleftheriadou, 2020; Thompson & Bucierius, 2019; Pearson & Winterbotham, 2017). Gaststaten kunnen deze diaspora's/minderheidsgroepen zelfs als bedreiging zien en ook als zodanig behandelen, met name vanwege de angst dat zij radicaliseren. De minderheidsgroepen ervaren deze ongelijke behandeling en/of positie als problematisch en kunnen proberen de diasporapolitiek van de gaststaten in hun voordeel te beïnvloeden, maar zij kunnen ook in reactie op deze situaties juist radicaliseren en tot geweld overgaan (Eleftheriadou, 2020; Pearson & Winterbotham, 2017).

III. Reflectie op de literatuur

In de geanalyseerde literatuur wordt voornamelijk een combinatie gemaakt van theorie en empirie en wordt vaak gerefereerd naar beleid van thuisstaten en/of gaststaten. 5 van de 28 geanalyseerde artikelen zijn als 0.1 gecodeerd en 1 als 0.0. Hierbij worden weinig dreigingen expliciet benoemd. Er wordt wel een aantal (huidige) uitdagingen genoemd, waaronder radicalisering van minderheden, de migranten-/vluchtelingencrisis, Europese integratie, buitenlandse (politieke) invloeden en (geopolitieke) spanningen tussen thuis- en gaststaten. Sommige van deze uitdagingen komen vaker naar voren dan andere. De meest voorkomende zijn buitenlandse (politieke) invloeden en (geopolitieke) spanningen tussen thuis- en gaststaten.

Het is opvallend dat de auteurs en de journals over het algemeen Westers georiënteerd zijn (+/- 22 van de 30 auteurs) en een empirische focus hebben op diaspora's die veelal wonen in Westerse landen maar afkomstig zijn uit niet-Westerse, vaak autoritaire, landen. Europa komt verschillende malen terug als dreigingobject - Europa in zijn geheel (Durand, Decoville & Knippschild, 2020; Eleftheriadou, 2020; Hirt en Mohammed, 2018; Morana, 2020) of specifieke landen als Duitsland en Nederland (Adamson, 2019; Hintz, 2019). Artikelen over diaspora's afkomstig uit Westerse landen ontbreken; er is mogelijk sprake van een blinde vlek voor wat betreft het belang dat wordt gehecht aan het onderzoeken van vanuit het Westen afkomstige diaspora's, waarbij zelfs de vraag gesteld kan worden of men het bestaan van dergelijke diaspora's wel erkent of dergelijke groepen als zijnde een diaspora definieert.

De oververtegenwoordiging van artikelen die de nadruk leggen op het gebruik van diaspora-politiek door autoritaire thuisstaten tegen diaspora's en/of gaststaten (veelal in het Westen) is opvallend. Dit is deels te verklaren door de speciale editie van Globalizations over 'The Authoritarian Rule of Populations Abroad', waaruit 7 van de 28 geanalyseerde artikelen over diaspora-politiek afkomstig zijn; hierin wordt voornamelijk deze interpretatie van diaspora-politiek gehanteerd (Glasius, 2018, p. 183). In totaal wordt in 20 van de 28 geanalyseerde artikelen naar deze vorm van diaspora-politiek verwezen, waarbij zowel het verwezenlijken van buitenlandse als binnenlandse agenda's een rol speelt. Vanwege deze focus zijn in de analyse van het academisch debat (Stap II) de delen onder A en B van grotere omvang dan die onder C en D. Toch laten C en D zien dat dat diaspora-politiek niet slechts het reguleren van populaties in het buitenland door thuisstaten inhoudt, maar ook het reguleren van transnationale gemeenschappen door de gaststaat.

Ondanks de genoemde nadruk op het gebruik van diaspora-politiek door autoritaire regimes tegen diaspora's en/of gaststaten (in het Westen), hebben de auteurs relatief weinig de neiging zich expliciet uit te laten over de politieke vragen als de mate waarin dit gebruik bedreigend is en of - en zo ja, hoe - gaststaten mitigerende maatregelen moeten nemen. Dit geldt in mindere mate voor de denktank-publicaties, die een duidelijker oordelend en aanbevelend karakter hebben. Desondanks is de overheersende keuze van casuïstiek opvallend en indirect toch oordelend te noemen: met name de toch regelmatig schadelijke invloed van autoritaire staten op diaspora en gaststaten wordt geanalyseerd. Echter, niet alle artikelen analyseren diaspora-politiek vanuit de thuisstaat als (potentieel) schadelijk: zo is Srinivas (2019) positief over de diaspora-politiek van de regering van India, waarbij de afkomst van de auteur - Indiaas - in combinatie met diens waardering van de diaspora-politiek door India in het oog springt.

De meeste artikelen zijn van hoge academische kwaliteit. Auteurs noemen en verklaren veelal hun methodiek. Deze methodiek bestaat vaak uit kwalitatieve onderzoeksmethoden, waarbij interviews een relatief grote rol spelen. Hiernaast maken auteurs gebruik van het analyseren van beleidsdocumenten, kwantitatief onderzoek en literatuuranalyse. Echter zijn er ook auteurs die hun methodiek niet of nauwelijks benoemen en beargumenteren (oa. Adamson, 2019; Baum, 2020; Eleftheriadou, 2020; Link, 2015; Morana, 2020; Srinivas, 2019). Er wordt veelvuldig gebruik gemaakt van Engelstalige bronnen, maar ook regelmatig van onder andere Perzische, Turkse, Duitse, Franse en Russische bronnen.

Voor wat betreft de trend- en tijdgevoeligheid is het relevant op te merken dat het opkomen en verdwijnen van specifieke regimes/regeringen een grote invloed kan hebben op de diaspora-politiek van een bepaalde staat (o.a. Modi in India, Trump in de Verenigde Staten en Erdogan in Turkije). Echter, los van de trend- en tijdgevoeligheid van de specifieke casuïstiek analyseren deze artikelen een mechanisme dat al oud is en in de toekomst vermoedelijk minstens zo relevant zal blijven (daarbij kan gedacht worden aan de groeiende migratiestromen en de toenemende spanningen tussen (veelal autoritaire versus democratische/Westerse staten).

Verder is er sprake van een zekere mate van overlap met andere mechanismen. Er is vermeld dat IS minderheden, afkomstig uit Islamitische landen, op afstand poogt te radicaliseren, waardoor een verband te leggen is met het mechanisme '(aanwakkeren) radicalisering' (11.6). Dit komt eveneens in de analyse van 11.6 aan de orde. Daarnaast is er een verband te leggen tussen diaspora-politiek en 'cyber (soft) (11.1), gezien de aanzienlijke rol die het cyberdomein speelt binnen verschillende genoemde vormen van diaspora-politiek.

Zoektermen voor vervolgonderzoek

Vervolgonderzoek zal zich niet alleen op de term diaspora moeten richten, maar ook op concepten als transnationaal, migranten en politieke termen als 'landgenoten'.

Aanwezigheid dreiging in dreigingspercepties Rijksoverheid	
Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Geïntegreerde risicoanalyse Nationale Veiligheid" (2019)	Ja
NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren" (3 februari 2021)	Ja
Ministerie van Justitie en Veiligheid, 'Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen' (3 februari 2021)	Ja
Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)	Ja (voornamelijk de regulering van migratie)

IV. Bibliografie

- Adamson, F. B. (2019).Sending states and the making of intra-diasporic politics: Turkey and its diaspora(s). *International Migration Review*, 53(1), 210-236.
- Baum, T. J. (2020).The responsibility of power: shifts in Chinese conceptualisation of the legitimacy of overseas intervention to protect nationals abroad. *Global Change, Peace & Security*, 32(3), 259-273.
- Chu, T. S. (2020).Hosting Your Enemy: Accepting Refugees from a Rival State and Respect for Human Rights. *Journal of Global Security Studies*, 5(1), 4-24.
- Cottee, S. (2019).The calypso caliphate: how Trinidad became a recruiting ground for ISIS. *International Affairs*, 95(2), 297-317.
- Dalmasso, E. (2018).Participation without representation: Moroccans abroad at a time of unstable authoritarian rule. *Globalizations*, 15(2), 198-214.
- Del Sordi, A. (2018).Sponsoring student mobility for development and authoritarian stability: Kazakhstan's Bolashak programme. *Globalizations*, 15(2), 215-231.
- Dickinson, J. (2020).Visualising the foreign and the domestic in diaspora diplomacy: images and the online politics of recognition in #givingtoindia. *Cambridge Review of International Affairs*, 33(5), 752-777.
- Durand, F., Decoville, A., & Knippschild, R. (2020).Everything all right at the internal EU borders? The ambivalent effects of cross-border integration and the rise of euroscepticism. *Geopolitics*, 25(3), 587-608.
- Eleftheriadou, M. (2020).Refugee radicalization/militarization in the age of the European refugee crisis: A composite model. *Terrorism and political violence*, 32(8), 1797-1818.
- Glasius, M. (2018). E.....xtraterritorial authoritarian practices: A framework. *Globalizations*, 15(2), 179-197.
- Hintz, L. (2019).Rethinking Turkey's 'Rapprochements': Trouble with Germany and Beyond. *Survival*, 61(3), 165-186.
- Hirt, N., & Saleh Mohammad, A. (2018).By way of patriotism, coercion, or instrumentalization: How the Eritrean Regime makes use of the diaspora to stabilize its rule. *Globalizations*, 15(2), 232-247.
- Hüttermann, J. (2018).Neighbourhood Effects on Jihadist Radicalisation in Germany? Some Case-Based Remarks. *International Journal of Conflict and Violence*, 12(0), 1-16.
- Link, M. G. (2015).Human Rights in Times of Crisis. *Security and Human Rights*, 26(1), 69-77.
- Mahieu, R. (2019).Competing origin-country perspectives on emigrant descendants: Moroccan diaspora institutions' policy views and practices regarding the "next generation abroad". *International Migration Review*, 53(1), 183-209.

- Michaelsen, M. (2018).Exit and voice in a digital age: Iran's exiled activists and the authoritarian state. *Globalizations*, 15(2), 248-264.
- Morana, W. (2020).The OSCE and the Libyan Crisis: Challenges and Opportunities for Comprehensive Security in the Mediterranean. *Security and Human Rights*, 30(1-4), 23-38.
- Moss, D. M. (2018).The ties that bind: Internet communication technologies, networked authoritarianism, and 'voice' in the Syrian diaspora. *Globalizations*, 15(2), 265-282.
- Ostovar, A. (2018).Iran, its clients, and the future of the Middle East: the limits of religion. *International Affairs*, 94(6), 1237-1255.
- Pearson, E., & Winterbotham, E. (2017).Women, gender and daesh radicalisation: A milieu approach. *The RUSI Journal*, 162(3), 60-72.
- Pieper, M. (2020).Russkiy mir: the geopolitics of Russian compatriots abroad. *Geopolitics*, 25(3), 756-779.
- Pigman, L. (2019).Russia's Compatriots: Instrument or Responsibility?. *The RUSI Journal*, 164(2), 24-35.
- Rashkova, E. R., & van der Staak, S. (2020).The Party Abroad and Its Role for National Party Politics. *Security and Human Rights*, 30(1-4), 108-132.
- Srinivas, J. (2019).Modi's Cultural Diplomacy and Role of Indian Diaspora. *Central European Journal of International & Security Studies*, 13(2), 74-90.
- Tabatabai, Ariane M. (2018).Other side of the Iranian coin: Iran's counterterrorism apparatus. *Journal of Strategic Studies*, 41(1-2), 181-207.
- Thompson, S. K., & Bucarius, S. M. (2019).Transnational radicalization, diaspora groups, and within-group sentiment pools: Young Tamil and Somali Canadians on the LTTE and al Shabaab. *Terrorism and Political Violence*, 31(3), 577-594.
- Winslett, G. (2016).Differential threat perceptions: How transnational groups influence bilateral security relations. *Foreign policy analysis*, 12(4), 653-673.
- Wrighton, S. (2018).Authoritarian regime stabilization through legitimation, popular co-optation, and exclusion: Russian passportization strategies in Crimea. *Globalizations*, 15(2), 283-300.

Overzicht van denktank artikelen

- Adar, S."Rethinking Political Attitudes of Migrants from Turkey and Their Germany-Born Children. Beyond Loyalty and Democratic Culture" SWP Research Paper 2019
- Aydın, Yaşar."The New Turkish Diaspora Policy. Its Aims, Their Limits and the Challenges for Associations of People of Turkish Origin and Decision-makers in Germany" SWP Research Paper, 2014.

5.5 Dreigingsmechanisme Securitisering en ideologische framing

Korte samenvatting:

- Staten maken gebruik van securitisering, ofwel het framen van een fenomeen of actor als dreiging, en ideologische framing om er vervolgens vergaande militaire, juridische of andere maatregelen tegen te treffen (en deze te legitimeren).
- In de literatuur wordt ten eerste securitisering als statelijke dreiging geïdentificeerd, zoals de securitisering van specifieke groepen, zoals migranten en/of moslims. Staten gebruiken dan de securitisering van deze groepen als instrument tegen andere staten. Hiernaast kan het ook leiden tot niet-bedoelde contraproductieve reacties, zoals in het geval van de EU bij de securitisering van moslims.
- Ten tweede, in de interstatelijke, geopolitieke rivaliteit tussen grootmachten, in het bijzonder tussen China en de VS - soms ook Europa en Rusland - speelt het gebruik van ideologische frames en het creëren van dreigingsbeelden een grote rol. Landen schilderen zichzelf af als legitieme verdediger van belangen en stabiliteit, en de ander als bedreiging.
- Het is niet eenvoudig om onderscheid te maken tussen het intentioneel (voor politieke en/of economische doeleinden) en niet-intentioneel (vanuit historische/ideologische/politiek-culturele percepties) creëren van, en handelen naar, dreigingsbeelden. Dergelijke kwalificaties hebben vrijwel altijd een politieke lading, en dus liggen wetenschap en politiek dicht tegen elkaar aan op dit gebied.
- Het gebruiken en overnemen van bepaalde ideologische en/of politieke frames en terminologie door academische literatuur kan ook bewust of onbewust bijdragen aan vijand- en dreigingsbeelden, die vervolgens weer legitimerend kunnen werken.

I. Het mechanisme

De literatuur over dit mechanisme, 'securitisering en ideologische framing' (11.4), kenmerkt zich door een focus op het creëren of framen van een dreigingsbeeld, wat vaak resulteert in een scheiding tussen een 'wij'-groep en een bedreigende 'ander'. Dergelijke frames worden gebruikt om politieke doelen mee te bereiken en te legitimeren, bijvoorbeeld het projecteren van macht op andere landen en/of het vergaren van binnenlandse politieke steun (o.a. Kinnvall, 2017; Knoope & Knoope, 2018). Hieronder valt ook ideologische concurrentie, waarbij ideologische frames en concepten worden gebruikt om rivaliserende staten of groepen in de samenleving als dreiging weg te zetten en hun invloed te verkleinen.

Securitization is een invloedrijke constructivistische veiligheidstheorie in de wetenschap, die analyseert hoe en waarom actoren - voornamelijk regeringen/politici - bepaalde andere actoren of processen als bedreigend beschouwen en vervolgens uitzonderlijke maatregelen en autoriteit aanwenden tegen de als zodanig geframede dreiging (Floyd, 2016, p. 677). Deze theorie is sinds haar ontstaan in de loop der jaren verder ontwikkeld, maar ook bekritiseerd.

Enkele critici die naar voren zijn gekomen in de geanalyseerde literatuur zijn Floyd (2016 & 2019), Cavelty & Leese (2018), Hagmann et al. (2018), Mälksoo (2018) en Van Rythoven (2018). De meeste daarvan zijn gericht op het verder aanscherpen en ontwikkelen van securitisering als analytisch concept. Het gaat daarbij om vragen als: wie en wat bepaalt het succes van securitisering (Floyd, 2016)? Wat is de rol van economische kwesties binnen securitisering theorie (Floyd, 2019)? Wat is de relatie tussen veiligheid en politiek (Cavelty & Leese, 2018; Hagmann et al., 2018; Van Rythoven, 2018)? En hoe verhoudt securitisering zich tot nieuwe soorten dreigingen (o.a. hybride oorlogsvoering ingezet door Rusland) (Mälksoo, 2018)?

Uit de literatuuranalyse blijkt verder dat een groot aantal landen betrokken is bij het gebruik van dreigingsbeelden en frames, waarbij een dominantie van vooral China, Rusland, de Verenigde Staten (VS) en Europese landen/Europese Unie (EU) waar te nemen is, zowel in de rol van subject als van object.

In 80 artikelen wordt er gesproken over 'securitisering en ideologische framing' (11.4). Belangrijk om te benoemen is dat 'securitisering en ideologische framing' als dreigingsmechanisme niet op zichzelf staat, maar vaak gebruikt wordt in relatie tot andere dreigingsmechanismen of het gebruik van andere mechanismen legitimeert. Zo staat securitisering bijvoorbeeld in relatie tot coercion strategies (11.3), diaspora-politiek (11.2), conventionele wapens (10.3) en Humanitaire/Militaire Interventie (10.9).

II. Het academisch debat

Het academische debat rondom 'securitisering en ideologische framing' richt zich voornamelijk op hoe staten gebruik maken van securitisering, ofwel het framen van een fenomeen of actor als dreiging, en ideologische framing, om er vervolgens vergaande militaire, juridische of andere maatregelen tegen te treffen. In dit debat is onderscheid gemaakt tussen securitisering en ideologische framing. Het eerste deel van het debat focust op de securitisering van specifieke groepen, zoals migranten en/of moslims, als instrument tegen andere staten of iets dat kan leiden tot niet-bedoelde contraproductieve reacties. Het tweede deel van het debat focust op het gebruik van ideologische framing in de interstatelijke, geopolitieke rivaliteit tussen grootmachten, in het bijzonder tussen China en de VS - soms ook Europa en Rusland.

Securitisering van transnationale dreigingen door statelijke actoren

Securitisering heeft te maken met het creëren van dreigingspercepties (Burgess, Owen & Sinha, 2016). Vanuit securitisering theorie wordt geanalyseerd hoe securitizing actors (vaak landen) een fenomeen of actor als dreiging framen (de referent subject) om er vervolgens vergaande militaire, juridische of andere maatregelen tegen te treffen (Rychnovská, 2015; Wenham, 2019). De geanalyseerde literatuur laat zien dat statelijke actoren transnationale dreigingen securitiseren. Zo zet Rychnovská (2015) de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (VN) neer als een actor die, op initiatief van de VS, steeds meer statelijke en niet-statale actoren en fenomenen als ziektes en terrorisme securitiseert, wat vervolgens het ingrijpen van de Veiligheidsraad legitimeert. Hiermee breiden de landen in de Veiligheidsraad steeds meer hun macht uit over andere landen. De securitisering van de uitbraak van ziekten leidt ertoe dat Westerse landen dergelijke uitbraken zodanig als dreiging framen dat dit de inzet van Westerse militairen in niet-westerse landen legitimeert (Wenham, 2019; zie ook McInnes & Roemer-Mahler, 2017 en Wenham & Farias, 2019, over de securitisering van ziekten). Raineri (2019) toont aan hoe de inzet van Europese krijgsmachten in Libië werd gelegitimeerd door het land als een existentiële dreiging neer te zetten. De EU securitiseerde Libië om Europese strategische doelstellingen (het bestrijden van terrorisme) te behalen.

Een aanzienlijk deel van de artikelen over securitisering laat zien hoe het securitiseren van moslims en/of migranten door statelijke actoren als instrument wordt gebruikt, bijvoorbeeld tegen andere staten (Baker-Beall, 2019; Chu, 2020; Dingott Alkopher, 2018; Fisher & Anderson, 2015; Gray & Franck, 2019; Helgesson & Mörth, 2019; Hintz, 2016; Hirschauer, 2019; van Houtum & Bueno Lacy, 2020; Kaura, 2018; Kinnvall, 2017; Kinnvall et al., 2018; Knoope & Knoope, 2018; Korstanje, 2020; Kurebwa & Muchakabarwa, 2019; Milton-Edwards, 2017; Raineri, 2019; Rychnovská, 2015; Steele, 2017; Uenal, 2016). Deze securitisering hangt nauw samen met de securitisering van het grensbeleid van staten (Baker-Beall, 2019; van Houtum & Bueno Lacy, 2020; Longo, 2017). Het gevolg is dat sterkere landen hun macht vergroten over hele regio's, perifere landen en groepen mensen zoals migranten (Longo, 2017). De securitisering van het grensbeleid kan ook een binnenlands doel dienen, bijvoorbeeld: Turkije securitiseerde de grens met Syrië om haar steun aan milities te rechtvaardigen tegenover het Turkse volk (Çakmak, 2016).

De literatuur identificeert ook risico's die zijn verbonden aan securitisering door het Westen. Fisher & Anderson (2015) laten zien dat securitisering van moslims door het Westen gebruikt kan worden door niet-Westerse staten. Zo maken Afrikaanse regimes (o.a. Tsjaad, Ethiopië, Oeganda en Rwanda) gebruik van Westerse frames over de islamitische terreurdreigingen om (militaire) hulp te ontvangen vanuit het Westen en zo hun eigen bredere 'illiberale' staatsopbouw agenda te beschermen (door zich te verweren tegen islamitische oppositie). Daarnaast kan securitisering ook een contraproductief karakter krijgen en averechts werken. De literatuur richt zich hierbij met name op de effecten van verschillende securitisering processen binnen de EU (Della Sala, 2018; Den Boer, 2015; Dingott Alkopher, 2018; Knoope & Knoope, 2018; van Houtum & Bueno Lacy, 2020; Scott, 2018). Ten eerste, Dingott Alkopher (2018) en Della Sala (2018) laten zien dat EU-lidstaten securitisering als beleidsinstrument op verschillende manieren gebruiken en toepassen, waardoor de perceptie van onveiligheid toeneemt en leidt tot instabiliteit binnen de EU. Een prominente casus hierbij is Hongarije. Scott (2018) stelt dat Hongarije zich bedreigd voelt door de EU in haar staatsidentiteit en soevereiniteit en als reactie daarop haar grenzen securitiseert. Ten tweede, de securitisering van migranten en grenzen staat op gespannen voet met de identiteit die de EU nastreeft (solidariteit, openheid, non-discriminatie en mensenrechten) (Den Boer, 2015; Van Houtum & Bueno Lacy, 2020). Ten derde, securitisering van specifieke groepen kan juist bijdragen aan hun radicalisering in plaats van deze tegen te gaan (Knoope & Knoope 2018).

Daar waar securitisering van migranten en/of moslims (in de EU) kan leiden tot contraproductieve resultaten, kunnen staten deze ook gebruiken als een instrument tegen andere staten. Chu (2020) geeft aan dat wanneer er strategische rivaliteit is tussen staten, migranten ook kunnen worden verwelkomd in plaats van als een bedreiging worden gezien om de legitimiteit van de tegenstander te ondermijnen (bijvoorbeeld de VS die vluchtelingen uit het communistische Cuba opneemt). Ook Duitsland wordt genoemd als actor die een positief beleid ten aanzien van migranten voert (Dingott Alkopher, 2018; Chu, 2020; Hirschauer, 2019). Echter, dit beleid ten opzichte van Turkse en Koerdische migranten en politieke partijen wordt door Turkije betwist (Hintz, 2019, zie ook Uenal 2016). Doordat Turkije en Duitsland verschillende dreigingspercepties van Turkse en Koerdische migranten en politieke partijen hebben, ontstaan er spanningen en geschillen tussen de twee staten. Dit is ook het geval in de relatie tussen India en China. China's securitisering van moslims en de samenwerking met Afghanistan zorgt voor angst in India voor strategische omsingeling en problemen met het anti-terrorismebeleid (Kaura, 2018; zie ook Kinnvall, 2017, over de rol van securitisering in India-Pakistan relaties). Winslett (2016) legt uit dat verschillen in dreigingspercepties van statelijke actoren (t.o.v. diaspora) inderdaad invloed op beleid kunnen hebben, waardoor er conflict tussen de thuisstaat en gaststaat kan ontstaan.

Tenslotte is er ook literatuur die aandacht schenkt aan de wijze waarop niet-statale actoren van invloed zijn op het securiteersbeleid van statelijke actoren (Gray & Franck, 2019; Helgesson & Mörth, 2019; Hirschauer, 2019; Korstanje, 2020; Kurebwa & Muchakabarwa, 2019; Steele, 2017). Helgesson & Mörth (2019) laten bijvoorbeeld zien hoe private actoren (met name die met winstoogmerk) de securitisering door staten van terrorismefinanciering en witwassen kunnen belemmeren wanneer ze het niet eens zijn met het afstand moeten doen van een zekere mate van zelfbeschikking in het securitisering proces.

Ideologische framing tussen grootmachten

Naast de securitisering van transnationale dreigingen door statelijke actoren, laat de geanalyseerde literatuur ook zien hoe grootmachten gebruik maken van ideologische framing, waarbij securitisering wederom als politiek instrument zou kunnen worden ingezet. Hierin staat het creëren van een vijandbeeld aan de hand van ideologische concepten centraal. Staten maken gebruik van normatieve frames om dreigingsbeelden in gewapende conflicten te construeren (Gentry 2018). In het bijzonder wordt in dergelijke literatuur veel geschreven over de geopolitieke rivaliteit tussen de traditioneel dominante Amerikanen en Europeanen versus het opkomende China en/of het autoritaire Rusland, waarbij gesteld wordt dat deze rivaliteit niet alleen een internationale machtsstrijd is die zich laat meten in militaire, economische of vergelijkbare factoren, maar ook een ideologische strijd is (Brands, 2018; Naxera, 2018). Deze machtsblokken staan een ander ideologisch beeld voor van internationale normen en van hoe internationale verhoudingen behoren te zijn. De VS en Europa worden veelal omschreven als hoeders van de 'liberale wereldorde' - wat debatten oproept over wat deze (ideologisch onderbouwde) orde precies is, wiens belangen deze dient, en of deze orde onder druk staat doordat autoritaire staten - vooral China en Rusland - die orde politiek en ideologisch aanvallen (Johnston, 2019). Wiggell (2019) stelt dat Rusland en China, als rivalen van het Westen, pogen de 'open, liberale' Westerse samenlevingen te verzwakken en te verdelen op manieren die die landen schaden maar ze tegelijkertijd zo min mogelijk aanleiding geven om hun dreigingspercepties van Rusland en/of China te vergroten; onder andere door het verspreiden van propaganda en desinformatie via (social) media en door economische oorlogsvoering. Kelton et al. (2019) bevestigen dit beeld in hun onderzoek dat toont hoe Chinese pogingen om via cyber en economische middelen de Australische samenleving te verdelen als dreiging wordt gepercipieerd. Volgens Hagström & Gustafsson (2019) bepaalt de VS met dominante narratieven wat de 'status quo' is en dus ook wie een dreiging vormt. Als gevolg worden landen die niet in deze 'status quo' passen of tegenwerken als 'revisionistisch' omschreven. Rusland en vooral China proberen een ideologisch alternatief te bieden tegen het liberale Westerse gedachtegoed, om de macht van de liberale internationale orde, en daarmee de dominantie van Westerse landen, af te breken (Kaczmarek, 2017; Mayer, 2018). In beide gevallen (status quo en revisionisme) is er sprake van een ideologische framing.

Als het gaat om Rusland wordt verschillend gedacht over de verhouding van Rusland ten opzichte van de liberale rechtsorde. In tegenstelling tot Browning en Joenniemi (2017) die stellen dat Rusland westerse normen navolgt om geaccepteerd en erkend te worden door de internationale gemeenschap, beargumenteert Rotaru (2020) dat Rusland de liberale rechtsorde veeleer gebruikt om het eigen buitenlandbeleid te legitimeren door Russisch ingrijpen in andere landen bijvoorbeeld te vergelijken met Westerse militaire interventies.

Ten aanzien van China wijzen verschillende auteurs erop dat China de dominante liberale internationale normen en instituties poogt te hervormen om eigen beleid te kunnen legitimeren, bijvoorbeeld op het gebied van (non-)interventie, o.a. door diaspora-politiek (Baum, 2020; Jones, 2020).⁴ Ook speelt de ideologische concurrentie tussen de VS en China een belangrijke rol. Heritage & Lee (2020) en Morton (2016) tonen aan dat de ideologische concurrentie en het gebruik van frames zich voordoet in militair-politieke spanningen tussen de VS en China in de Zuid-Chinese Zee, waarin de eigen rol een is van rechtmatige verdediger van het gebied - een claim die eigen belangen dient -, en de ander de bedreiger is van de internationale stabiliteit.

Binnen de geanalyseerde literatuur wordt er ook kritisch gereflecteerd op de manier waarop het Westen China (maar ook Rusland en Japan) als dreiging framet. Hoewel er wordt erkend dat China een mogelijke dreiging voor Europa en de VS vormt, wordt de simplistische manier waarop de 'China-dreiging' in het huidige discours wordt vormgegeven bekritiseerd: door een gebrek aan (zelf)reflectie en eeuwig terugkerende ideologische 'vijandbeelden' (Rogelja & Tsimonis, 2020; Yuan & Fu, 2020).

Er is ook literatuur die zich richt op actoren binnen het Westen die de centrale pijlers van de liberale rechtsorde, zoals democratie, persvrijheid en rechtsstaat ondermijnen en het uitdragen van deze principes in relatie met andere grootmachten bemoeilijkt, zowel binnen de VS (Boyle, 2020; Ikenberry, 2018; Löffmann, 2019) als binnen de EU (Anghel, 2020; zie ook Falasca et al., 2016). Dit zijn vaak politieke actoren, bijvoorbeeld Oost-Europese populistisch-nationalistische partijen (Anghel, 2020). Vanuit een kritisch perspectief wordt tevens gesteld dat de framing van de eigen ideologie (als 'de beste') ook materiële belangen dient, zoals het het bijhouden van pro-Westerse allianties en het projecteren en behouden van macht, wat vooral de politieke en economische belangen van Westerse elites ten goede komt (Kanin, 2019; Parmar, 2018; Yuan & Fu, 2020). Zo benadrukt Harris (2017) dat Britse

⁴ Sanders (2018) beargumenteert overigens dat deze norm spoiling ook door conservatief religieuze/nationalistische staten tegen, bijvoorbeeld, vrouwenrechten gebeurt.

politici het genoemde dreigingsbeeld van China gebruiken om beleid in het belang van de eigen partij/regering te kunnen doorvoeren, vooral v.w.b. restrictief en defensief handels- en investeringsbeleid. Lieven (2018) ziet eenzelfde dynamiek wat betreft Rusland: politieke leiders in het Westen hebben er baat bij om Rusland als militaire, politieke en ideologische dreiging te framen. Het beeld van Rusland als de bedreigende 'ander' leidt af van binnenlands-politiek en algemeen Westerse politieke problemen, verenigt partijen tegen die externe Russische dreiging, en houdt allianties als EU en NAVO bijeen. Dit is uiteraard niet voorbehouden aan de Westerse landen. Szostek (2017), Naxera (2018) en Pynnöniemi (2019) laten zien dat Russische politici en denkers ook al decennia het Westen als 'de ander' framen voor binnenlands-politieke doeleinden.

Intentionaliteit van framing, dreigingsbeelden en ideologisch denken

Het is niet altijd duidelijk of landen of groepen intentioneel en bewust 'de ander' als veiligheidsdreiging om politieke en ideologische redenen framen. Zoals hierboven aangetoond gaan de rivaliteit en spanningen tussen onder andere de VS en Europa versus China en/of Rusland gepaard met het beschuldigen van de ander als overschrijder van internationale normen en stabiliteit - zoals mensenrechten, internationaal recht, maar ook het overtreden van invloedssferen. Verschillende auteurs benadrukken niet het intentionele gebruik van dergelijke frames door staten, maar stellen dat dergelijke frames en spanningen voortkomen uit fundamenteel verschillende visies op internationale politiek (bv. het Chinese statische nationalisme en de Amerikaanse liberale hegemonie) en het eraan gerelateerde verschil inzicht welke belangen staten op welke manier legitiem mogen verdedigen (Chengqiu, 2020; Johnston, 2016; Heritage en Lee, 2020; Zhao, 2017). Kortom: 'wij-zij' framen en denken kan ook voortkomen uit onderliggende, niet-intentionele fundamenteel en/of achtergronden (Blachford, 2020; Chengqiu, 2020; Vieira, 2015; zie ook Schmidt-Felzmann, 2016).

In het onderzoek van Naxera (2018) en Parmar (2018), hierboven aangehaald in de context van het intentioneel gebruiken van ideologische framing, wordt duidelijk dat ideologische visies op wereldpolitiek en politiek-culturele waardepatronen ook niet-intentioneel de buitenland-politiek van Westerse en niet-Westerse landen kunnen beïnvloeden. Ook uit Kfir (2016), Duke & Gebhard (2017) en Wrangle & Bengtsson (2019)- toegespitst op de casus van Rusland versus de NAVO (EU en VS) - blijkt dat het intentioneel (voor politieke doeleinden) en niet-intentioneel (vanuit historische/ideologische/politiek-culturele percepties) creëren van, en handelen naar, dreigingsbeelden in elkaar overlapt onder de bevolking, beleidswereld en politici. Het gevolg is dat de twee blokken elkaars beleid sterk wantrouwend gadeslaan.

Wanneer academische literatuur een bepaald vijandbeeld - en het vervolgens ook vijandig handelen - analyseren als intentioneel of niet-intentioneel, is dat een academische interpretatie, maar ook een politieke en ideologische kwestie. Als een artikel betoogt dat een staat niet-intentioneel of uit pure noodzaak (voor het beschermen van nationale belangen) een andere staat als bedreiging ziet, kan het gebruik van ideologische concepten een aura van legitimiteit krijgen: zo kan Chinees gebruik van ideologische retoriek en dreigingsbeelden geanalyseerd worden als een rationele reactie op de huidige orde die nadelig is voor Chinese belangen (Boon, 2017; Yan, 2018; Zhang, 2016). China's gebruik van dreigingsbeelden is in dat narratief niet een intentionele daad maar een automatische reactie op de bedreiging van nationale kernbelangen, zoals nationale soevereiniteit en territoriale (regionale) integriteit, waarvan China vindt dat de Amerika die in gevaar brengt (Ibid.; Heritage en Lee, 2020; Morton, 2016; zie ook Pant, 2016, over de India-China rivaliteit).

Echter, zoals met name Raik (2019) betoogt, hebben staten en regimes altijd aanzienlijke bewegingsvrijheid in hoe zij de wereld zien en hun beleid formuleren. Landen en politici besluiten zelf in grote mate op welke wijze en met welke concepten en normen zij hun nationale belangen formuleren en verdedigen. Wanneer staten handelen vanuit concepten als kernbelangen, regionale invloedssferen en vergelijkbare autoritaire internationaal-politieke belangen gestoeld op 'geopolitiek' 'realisme', of nationalistische machtspolitiek is dat wel degelijk een keuze. Het liberale gedachtegoed - wanneer in consequente en pure vorm uitgedragen - stelt dat het handelen naar dergelijke machtspolitieke concepten in veel gevallen immoreel en onacceptabel is - zoals het dwingen van landen in invloedssferen - net als het schenden van mensenrechten (zie bijvoorbeeld ook Longo, 2017, hierboven geanalyseerd over het claimen van autoriteit over grensregio's). Sankey (2020) beargumenteert echter dat de ontkenning van invloedssferen naïef is omdat staten als Rusland en China - maar tot op zekere hoogte de VS en Europa zelf ook - dergelijke sferen nu eenmaal claimen. Vanuit dit perspectief is het ontkennen ervan gevaarlijk, omdat het kan leiden tot onbegrip en zelfs conflicten met landen als China en Rusland. Het is daarmee duidelijk dat de academische en politieke dimensies dicht tegen elkaar aan liggen waar het gaat om het bepalen van de grens tussen het intentioneel framen van vijandbeelden en het inzetten van ideologie, versus een niet-intentionele perceptie van andere staten als bedreigend.

Dit maakt dat het ook niet altijd mogelijk is om goed onderscheid te maken tussen artikelen die beleid verklaren - daar waar auteurs gedrag uitleggen - versus legitimeren - daar waar auteurs gedrag goedpraten. Daarmee kan het gebruiken en overnemen van bepaalde ideologische en/of politieke frames en terminologie door academische literatuur en door denktanks - het 'stappen in een frame' - ook bewust of onbewust bijdragen aan vijand- en dreigingsbeelden, die vervolgens weer legitimerend kunnen werken voor agressief of anderszins bedreigend (buitenland)beleid (Hagström & Gustafsson, 2019; Rogelja & Tsimonis, 2020).

III. Reflectie op de literatuur

Zoals in het academische debat naar voren is gekomen, kunnen auteurs een belangrijke rol spelen in het proces van securitisering, framing en ideologie en het is daarom extra van belang om te reflecteren op de achtergronden en belangen van auteurs en tijdschriften binnen deze mechanisme-analyse. Artikelen over securitisering zijn te vinden in een groot aantal tijdschriften - het is dus geen niche-onderwerp. Tijdschriften die de meeste artikelen bevatten met dit dreigingsmechanisme zijn *European Security* (9/80), *Cambridge Review of International Affairs* (9/80) en *International Affairs* (12/80). Wat betreft de achtergronden en mogelijke invloeden van auteurs is het opvallend dat ongeveer 67 van de 106 auteurs een Westerse achtergrond (waaronder ook Israël gerekend) hebben, terwijl ongeveer 14 van de 106 auteurs een niet-Westerse achtergrond hebben (waaronder ook Rusland gerekend). Daarnaast was van ongeveer 25% van het totaal aantal auteurs de achtergrond onduidelijk, maar de meerheid hiervan heeft wel een Westerse opleiding of baan genoten. Relatief veel auteurs met een Westerse achtergrond positioneren China als dreigingssubject, terwijl de Chinese auteurs China vooral als object zien. Achtergronden kunnen dus van invloed zijn geweest op de dreigingspercepties van de auteurs in de geanalyseerde artikelen. Dit geldt echter niet voor elk artikel. Soms schreven er meerdere auteurs aan een artikel met verschillende, zowel Westerse als niet-Westerse achtergronden (bijvoorbeeld in het geval van Heritage & Lee, 2020, een Britse vrouw en Chinese man). Verder valt er over de man-vrouw verhouding te vermelden dat er bijna dubbel zoveel mannelijke auteurs artikelen over dit onderwerp schreven dan vrouwelijke.

Deze oververtegenwoordiging van Westerse auteurs en/of Westerse achtergronden heeft zich dus vertaald in relatief veel artikelen over de VS en China en de liberale wereldorde die onder druk staat. Opvallend is wel dat er veel minder focus is op de EU/Europa dan op de VS. Daarnaast moet ook gesteld worden dat er, ondanks die Westerse oververtegenwoordiging, relatief veel artikelen in het corpus voorkomen die kritisch zijn op de rol van het Westen en de liberale wereldorde, van zowel Westerse als niet-Westerse auteurs.

Hiernaast is het belangrijk te benoemen dat de disciplinaire focus van de artikelen overwegend politiek is. Dit is echter ook te verwachten met securitisering, wat een inherent politiek proces is. Vooral het deel van de literatuur dat de ideologische spanningen tussen de grootmachten en de liberale wereldorde betreft is omgeven door een zekere politieke lading. Verder zijn de artikelen vaak theoretisch, waarbij een meerderheid de empirie gebruikt om een nieuwe blik te werpen op securitisering als theorie. Er waren ook artikelen die een economische, sociologische of historische focus hadden. Een klein aantal artikelen was methodologisch of juridisch.

Wanneer er gefocust wordt op het gebruik van een methodologie zijn er weinig auteurs die hun toegepaste methode(n) toelichten of benoemen. Het merendeel van de artikelen (ongeveer 50 van de 80) bevat of geen of een summiere methodologie. Wel is over het algemeen de bronvermelding uitstekend. Er worden naast academische bronnen ook denktank artikelen, nieuwsartikelen (ook staatspers zoals bijvoorbeeld Xinhua uit China), NGO-rapporten, interviews, veel overheidsdocumenten/beleidsstukken (o.a. van de EU, NATO, VN, China, Amerika, Turkije, Rusland, India en Pakistan) gebruikt door de auteurs. Tussen de bronnen zaten naast Engelstalige ook Russische, Chinese, Duitse, Turkse, Braziliaanse, Hongaarse en Franse bronnen.

Er is in de literatuur over dit mechanisme sprake van enige tijds- en trendgevoeligheid. Het is duidelijk dat er een piek aan aandacht is geweest voor terrorisme, migratie en de Islam - en de framing/perceptie daarvan - n.a.v. de migratiecrisis rond de Syrische burgeroorlog, de terroristische aanslagen van ISIS en andere actualiteiten. Een tweede trend, die nog wat recenter is en vermoedelijk de komende jaren nog dominant zal blijven, is die van de focus op de groeiende geopolitieke en ideologische rivaliteit tussen met name de VS en China, met ook rollen voor de EU en Rusland, en de liberale wereldorde. Een aanzienlijk deel van deze artikelen legt in de analyse de nadruk op actuele ontwikkelingen en/of het beleid van zittende regeringen. Een bijzondere tijdsgevoeligheid is de nadruk op de regering Trump (bijvoorbeeld Yuan & Fu 2020; Löffmann 2019), waarvan twijfelachtig is hoeveel van de analytische observaties ook na Trumps verlies van de presidentsverkiezingen nog relevant zijn. Maar ook het veranderende (vaak steeds autoritairdere) beleid van staten als Rusland en China maakt dat sommige artikelen relatief 'outdated' raken (bijvoorbeeld Lieven 2018). In het algemeen kan gesteld worden dat casuïstiek in de literatuur over securitisering en ideologische framing de neiging heeft wat sneller gedateerd kan raken dan literatuur over andere mechanismen, omdat er veel gekeken wordt naar actuele dreigingsbeelden, framing en ideologie. Dit geldt echter niet voor alle publicaties, en zelfs de publicaties die zich richten op de actualiteit maken veelal toch ook argumenten en observaties die fundamenteeler zijn en daarmee langer 'houdbaar' zijn - zoals over de structuur van de internationale politiek, de aard van de liberale wereldorde, de rol van ideologie, enzovoorts.

Tot slot, is securitisering en ideologische framing - zoals uitgelegd en geïllustreerd in de analyses hierboven - een dreigingsmechanisme dat niet op zichzelf staat, maar samenhangt met andere dreigingsmechanismen, en het gebruik van andere mechanismen legitimeert. Auteurs bespreken securitisering en ideologische framing (11.4) regelmatig samen met coercion strategies (11.3), cyber ('soft') (11.1), hybride/grey zone oorlogvoering (10.5). Ook wordt er verwezen naar conventionele wapens (10.3), diaspora-politiek (11.2), (humanitaire – militaire) interventies (10.9) en aanwakkeren radicalisering (11.6). In mindere mate komen de mechanismen Directe Buitenlandse Investerings (12.3); nucleaire wapens (10.1); cyber (hard) (10.4); energiepolitiek (11.8) en groei/expansie (13.2) terug.

Zoektermen voor vervolgonderzoek

- Construct
- Dreigingsperceptie/threat perception
- Securitization
- Ideologie/ideology
- Framing/frame
- Legitimiteit/legitimacy
- Internationale orde/international order
- Liberale wereldorde/liberal world order

Aanwezigheid dreiging in dreigingspercepties Rijksoverheid	
Het is lastig vast te stellen hoe 'securitisering en ideologische framing' als dreiging terugkomt in de dreigingspercepties van de Rijksoverheid. Dit komt doordat 'securitisering en ideologische framing' vaak andere, meer expliciete dreigingen legitimeert (en deze dreigingen worden dan ook eerder genoemd) en het is dus niet duidelijk of 'securitisering en ideologische framing' op zichzelf een dreiging vormt. Ook wordt er in de Rijksoverheid documenten vaak gewag gemaakt van 'dreigingsconstructies' en wordt er vanuit een bepaalde ideologie/dreigingsperceptie geschreven.	
Analisten netwerk Nationale Veiligheid, "Geïntegreerde risicoanalyse Nationale Veiligheid" (2019)	Nee, er wordt alleen verwezen naar het belang van het beschermen van de 'internationale (rechts)orde', die onder andere instabiel is door Rusland, China, de VS en Europa.
NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren" (3 februari 2021)	Mogelijk/gedeeltelijk: er wordt gesproken over constructen, acties legitimeren, ideologie en de internationale orde, maar het is niet duidelijk of 'securitisering en ideologische framing' op zichzelf een 'dreiging' vormt. Bijvoorbeeld: China en Rusland proberen de internationale orde naar eigen inzicht om te vormen, want: "China en Rusland beschouwen de naoorlogse internationale rechtsorde, hoeksteen van onze welvaart en veiligheid, als een westers construct en onder andere als een manier voor westerse landen om te interveniëren in binnenlandse aangelegenheden van andere landen."
Ministerie van Justitie en Veiligheid, "Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen" (3 februari 2021)	Nee
Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)	Nee, er wordt alleen het volgende benoemd: "De competitie tussen grootmachten groeit, de taal verhardt en daarmee neemt ook de kans op een conflict met militaire middelen toe." en "We zien een race om [...] het zetten van internationale standaarden."

IV. Bibliografie

- Anghel, V. (2020). Together or Apart? The European Union's East-West Divide. *Survival*, 62(3), 179-202.
- Baker-Beall, C. (2019). T The threat of the 'returning foreign fighter': The securitization of EU migration and border control policy. *Security Dialogue*, 50(5), 437-453.
- Baum, T. J. (2020). The responsibility of power: shifts in Chinese conceptualisation of the legitimacy of overseas intervention to protect nationals abroad. *Global Change, Peace & Security*, 32(3), 259-273.
- Blachford, K. (2020). Western orientalism and the threat from Russia. *Comparative Strategy*, 39(4), 354-367.
- Boon, H. T. (2017). Hardening the hard, softening the soft: Assertiveness and China's regional strategy. *Journal of Strategic Studies*, 40(5), 639-662.
- Boyle, M. J. (2020). America and the Illiberal Order After Trump. *Survival*, 62(6), 51-76.
- Brands, H. (2018). Democracy vs authoritarianism: How ideology shapes great-power conflict. *Survival*, 60(5), 61-114.
- Browning, C. S., & Joenniemi, P. (2017). Ontological security, self-articulation and the securitization of identity. *Cooperation and conflict*, 52(1), 31-47.
- Burgess, J. P., Owen, T., & Sinha, U.K. (2016). Human securitization of water? A case study of the Indus Waters Basin. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(2), 382-407.
- Çakmak, C. (2016). Turkish-Syrian relations in the wake of the Syrian conflict: back to securitization?. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(2), 695-717.
- Cavelty, M. D., & Leese, M. (2018). Politicising security at the boundaries: privacy in surveillance and Cybersecurity. *European Review of International Studies*, 5(3), 49-69.
- Chengqiu, W. (2020). Ideational differences, perception gaps, and the emerging Sino-US rivalry. *The Chinese Journal of International Politics*, 13(1), 27-68.
- Chu, T. S. (2020). Hosting Your Enemy: Accepting Refugees from a Rival State and Respect for Human Rights. *Journal of Global Security Studies*, 5(1), 4-24.
- Della Sala, V. (2018). Narrating Europe: the EU's ontological security dilemma. *European security*, 27(3), 266-279.
- Den Boer, M. (2015). Juggling the Balance between Preventive Security and Human Rights in Europe. *Security and Human Rights*, 26(2-4), 126-146.
- Dingott Alkopher, T. (2018). Socio-psychological reactions in the EU to immigration: from regaining ontological security to desecuritisation. *European security*, 27(3), 314-335.
- Duke, S., & Gebhard, C. (2017). The EU and NATO's dilemmas with Russia and the prospects for deconfliction. *European security*, 26(3), 379-397.
- Falasca, P., Castellani, L., & Hokovsky, R. (2016). European Union at Risk: The Judiciary under Attack in Romania. *Central European Journal of International & Security Studies*, 10(3).
- Fisher, J., & Anderson, D. M. (2015). Authoritarianism and the securitization of development in Africa. *International Affairs*, 91(1), 131-151.
- Floyd, R. (2016). Extraordinary or ordinary emergency measures: What, and who, defines the 'success' of securitization?. *Cambridge review of international affairs*, 29(2), 677-694.
- Floyd, R. (2019). Evidence of securitisation in the economic sector of security in Europe? Russia's economic blackmail of Ukraine and the EU's conditional bailout of Cyprus. *European Security*, 28(2), 173-192.
- Gentry, J. A. (2018). The instrumental use of norms in war: Impact on strategies and strategic outcomes. *Comparative Strategy*, 37(1), 35-48.
- Gray, H., & Franck, A. K. (2019). Refugees as/at risk: The gendered and racialized underpinnings of securitization in British media narratives. *Security Dialogue*, 50(3), 275-291.
- Hagmann, J., Hegemann, H., & Neal, A. (2018). The Politicisation of Security: Controversy, Mobilisation, Arena Shifting: Introduction by the Guest Editors. *European review of international studies*, 5(3), 3-29.
- Hagström, L., & Gustafsson, K. (2019). Narrative power: how storytelling shapes East Asian international politics. *Cambridge Review of International Affairs*, 32:4, 387-406
- Harris, P. (2017). China in British Politics: Western Unexceptionalism in the Shadow of China's Rise. *The Chinese Journal of International Politics*, 10(3), 241-267.
- Helgesson, K. S., & Mörth, U. (2019). Instruments of securitization and resisting subjects: For-profit professionals in the finance-security nexus. *Security Dialogue*, 50(3), 257-274.

Heritage, A., & Lee, P. K. (2020).The Sino-American confrontation in the South China Sea: insights from an international order perspective. *Cambridge Review of International Affairs*, 33(1), 134-156.

Hintz, L. (2019).Rethinking Turkey's 'Rapprochements': Trouble with Germany and Beyond. *Survival*, 61(3), 165-186.

Hirschauer, S. (2019).For real people in real places: the Copenhagen school and the other "little security nothings". *European Security*, 28(4), 413-430.

Houtum, H. van, & Bueno Lacy, R. (2020).The Autoimmunity of the EU's Deadly B/ordering Regime: Overcoming its Paradoxical Paper, Iron and Camp Borders. *Geopolitics*, 25(3), 706-733.

Ikenberry, G. J. (2018).The end of liberal international order?. *International Affairs*, 94(1), 7-23.

Johnston, A. I. (2019).China in a world of orders: Rethinking compliance and challenge in Beijing's international relations. *International Security*, 44(2), 9-60.

Johnston, A. I. (2016).Is Chinese Nationalism Rising? Evidence from Beijing. *International Security*, 41(3), 7-43.

Jones, C. (2020).Contesting within order? China, socialisation, and international practice. *Cambridge Review of International Affairs*, 33(1), 105-133.

Kaczmarek, M. (2017).Non-western visions of regionalism: China's New Silk Road and Russia's Eurasian economic Union. *International Affairs*, 93(6), 1357-1376.

Kanin, D. B. (2019).The Wests: decline management and geopolitics. *Terrorism and political violence*, 31(1), 9-32.

Kaura, V. (2018).China's South Asia Policy under Xi Jinping: India's Strategic Concerns. *Central European Journal of International & Security Studies*, 12(2).

Kelton, M., Sullivan, M., Bienvenue, E., & Rogers, Z. (2019).Australia, the utility of force and the society-centric battlespace. *International Affairs*, 95(4), 859-876.

Kfir, I. (2016).NATO and Putin's Russia: Seeking to balance divergence and convergence. *Comparative Strategy*, 35(5), 447-464.

Kinnvall, C. (2017).Feeling ontologically (in) secure: States, traumas and the governing of gendered space. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 90-108.

Kinnvall, C., Manners, I., & Mitzen, J. (2018).Introduction to 2018 special issue of *European Security*: "ontological (in) security in the European Union". *European security*, 27(3), 249-265.

Knoope, P., & Knoope, S. (2018).The Breakdown of State-building: From the Nation to Radicalisation: The Security Aspects of Exclusion and Identity Formation. *Security and Human Rights*, 28(1-4), 145-160.

Korstanje, M. E. (2020).Terrorism in the website: society 4.0 and fundamentalism in scrutiny. *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism (IJCW)*, 10(1), 1-14.

Kurebwa, J., & Muchakabarwa, P. (2019).Media Images of Islamophobia on Cable News Network (CNN) and Implications for International Relations. *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism*, 9(1).

Lieven, A. (2018).The dance of the ghosts: a new Cold War with Russia will not serve Western interests. *Survival*, 60(5), 115-140.

Löffmann, G. (2019).America first and the populist impact on US Foreign policy. *Survival*, 61(6), 115-138.

Longo, M. (2017).From sovereignty to imperium: Borders, frontiers and the specter of neo-imperialism. *Geopolitics*, 22(4), 757-771.

Mälksoo, M. (2018).Countering hybrid warfare as ontological security management: the emerging practices of the EU and NATO. *European security*, 27(3), 374-392.

Mayer, M. (2018).China's historical statecraft and the return of history. *International Affairs*, 94(6), 1217-1235.

McInnes, C., & Roemer-Mahler, A. (2017).From security to risk: reframing global health threats. *International Affairs*, 93(6), 1313-1337.

Milton-Edwards, B. (2017).Securitizing charity: the case of Palestinian zakat committees. *Global change, peace & security*, 29(2), 161-177.

Morton, K. (2016).China's ambition in the South China Sea: is a legitimate maritime order possible?. *International Affairs*, 92(4), 909-940.

Naxera, V. (2018).The West, Globalisation and Pussy Riot: Portrayals of Russia and Eurasia's Enemies in the Work of Aleksandr G. Dugin. *Central European Journal of International & Security Studies*, 12(1).

Pant, H. V. (2016).Rising China in India's vicinity: a rivalry takes shape in Asia. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(2), 364-381.

Parmar, I. (2018).The US-led liberal order: imperialism by another name?. *International Affairs*, 94(1), 151-172.

Pynnöniemi, K. (2019).The asymmetric approach in Russian security strategy: implications for the Nordic countries. *Terrorism and political violence*, 31(1), 154-167.

Raik, K. (2019).The Ukraine crisis as a conflict over Europe's political, economic and security order. *Geopolitics*, 24(1), 51-70.

Raineri, L. (2019).Security and informality in Libya: militarisation without military?. *Conflict, Security & Development*, 19(6), 583-602.

Rogelja, I., & Tsimonis, K. (2020).Narrating the China threat: securitising Chinese economic presence in Europe. *The Chinese Journal of International Politics*, 13(1), 103-133.

Rotaru, V. (2020).Silencing the contestant. Legitimizing Crimea's annexation by mimicking the West. *European Security*, 29(1), 96-118.

Rychnovská, D. (2015).Transnational Threats and Reformulating Security in the UN. *Central European Journal of International & Security Studies*, 9(2).

Sanders, R. (2018).Norm spoiling: undermining the international women's rights agenda. *International Affairs*, 94(2), 271-291.

Sankey, E. R. (2020).Reconsidering Spheres of Influence. *Survival*, 62(2), 37-47.

Schmidt-Felzmann, A. (2016).The breakdown of the EU's strategic partnership with Russia: from strategic patience towards a strategic failure. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(1), 99-127.

Scott, J. W. (2020).Hungarian border politics as an anti-politics of the European Union. *Geopolitics*, 25(3), 658-677.

Steele, B. J. (2017).Organizational processes and ontological (in) security: Torture, the CIA and the United States. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 69-89.

Szostek, J. (2017).Defence and promotion of desired state identity in Russia's strategic narrative. *Geopolitics*, 22(3), 571-593.

Uenal, F. (2016).The secret Islamization of Europe exploring the integrated threat theory: predicting Islamophobic conspiracy stereotypes. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, 10, 93-108.

Van Rythoven, E. (2018).On backlash: emotion and the politicisation of security. *European Review of International Studies*, 5(3), 139-159.

Vieira, A. (2016).Ukraine, Russia and the strategic partnership dynamics in the EU's eastern neighbourhood: recalibrating the EU's 'self', 'we' and 'other'. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(1), 128-150.

Wenham, C. (2019).The oversecuritization of global health: changing the terms of debate. *International Affairs*, 95(5), 1093-1110.

Wenham, C., & Farias, D. B. (2019).Securitizing Zika: the case of Brazil. *Security Dialogue*, 50(5), 398-415.

Wigell, M. (2019).Hybrid interference as a wedge strategy: a theory of external interference in liberal democracy. *International Affairs*, 95(2), 255-275.

Winslett, G. (2016).Differential threat perceptions: How transnational groups influence bilateral security relations. *Foreign policy analysis*, 12(4), 653-673.

Wrange, J., & Bengtsson, R. (2019).Internal and external perceptions of small state security: the case of Estonia. *European Security*, 28(4), 449-472.

Yan, X. (2018).Chinese values vs. liberalism: what ideology will shape the international normative order?. *The Chinese Journal of International Politics*, 11(1), 1-22.

Yuan, Z., & Fu, Q. (2020).Narrative Framing and the United States' Threat Construction of Rivals. *The Chinese Journal of International Politics*, 13(3), 419-453.

Zhang, Y. (2016).China and liberal hierarchies in global international society: power and negotiation for normative change. *International Affairs*, 92(4), 795-816.

Zhao, M. (2019).Is a new Cold War inevitable? Chinese perspectives on US-China strategic competition. *The Chinese Journal of International Politics*, 12(3), 371-394.

5.6 Dreigingsmechanisme (aanwakkeren) radicalisering

Korte samenvatting:

- Het mechanisme 'radicalisering' (code 11.6) verwijst naar het door staten stimuleren van radicalisering van niet-statelijke groepen of individuen in andere staten, inclusief moslimfundamentalisten, extreemrechts en -links en anti-overheidsstemmen.
- Het academisch debat is op te delen in een drietal 'dimensies': de binnenlandse statelijke dimensie, de internationale statelijke dimensie en de niet-statelijke dimensie. Deze dimensies bespreken het radicalisering vraagstuk vanuit een eigen relatie tussen dreigingsobject en -subject.
- De geanalyseerde literatuur doet zich kenmerken door een sterk constructivistisch en discours-kritisch karakter. Het gaat hierbij voornamelijk om artikelen waarbij kritische academische theorieën worden vergeleken met statelijke operationele beleidsdocumenten. Hieruit ontstaat een uiterst kritisch beeld waarbij de niet-intentionele gevolgen van statelijke handelen in reactie op internationale trends centraal staat.
- Het academisch debat wordt gedomineerd door Europese auteurs en wordt gekenmerkt door een sterke mate van interdisciplinariteit. Het interdisciplinaire karakter van de literatuur draagt bij aan de methodologische pluraliteit.
- De trendgevoeligheid van het academisch debat is evident. In navolging van aanslagen vernauwt de academische literatuur zich sterk op één soort radicalisering en terrorisme, waarbij vooral de dominantie van islamitisch-geïnspireerde radicalisering in de literatuur opvalt.

I. Het mechanisme

Het mechanisme 'radicalisering' (code 11.6) verwijst, in de context van dit onderzoek, naar het door staten stimuleren van radicalisering van niet-statelijke groepen of individuen in andere staten, inclusief moslimfundamentalisten, extreemrechts en -links en anti-overheidsstemmen. Radicalisering verwijst hierbij naar een toenemende welwillendheid tot het gebruiken van geweld met als doel politieke of maatschappelijke verandering teweeg te brengen. De artikelen binnen deze code richten zich op het proces van radicalisering als gevolg van statelijk handelen. Artikelen die het radicaliseren van groeperingen of individuen verklaren aan de hand van niet-statelijke, religieuze of zeer actorgerichte verklaringsmodellen, worden niet meegenomen in de analyse. Hiermee stelt het onderzoek niet dat dergelijke perspectieven niet kunnen bijdragen aan het duiden van radicalisering, maar richt het onderzoek zich op statelijke dreigingen als focus van analyse.

De geanalyseerde artikelen richten zich op de relatie tussen statelijk handelen (nationaal en internationaal) en de gevolgen die dit heeft voor individuen of groeperingen die voor radicalisering vatbaar zijn. Hierbij valt op dat de auteurs niet enkel spreken over intentioneel statelijk handelen (het bewust aanwakkeren van radicalisering bij individuen of groeperingen in het buitenland), maar zich ook richten op de niet-intentionele gevolgen van statelijk handelen (het onbewust aanwakkeren van radicalisering binnen eigen landsgrenzen). De literatuur laat zich dan ook typeren als kritisch, waarbij constructivistische vragen over 'dreiging interpretaties' en de politieke gevolgen van dergelijke discoursen centraal staan.

In totaal zijn er voor deze analyse 33 artikelen geanalyseerd. Het betreft hierbij voornamelijk artikelen die 'het Westen' (2.1) of 'Europa' (2.1.2) beschrijven als dreigingsobject en terroristische (8.5) of criminele (8.6) organisaties als dreigingssubject.

II. Het academisch debat

Op basis van de geanalyseerde artikelen kunnen een drietal dimensies worden geïdentificeerd. Het betreft (a) de binnenlandse statelijke dimensie waarbij auteurs spreken over het creëren van dreigingspercepties rondom radicalisering en de gevolgen die dit kan hebben voor degenen die voor radicalisering vatbaar zijn, (b) de internationale statelijke dimensie waarbij de auteurs zich richten op de buitenlandse statelijke beïnvloeding van van voor radicalisering vatbare individuen en groepen en (c) het niet-statelijke domein waarbij staten voornamelijk geconfronteerd worden met private bedrijven (cyberspace) en lokale gemeenschappen (onder meer de dynamiek in wijken). Bij alle dimensies vormt het radicalisering vraagstuk een bedreiging voor de staat, waarbij de staat in enkele gevallen middels niet-intentioneel handelen zelf bijdraagt aan de dreiging.

De binnenlandse statelijke dimensie

Een gemene deler in het academisch debat over radicalisering zijn de mogelijke niet-intentionele gevolgen van overheidshandelen voor de nationale veiligheid. De dreiging gaat hier uit van het overheidshandelen (dreigingssubject) ten opzichte van de nationale veiligheid (dreigingsobject), mogelijk gemaakt door het mechanisme radicalisering. Hierbij kijken auteurs middels een internationale vergelijkende lens naar nationaal contraterorisme- en contra-radicaliseringsbeleid. Deze internationale reflectie op nationaal beleid kent twee hoofdstromen. De eerste pijler zijn auteurs die zich middels een constructivistische lens uitspreken tegen het securitiseren van minderheden en de negatieve gevolgen van dit politiek discours in het veiligheidsdomein. Het overkoepelende argument is dat het bepalen wat 'radicalisering' is, inherent een politieke afweging is en op deze manier bijdraagt aan processen van in- en uitsluiting. De tweede pijler richt zich sterk op de niet-intentionele gevolgen van nationaal radicaliseringsbeleid. Auteurs stellen dat overheidsingrijpen, ondanks haar goede bedoelingen, kan bijdragen aan het radicaliseringsproces van bepaalde individuen en groeperingen binnen de landsgrenzen. Het is zeer opvallend te constateren dat beide pijlers binnen het academisch debat overwegend kritisch zijn op het nationale overheidsbeleid in brede zin, zowel fundamenteel (pijler I over de politieke aard van het discours) als operationeel (pijler II over de niet-intentionele gevolgen van de uitvoering van beleid).

Bij de eerste pijler staat het argument centraal dat 'radicalisering' inherent een contested concept is en onderdeel uitmaakt van een politiek discours. Een breed gedeelte academische of beleidsmatige opvatting over de aard van het radicalisering vraagstuk ontbreekt en geeft zo ruimte aan het bestaan van vooroordelen of suggestief handelen van politieke actoren binnen de nationale overheden (Eleftheriadou, 2020; Crone, 2016). Henschke (2017) onderstreept hierbij dat middels het duiden van de definitie van radicalisering, nationale overheden zelf een vijand en bijbehorende dreiging construeren die in de uitvoering van het beleid haar eigen leven kan gaan leiden. De door de overheid geconstrueerde definities kunnen resulteren in het marginaliseren van minderheden, waarmee het risico op uitsluiting wordt vergroot. Terugkijkende op de hoogtijdagen van de Islamitische Staat stelt O'Brien (2016) bijvoorbeeld dat veel nationale overheden in Europa bijdroegen aan de 'muslimisation of the terror threat' en daarmee aan het securitiseren en stigmatiseren van de gehele moslimgemeenschap in Europa. De gedeelde conclusie getrokken door hiervoor genoemde auteurs, maar het beste verwoord in het werk van Beelmann (2020), is dat deze constructie van wat 'radicalisering' is en wie hier vatbaar voor kan zijn een politieke keuze is, waarbij het gekozen politieke discours kan bijdragen aan het aanwakkeren van radicalisering onder gestigmatiseerde kwetsbare gemeenschappen.

De tweede pijler ligt in het verlengde van deze constatering. De operationele vertaalslag van bovenstaande dreiging constructie is, volgens de geanalyseerde artikelen, sterk ingebed in repressief en veiligheidsgericht beleid. Deze vorm van overheidsbeleid kan volgens de geanalyseerde auteurs het niet-intentionele gevolg hebben dat radicalisering in kwetsbare gemeenschappen juist wordt aangewakkerd in plaats van beteugeld (Knoope, 2018). Met andere woorden: de focus op repressie maakt dat de sociale gevolgen van dergelijk beleid vaak over het hoofd worden gezien. Crone (2016) en Rørbæk (2019) stellen dat het repressieve beleid van overheden resulteert in gevoelens van discriminatie en onderdrukking in gemarginaliseerde groepen. Deze gevoelens van discriminatie en uitsluiting kunnen aanzetten tot radicalisering en vervolgens tot gewelddadig verzet, waarbij er bijvoorbeeld ook aandacht besteed moet worden - middels een focus op genders - aan de verschillende manieren waarop mannen en vrouwen door dergelijke gevoelens en maatregelen radicaliseren (Pearson & Winterbotham, 2017). Andere door de auteurs aangehaalde voorbeelden betreffen de radicaliserende werking van gevangenschappen, waarbij de focus op repressie en straffen de voor radicalisering vatbare gedetineerden verder los zingt van de samenleving (Mehra, 2016; Bohdan & Isaev, 2016), of de impact van Westerse militaire interventies in landen met een voornamelijk islamitische gemeenschap op het gevoel van marginalisering onder moslims woonachtig in Europa (McCauley, 2018). In het opzetten van radicaliseringsbeleid dienen de sociale gevolgen een centralere plaats te spelen. Beleids- en communicatiestrategieën van de overheid dienen de sociale implicatie van het beleid - de door Hamid (2020) benoemde social ecology - mee te wegen en de relatie tussen 'dreiging' en de 'bedreigde' kritisch te ontleden (Freear, 2020).

De internationale statelijke dimensie

Een tweede geïdentificeerde dimensie van radicalisering is de internationale (statelijke) dimensie. Hierbij gaat het onder andere om foreign fighters, radicalisering onder rechts-extremisten en bestaat er een verband tussen diaspora-politiek en radicalisering. Centraal staan 'buitenlandse krachten' in relatie tot 'binnenlandse' radicalisering.

Wat betreft de geradicaliseerde buitenlandse strijders (hieronder verstaat de literatuur individuen zoals een Nederlander die is afgereisd om te vechten in Syrië), oftewel foreign fighters, wordt er in de literatuur met name een bedreiging gezien op het moment van terugkeer naar de thuisstaat. Auteurs zien deze terugkeer als een dreiging door geradicaliseerd gedachtegoed wat mee terug wordt genomen naar onder andere Europa, in combinatie met opgedane militaire vaardigheden en kennis waarmee vervolgens de terugkerende foreign fighters ook op eigen bodem actief kunnen worden of anderen kunnen aansteken (Haner, Wichern & Fleenor, 2020; Bures, 2020; Mehra, 2016). Hierdoor vervaagt volgens Mehra (2016) het onderscheid tussen terugkerende foreign fighters en terroristen van eigen bodem (homegrown), evenals het onderscheid tussen terrorisme en criminaliteit (Monteleone, 2016). Dat juist de terugkeer van foreign fighters naar de thuisstaat wordt gezien als dreiging door verschillende auteurs is onder andere te verklaren door terroristische aanslagen in thuisstaten, waarbij voormalige maar op dat moment teruggekeerde foreign fighters betrokken waren (Mehra, 2016). Hierbij is het wel van belang dat niet elke Europese lidstaat op dezelfde manier last ondervindt van foreign fighters, wat de aanpak op Europees niveau bemoeilijkt (Bures, 2020). De rekrutering en vervolgens radicalisering van foreign fighters lijkt volgens Cottee (2019) vooral plaats te vinden via sociale media, waarbij geldt dat er geen consensus bestaat over de context van een individu waarin deze gedreven wordt tot radicalisering en het zijn van een foreign fighter; er worden enkel suggesties gegeven. Wat echter wel wordt gesteld, is dat sociale netwerken een cruciale rol spelen bij het faciliteren van radicalisering van foreign fighters, al is verder over deze netwerken en de werking ervan weinig bekend (Cottee, 2019). Ook kan in zijn algemeenheid gezegd worden dat wat betreft rekrutering en radicalisering van foreign fighters vrouwen en kinderen een prominenter rol lijken te krijgen (Mehra, 2016).

De literatuur betreffende radicalisering binnen de rechts-extremistische hoek behandelt enkel Rusland als dreigingssubject. Hierbij gaat het om de geopolitieke intentie van Rusland om het Westen te verdelen (het aanwakken van verzet tegen de NAVO, vijandigheid tegenover de integratie van de EU, anti-migratie sentimenten) en om de democratie en staatsstructuren van Westerse landen te verzwakken (Butt & Byman, 2020). Het door Rusland ondersteunen van extreemrechtse groeperingen, zowel financieel als via sociale media, en het aanwakken van radicalisering binnen die groeperingen in Westerse landen dient dit geopolitieke doel (Butt & Byman, 2020; Michael, 2019). Aangezien er in het Westen steeds meer groepen lijken te zijn die Vladimir Poetin en zijn nationalistische, pro-white agenda steunen, kunnen de pogingen vanuit Rusland daar aarden. De Verenigde Staten worden volgens Michael (2019) hierbij gezien als grootste vijand en geopolitieke rivaal van Rusland. Door radicalisering onder Amerikaanse rechts-extremistische groeperingen te stimuleren, versterkt Rusland sentimenten die zich afkeren van de Westerse liberale hegemonie.

Een derde onderdeel van de internationale dimensie is dat een aantal auteurs een verband ziet tussen diaspora/immigratie en radicalisering. Zo stellen Thompson (2019) en Eleftheriadou (2020) dat radicalisering kan plaatsvinden uit wraak voor conflicten in de thuisstaat, ook al heeft men deze conflicten niet zelf meegemaakt. Hierbij gaat het om identificatie met de thuisstaat als onderdeel van radicalisering in de gaststaat. Thompson (2019) noemt dit ook wel radicalisation from outside. Eleftheriadou (2020) identificeert hierbij een gat in de academische literatuur, wanneer zij stelt dat enkele belangrijke factoren in de radicalisering van vluchtelingen ontbreken in traditionele radicaliseringsmodellen. Volgens haar is het bij het onderzoeken van radicalisering onder migranten van belang oog te hebben voor de contexten op mondiaal (wereldwijde jihad), lokaal (conflicten in thuisstaat) en diaspora niveau (grievens vanuit diaspora-ervaringen). Op basis van een onderzoek naar Turkse migranten in Duitsland wordt het gebrek aan een dergelijk radicaliseringsmodel - wanneer het gaat om radicalisering door onder andere immigratie - beschreven door Hütterman (2018), met de aanvulling dat de gaststaat hierin ook een rol kan spelen door middel van het uitblijven of mislukken van pogingen van instituties om radicaliseringsprocessen tegen te gaan. Vinay (2018) geeft daarnaast het voorbeeld van de Chinese overheid die de Afghaanse overheid steunt in het preventief oppakken van aan de Oeigoeren gelieerde terreurbewegingen in Afghanistan. De angst voor de radicalisation from outside staat hierin centraal.

De gedeelde noemer in bovenstaande literatuur is de interactie tussen 'buitenlands' statelijk handelen en 'binnenlandse' dreigingen als gevolg van radicaliserende individuen en groeperingen. In tegenstelling tot direct binnenlands beleid, betreft het hierbij een dreiging buiten het handelen van de eigen staat om.

De niet-statelijke dimensie

De derde dimensie verschilt van de eerste twee dimensies, omdat in de derde dimensie gekeken wordt naar het debat omtrent de rol van sociale media en internetfora in het versterken of aanwakken van radicalisering, waarbij het statelijke aspect fluïde behandeld wordt. Het is vanuit dit onderzoek naar statelijke dreigingen wel nuttig om dit debat mee te nemen aangezien bijvoorbeeld de Islamitische Staat zichzelf heeft uitgeroepen tot een staat en ook als zodanig wordt erkend, en deze groepering erom bekend staat dat zij veel gebruik maakt van het Internet voor rekrutering en radicalisering. Dit laat zien dat de grens tussen statelijk en niet-statelijk niet altijd duidelijk te identificeren is en in sommige gevallen open staat voor interpretatie of door de literatuur zelf op verschillende manieren behandeld wordt, zoals opgemerkt in eerdere observaties in het rapport.

Binnen de gevonden academische literatuur bestaan er verschillende onderzoeken naar specifiek het gebruik van diverse soorten media door de Islamitische Staat, met als voorbeeld Twitter (Macdonald, 2019), de invloed van Dabiq als online propaganda-magazine (Winkler et. al, 2016; Cottee, 2019; O'Halloran et. al, 2019), en het gebruik van oorlog-muziekvideo's, andere gewelddadige video's en afbeeldingen (Malmvig, 2020; Crone, 2020), in welke allen geconcludeerd wordt dat de Islamitische Staat actief gebruik maakt van deze media. Uit het artikel van Macdonald (2019) blijkt dat sympathisanten van de groepering zelfs na de val van het kalifaat nog actief propaganda verspreiden. Vrouwen zijn vaak afwezig in dergelijke media-uitlatingen van de Islamitische Staat (Crone, 2020). Dit is opvallend aangezien eerder is gebleken dat de Islamitische Staat ook vrouwen wilde aantrekken tot het kalifaat. Dit alles onderstreep het meer algemene argument gemaakt dat staten, in dit geval de Islamitische Staat, radicalisering en/of geweld kunnen stimuleren of aanwakken via sociale media (Byman, 2020; zie ook denktank-publicatie Fiott & Parkes, 2019). Lindsay et. al (2016) onderzoeken in reactie op het mediagebruik van dergelijke groeperingen in hoeverre een verbod op sociale media doeltreffend kan zijn bij het verminderen van radicalisering en rekrutering. Er bestaat binnen de literatuur echter nog wel debat over in hoeverre dergelijke media daadwerkelijk bijdragen aan het aanwakken van radicalisering en of andere factoren, die in dergelijke specifieke onderzoeken minder meegenomen worden, niet een grotere rol spelen. McElreath (2018), Sardarnia (2019) en Winter et al. (2020) stellen dat radicalisering, met een toespitsing op de Islamitische Staat, met name mogelijk gemaakt wordt door sociale media en de bijbehorende toegankelijkheid, waardoor een groot publiek aan te spreken is. Volgens McElreath (2018) is het succes van deze manier van radicalisering en rekrutering voor de Islamitische Staat mede te danken aan de eenvoud van het thuis radicaliseren van achter een computer, ook wel zelf-radicalisering genoemd (zie hiervoor tevens de publicatie van de Munich Security Conference: Munich Security Report, 2020). Daarnaast past de Islamitische Staat haar boodschap aan per verschillende doelgroep, wat McElreath (2018) als cybercrime beschouwt. Sardarnia (2019) legt vooral de nadruk op sociale media als versnellende factor voor identiteitsvorming en vervolgens radicalisering van potentiële rekruten.

Aan de andere kant van het debat wordt de rol van sociale media in radicalisering echter genuanceerd. Zo laat het onderzoek van Reynolds & Hafez (2019) een magere steun zien voor de radicaliseringstheorie via sociale media. In plaats daarvan suggereert hun bewijs veeleer dat interpersoonlijke banden grotendeels de aantrekkingskracht van de Islamitische Staat verklaren; dat wil zeggen radicalisering door geclusterde mobilisatie en blokwerving in onderling verbonden radicale milieus. Zij zien peer-to-peer netwerken als de belangrijkste mobilisatie- en radicaliseringsfactor. Dit beeld komt overeen met de conclusie van Hamid (2020) die het belang van de directe sociale omgeving meer gewicht toedicht dan het digitale domein. Er lijkt over het algemeen in de literatuur echter wel meer aandacht besteed te worden aan sociale media dan aan andere manieren van radicalisering. Dit is mogelijk te verklaren door de prominente aanwezigheid van de Islamitische Staat op deze media.

III. Reflectie op de literatuur

Reflecterend op de geanalyseerde literatuur valt de kritische toon van het academisch debat op. In lijn met constructivistische en discours-kritische auteurs valt te concluderen dat het gelezen corpus aan bronnen zich kritisch uitlaat ten opzichte van nationaal beleid aangaande radicalisering en de daarbij behorende internationale trends. Dit heeft te maken met de inherente ambiguïteit van het domein van radicalisering en de manier waarop staten een actieve rol spelen in het vormen van de relatie tussen risico en dreiging. Deze focus op het statelijke perspectief vertaalt zich naar de gebruikte bronnen van de geanalyseerde auteurs: theoretische academische artikelen over securitisering aangevuld met beleidsdocumenten om het statelijke handelen in kaart te kunnen brengen.

De interactie tussen theorie en empirie resulteert in academisch sterke artikelen, waarbij opvallend is dat in deze artikelen de methode vaker vermeld wordt in vergelijking tot sommige andere geanalyseerde mechanismen. Het interdisciplinaire karakter van de literatuur draagt bij aan deze methodologische pluraliteit. Het overgrote merendeel van de geanalyseerde auteurs is afkomstig uit Europa, maar varieert dan wel sterk qua academisch specialisme of achtergrond.

Wat betreft de trend- en tijdgevoeligheid kan geconcludeerd worden dat de hoeveelheid academische literatuur over radicalisering toeneemt naar aanleiding van grote terroristische aanslagen en andere aan radicalisering gerelateerde gebeurtenissen, zoals het uitroepen van het IS-kalifaat in 2014. Ook lijkt de prominente aanwezigheid van de Islamitische Staat op sociale media ertoe geleid te hebben dat vele auteurs de rol van deze media onderzoeken binnen het proces van radicalisering en hierdoor mogelijk andere belangrijke en/of interessante factoren onderbelicht laten. Hierbij valt op dat de rol van rechts-extremisme onderbelicht

is in de door ons geanalyseerde literatuur, terwijl deze de afgelopen jaren wel een centralere rol in het publieke debat heeft gekregen. Radicalisering en terrorisme aan de linkerflank van het politieke spectrum is in de literatuur volledig onbesproken. Mogelijk-kerwijs kan onze nauwe focus op 'statelijkheid' een verklaring voor de onderbelichting/afwezigheid zijn.

Over de aantallen kan gezegd worden dat het voor zich spreekt dat de meeste artikelen gevonden zijn in het journal *Terrorism & Political Violence*. Verder is het aantal geïdentificeerde artikelen redelijk verdeeld over de verschillende journals, die wel vaak gebaseerd zijn in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Europa. Dit kan een verklaring zijn voor de dreigingsobjecten die het meeste voorkomen: 'Europa' en 'het Westen', terwijl er uiteraard vele andere staten en regio's zijn die eveneens bedreigd worden door radicalisering en terrorisme. Verder valt in de cijferlijsten op dat 'cyber (soft)' een vaak overlappend mechanisme is, wat onder andere zal komen door de enorme media-aandacht die de handelswijze via online platforms van de Islamitische Staat de afgelopen jaren heeft gehad.

Zoektermen voor vervolgonderzoek

- Radicalisering rechts-extremisme
- Radicalisering links-extremisme

Aanwezigheid dreiging in dreigingspercepties Rijksoverheid	
Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Geïntegreerde risicoanalyse Nationale Veiligheid" (2019)	Terrorisme wel, radicalisering niet.
NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren" (3 februari 2021)	Nee
Ministerie van Justitie en Veiligheid, "Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen" (3 februari 2021)	Nee
Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)	Ja: "ontwikkelingen in jihadistische strijdgebieden kunnen jihadististen in Nederland inspireren tot aanslagen".

IV: Bibliografie

Beelmann, A. (2020).A social-developmental model of radicalization: a systematic integration of existing theories and empirical research. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, 14(1), 1-14.

Bohdan, S., & Isaev, G. (2016).Criminal, Religious and Political Radicalisation in Prisons. *Central European Journal of International & Security Studies*, 10(3), 40-57.

Bures, O. (2020).EU's Response to Foreign Fighters: New Threat, Old Challenges?. *Terrorism and Political Violence*, 32(4), 789-806.

Butt, S., & Byman, D. (2020).Right-wing Extremism: The Russian Connection. *Survival*, 62(2), 137-152.

Byman, D., & Joshi, A. (2020).Preventing the Next Social-media Genocide. *Survival*, 62(6), 125-152.

Cottee, S. (2019).The calypso caliphate: how Trinidad became a recruiting ground for ISIS. *International Affairs*, 95(2), 297-317.

Crone, M. (2020).It's a man's world: carnal spectatorship and dissonant masculinities in Islamic State videos. *International Affairs*, 96(3), 573-591.

Crone, M. (2016).Radicalization revisited: violence, politics and the skills of the body. *International Affairs*, 92(3), 587-604.

Eleftheriadou, M. (2020).Refugee radicalization/militarization in the age of the European refugee crisis: A composite model. *Terrorism and political violence*, 32(8), 1797-1818.

Freear, M., & Glazzard, A. (2020).Preventive Communication: Emerging Lessons from Participative Approaches to Countering Violent Extremism in Kenya. *The RUSI Journal*, 165(1), 90-106.

Hamid, N. (2020).The ecology of extremists' communications: messaging effectiveness, social environments and individual attributes. *The RUSI Journal*, 165(1), 54-63.

Haner, M., Wichern, A., & Fleenor, M. (2020).The Turkish Foreign Fighters and the Dynamics behind Their Flow into Syria and Iraq. *Terrorism and Political Violence*, 32(6), 1329-1347.

Henschke, A., & Legrand, T. (2017).Counterterrorism policy in liberal-democratic societies: locating the ethical limits of national security. *Australian Journal of International Affairs*, 71(5), 544-561.

Hüttermann, J. (2018).Neighbourhood Effects on Jihadist Radicalisation in Germany? Some Case-Based Remarks. *International Journal of Conflict and Violence*, 12, 1-16.

Kaura, V. (2018).China's South Asia Policy under Xi Jinping: India's Strategic Concerns. *Central European Journal of International & Security Studies*, 12(2), 8-29.

Knoope, P., & Knoope, S. (2018).The Breakdown of State-building: From the Nation to Radicalisation: The Security Aspects of Exclusion and Identity Formation. *Security and Human Rights*, 28(1-4), 145-160.

Macdonald, S., Grinnell, D., Kinzel, A., & Lorenzo-Dus, N. (2019).Daesh, Twitter and the Social Media Ecosystem: A Study of Outlinks Contained in Tweets Mentioning Rumiya. *The RUSI Journal*, 164(4), 60-72.

Malmvig, H. (2020).Soundscapes of war: the audio-visual performance of war by Shi'a militias in Iraq and Syria. *International Affairs*, 96(3), 649-666.

McCaughey, C. R. (2018).Explaining homegrown Western jihadists: The importance of Western foreign policy. *International Journal of Conflict and Violence*, 12, 1-10.

McElreath, D. H., Doss, D. A., McElreath, L., Lindsley, A., Lusk, G., Skinner, J., & Wellman, A. (2018).The communicating and marketing of radicalism: A case study of ISIS and cyber recruitment. *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism*, 8(3), 26-45.

Mehra, T. (2016).icct Report, December 2016: Foreign Terrorist Fighters: Trends, Policy Responses and Human Right Implications. *Security and Human Rights*, 27(1-2), 148-186.

Michael, G. (2019).Useful idiots or fellow travelers? The relationship between the American Far Right and Russia. *Terrorism and political Violence*, 31(1), 64-83.

Monteleone, C. (2016).Do terrorism, organized crime (drug production), and state weakness affect contemporary armed conflicts? An empirical analysis. *Global Change, Peace & Security*, 28(1), 35-53.

O'Brien, P. (2016).Counter-terrorism in Europe: the elusive search for order. *European Security*, 25(3), 366-384.

O'Halloran, K. L., Tan, S., Wignell, P., Bateman, J. A., Pham, D. S., Grossman, M., & Moore, A. V. (2019).Interpreting text and image relations in violent extremist discourse: A mixed methods approach for big data analytics. *Terrorism and Political Violence*, 31(3), 454-474.

- Pearson, E., & Winterbotham, E. (2017).Women, gender and daesh radicalisation: A milieu approach. *The RUSI Journal*, 162(3), 60-72.
- Reynolds, S. C., & Hafez, M. M. (2019).Social network analysis of German foreign fighters in Syria and Iraq. *Terrorism and Political Violence*, 31(4), 661-686.
- Rørbæk, L. L. (2019).Ethnic exclusion and civil resistance campaigns: Opting for nonviolent or violent tactics? *Terrorism and Political Violence*, 31(3), 475-493.
- Sardarnia, K., & Safizadeh, R. (2019).The internet and its potentials for networking and identity seeking: A study on ISIS. *Terrorism and Political Violence*, 31(6), 1266-1283.
- Thompson, S. K., & Bucarius, S. M. (2019).Transnational radicalization, diaspora groups, and within-group sentiment pools: Young Tamil and Somali Canadians on the LTTE and al Shabaab. *Terrorism and Political Violence*, 31(3), 577-594.
- West, L. A., Martin, R. V., Perkins, C., Quatel, J. M., & Macgregor-Skinner, G. (2016).Opposing Viewpoints on Youth Social Media Banning in the US for the Combatance of Extremist Recruiting: Constitutionality and Societal Implications. *International Journal of Cyber Warfare and Terrorism*, 6(4), 1-12.
- Winkler, C. K., El Damanhoury, K., Dicker, A., & Lemieux, A. F. (2016).The medium is terrorism: Transformation of the about to die trope in Dabiq. *Terrorism and Political Violence*, 31(2), 224-243.
- Winter, C., Neumann, P., Meleagrou-Hitchens, A., Ranstorp, M., Vidino, L., & Fürst, J. (2020).Online extremism: research trends in internet activism, radicalization, and counter-strategies. *International Journal of Conflict and Violence*, 14(2), 1-20.
- Denktank-publicaties**
- Fiott, D., & Parkes, R. (2019).Protecting Europe: The EU's Response to Hybrid Threats. Chaillot Paper, EUISS.
- Munich Security Report (2020).Westlessness. Munich Security Conference (MSC).

5.7 Dreigingsmechanisme Energiepolitiek

Korte samenvatting:

- Het mechanisme 'energiepolitiek' is niet los te zien van de notie van 'klimaatverandering'. Bestaande afhankelijkheidsrelaties binnen het energiedomein staan onder druk als gevolg van het veranderende klimaat. Enerzijds betreft het hierbij verschuivende schaarste relaties, waarbij grondstoffen in meer (olie en gas in het poolgebied) of mindere (water) mate beschikbaar zijn/worden/blijven voor staten. Anderzijds betreft het verschuivende geopolitieke belangen en strategieën van staten in een poging om te gaan met deze nieuwe energierelaties, met daarin een speciale plek voor de geopolitieke dimensie.
- en sterk academisch debat binnen de literatuur over energiepolitiek ontbreekt. Het betreft voornamelijk uiteenzettingen over de gevolgen van klimaatverandering en de energietransitie voor de bestaande afhankelijkheidsrelaties binnen het energiedomein. Er bestaat consensus over de aard van het probleem en de gepercipieerde gevolgen sluiten elkaar niet uit.
- De literatuur is sterk regio-gericht, waarbij auteurs de stand van zaken van gebieden als Rusland, China het Midden-Oosten, de Europese Unie en de Verenigde Staten in kaart brengen. Hierbij gaat het zowel over de nieuwe geopolitieke afwegingen als technologische innovaties (diep-sea mining en het ruimtedomein).
- De literatuur wordt voornamelijk geschreven door politicologen, waarbij de internationale politiek het energiedomein inherent als dreiging definieert. Dit staat haaks op de (uitzonderlijke - relatief weinige) technische artikelen die zich richten op energie-innovatie en wat dit kan betekenen voor veiligheid (dreigingen) in het mondiale energiedomein.
- Andere mechanismen die terugkomen binnen energiepolitiek, zijn klimaatverandering (13.1), coercion strategies (11.3) en proxy warfare (10.5).

I. Het mechanisme

Bij energiepolitiek als dreigingsmechanisme gaat het om statelijk energiebeleid waarbij staten geschaad (kunnen) worden, onder andere door het creëren van afhankelijkheidsrelaties of het (dreigen met) stopzetten van levering van energiebronnen. Het concept schuurt aan tegen de notie van energieveiligheid, waarmee wordt verwezen naar de gevolgen van het politiek inzetten van energie voor de nationale veiligheid van andere staten. Voor de analyse van deze code zijn er 29 artikelen en 5 rapportages uitgegeven door (internationale) denktanks gebruikt. Van dit totaal van 34 bronnen zijn er uiteindelijk 24 (20 artikelen; 5 rapportages) relevant voor het academisch debat.

De geanalyseerde artikelen schetsen een eenduidig beeld van het academisch veld. In brede zin wordt gesteld dat de politieke, sociale en economische gevolgen van het veranderende klimaat (trend) grote gevolgen hebben voor bestaande geopolitieke en strategische relaties binnen het energiedomein (constante). Reeds bestaande en historisch ontwikkelde afhankelijkheidsrelaties staan onder druk, voornamelijk door verschuivende schaarste relaties waarbij energiegroedstoffen in meer (olie en gas in het poolgebied) of mindere (water) mate beschikbaar zijn/worden/blijven voor staten. De verschuivende geopolitieke belangen en strategieën van staten in een poging om te gaan met deze nieuwe energierelaties vormen de kern van het debat rondom 'energiepolitiek', met daarin een speciale plek voor de geopolitieke dimensie van 'groene stroom'.

Concreet vertalen deze wijzigende geopolitieke belangen in het energiedomein zich naar verschuivende en nieuwe internationale allianties. De doelstelling van energie-importerende landen om hun energiebronnen te diversifiëren leidt tot veranderende samenwerkingsverbanden met energie-exporterende mogendheden. Voorbeelden hiervan zijn de samenwerking tussen de EU en de Verenigde Staten in relatie tot het Russische gas, de groeiende invloed van China in het Midden-Oosten en de opkomende alliantie tussen Rusland en China in het poolgebied. Deze verschuivende allianties, in combinatie met strategische innovaties in het domein van groene en grijze stroom, vormen de kern van de geopolitieke verschuivingen en de statelijke dreiging die hieruit voortkomt.

Deze geschetste trend wordt binnen de geanalyseerde literatuur beschreven als evident. Het academisch debat gaat dan ook minder over de oorsprong of aard van de verschuivingen in het energiedomein, maar sterker over de gevolgen hiervan. In brede zin zijn er drie soorten artikelen te onderscheiden. Ten eerste (I) betreft het artikelen die ingaan op de relatie tussen energiepolitiek en energieveiligheid, waarbij de auteurs reflecteren op de nieuwe ontwikkelingen in het poolgebied, de Europese energiemarkt en wijzigende verhoudingen in het Midden-Oosten. De tweede (II) categorie artikelen richt zich ook op de relatie tussen energiepolitiek en energieveiligheid, met een focus op de rol van het energiedomein binnen hybrid warfare. Tot slot richt de derde (III) categorie artikelen zich sterker op de verandering van het energiedomein zelf. Hier wordt gekeken naar innovatie en verschuivingen

gen in de bestaande en toekomstige 'grijze' en 'groene' energie-infrastructuur en de gevolgen die dit heeft voor de samenleving vanuit politiek, sociaal en economisch perspectief. De gedeelde noemer van de artikelen is dat erin erkend wordt dat de wijzigende omgang met het energiedomein vergeworderde gevolgen heeft voor de energieveiligheid van staten. Klimaatverandering als katalysator van veranderingen binnen het energiedomein vormt zowel een dreiging als een mogelijkheid voor staten binnen een geopolitieke context.

Binnen de academische literatuur over energiepolitiek kan er een verband gelegd worden met enkele andere mechanismen. Het eerste verband kan gelegd worden met het mechanisme klimaatverandering (13.1), zoals uit de inleiding duidelijk is geworden. Het tweede verband kan gelegd worden met coercion strategies (11.3), dat wil zeggen machts- en geopolitiek, gezien de gevolgen van energiepolitiek voor de afhankelijkheidsrelaties tussen landen. Het laatste verband kan gelegd worden met proxy- of grey zone warfare (10.5), al komt deze minder vaak voor.

II. Het academisch debat

Het academisch debat gaat, zoals reeds beschreven in de vorige paragrafen, over (a) de relatie tussen energiepolitiek en -veiligheid in het geopolitiek perspectief, (b) de rol van energiepolitiek binnen hybrid warfare en (c) de rol van innovatie van grijze en groene stroom in het energiedomein. Het is belangrijk te onderstrepen dat er weinig sprake is van een academisch debat met tegenover elkaar staande theoretische of empirische zienswijzen. Het debat bestaat voornamelijk uit uiteenzettingen van additionele invalshoeken om de schuivende relaties in het energiedomein te duiden.

Energiepolitiek en -veiligheid in geopolitiek perspectief

Newel en Lane (2018) stellen dat klimaatverandering fundamenteel de energierelatie tussen staten aanpast, in tegenstelling tot de aanname dat het enkel gezien dient te worden als een threat multiplier van bestaande politieke en economische dreigingen in het energiedomein. Klimaatverandering is zowel de katalysator voor het preventief hervormen van de nationale (opwekken energie binnen landsgrenzen) en internationale (afhankelijkheidsrelaties in het energiedomein) energie dimensies, alsmede voor crisis (-management) in de vorm van energieschaarste (reactionair) (Burgess, Owen en Sinha, 2016; Stoetman, Meijnders en Martens, 2019). Het veiligheidsrisico dat klimaatverandering voor de energie-infrastructuur inhoudt, staat bij auteurs centraal in het reformuleren van de notie van energiepolitiek in het geopolitieke perspectief (Luna, 2019; Lain, 2015; Pincus, 2020; Graham, 2015; Ratsiborynska, 2018; Noël, 2019; Kamel, 2018; Ashford, 2018; Jonsson, 2020; Stoetman, Meijnders en Martens, 2019; Troulis, 2017).

De primaire reactie van de geanalyseerde statelijke actoren is er een van energie diversificatie. Dit houdt aan de ene kant voor de importlanden in dat zij naar andere landen en nieuwe energiebronnen streven en aan de andere kant houdt het voor exportlanden in dat zij daardoor op zoek moeten naar nieuwe afnemers. Daarom is hier sprake van een wisselwerking. Landen streven naar het aanboren van verschillende soorten energiebronnen, beheerst door verschillende partijen, met als doel de afhankelijkheidsrelatie met andere staten te verkleinen. In de gelezen literatuur komt deze trend onder andere terug in het poolgebied, op het Europees continent en in het Midden-Oosten.

Te beginnen met de smeltende ijskappen in het Arctisch gebied als gevolg van klimaatverandering. Dit zorgt voor meer internationale aandacht, onder meer vanwege de aanwezigheid van olie en gas in de regio (Luna, 2019). Volgens Luna probeert Rusland op een legale manier de regio te claimen door middel van verschillende nationale claims op maritieme grenzen en rechten met betrekking tot het Arctisch gebied vanwege de ligging van Rusland. Echter dwingen de huidige westerse sancties - vanwege de crisis in Oekraïne - Rusland ertoe om importeurs van natuurlijke hulpbronnen elders te zoeken, waar Noordoost-Aziatische landen als China, Japan en Zuid-Korea oren naar hebben. Het argument van Lain (2015) haakt hierop in, maar voegt toe dat Rusland China in dit verhaal harder nodig heeft dan China Rusland. Volgens haar komt dit door een afname in de Europese vraag naar Russisch gas - mede door de sancties- en doordat Rusland grote investeerders nodig heeft voor verdere ontwikkeling van het delven van Noordpool-afkomstige energiebronnen, wat China Rusland kan bieden (Pincus, 2020). China aan de andere kant heeft door middel van diversificatie van hun energiebeleid ook andere opties, waardoor de druk voor hen minder groot is dan die voor Rusland (Lain, 2015). Terwijl Rusland in staat is om aan de EU te laten zien dat het andere opties heeft, is aangetoond dat dit niet betekent dat deze op een meer gunstige basis berusten. Pincus (2020) ziet daarnaast ook een rol voor de Verenigde Staten, daar zij stelt dat Rusland en China vanuit Amerikaans opzicht niet apart behandeld kunnen worden vanwege de toename in Chinees-Russische coöperatie en dat zij daarbij tegenover de Verenigde Staten staan. Graham (2015) ziet echter minder potentie in de Arctische energiebronnen, aangezien hij stelt dat de belofte van energievoorziening vanuit de Noordpool aan Noord-Aziatische landen zich waarschijnlijk ontwikkelt als een niche, seizoensgebonden energie-route in plaats van een transformatief alternatief, vanwege de uitdagende omstandigheden van verschepingen in en vanuit de Noordpool en de daaraan verbonden extra kosten.

De wereldwijde energietransitie als gevolg van klimaatverandering heeft daarnaast ook invloed op de Euraziatische producenten van koolwaterstof (Kazachstan, Oezbekistan, Turkmenistan), mede vanwege het ingewikkelde web van gevestigde belangen dat hen vasthoudt. Dit leidt tot structurele en economische verstoringen, die in plaats van de economische over-afhankelijkheid van koolwaterstoffen te verminderen, rechtstreeks van invloed zijn geweest op de keuzes met betrekking tot buitenlands beleid en zich vertaald hebben in een wanhopige zoektocht naar nieuwe afnemers van koolwaterstof, zoals China. Daarom worden deze landen door de energie-diversificatie van andere landen ook gedwongen tot diversificatie. Verder kunnen inspanningen om conflicten op te lossen die verband houden met het verlies van invloed op hun energiekraacht als gevolg van de energietransitie - die op hun beurt het vermogen om binnenlandse en internationale politieke en ontwikkelingsdoelen te bereiken belemmert - direct effect hebben op de strategieën van deze landen voor buitenlands beleid en op hoe macht wordt verdeeld in het internationale systeem.

De reeds kort benoemde spanningen tussen de EU, de Verenigde Staten en Rusland vertalen zich ook naar de energie-infrastructuur op het Europese continent zelf. De mogelijkheid om de Europese afhankelijkheid van Russisch gas te vervangen met een duurzame interne groene stroommarkt binnen de EU illustreert de samenhang van het veranderende klimaat en haar geopolitieke gevolgen (Ratsiborynska, 2018; Troulis, 2017). Het recente debat over de strategische waarde van de North Stream II pijpleidingen tussen Rusland en Duitsland staan symbool voor het opkomende geopolitieke energie-denken in de EU (Noël, 2019). Daarnaast zijn er Europese staten die via Turkije en Azerbeidzjan nieuwe gasroutes willen aanleggen om Rusland te omzeilen, partijen die 'groene stroom' koppelen aan energieonafhankelijkheid, of partijen die stellen dat de afhankelijkheidsrelatie met Rusland onontkoombaar is. Feit blijft dat het geopolitieke energiedebat leeft in Europa, maar onvoldoende ontwikkeld is vergeleken met landen als China, Rusland en de Verenigde Staten (Bosce, 2019; Siddi, 2019).

De opkomst van de klimaat hervormingen in het energiedomein raken ook aan de strategische significantie van het Midden-Oosten als (grijze) energieleverancier. Middels Chinese investeringen door het Belt and Road Initiative (BRI) tracht China meer grip te krijgen op de olievoorraden in het Midden-Oosten, ten koste van de Amerikaanse invloed in de regio (Kamel, 2018). Deze investeringen hebben deels het doel om de positie van het Midden-Oosten als leverancier strategisch te verduurzamen (als alternatief voor wanneer de olie op is), middels het opbouwen van kerncentrales en het opwekken van groene stroom. Dit past binnen de diversificatie van China, wat volgens Lind & Press (2018) gezien wordt als onderdeel van het mercantilistische oliebeleid van van het land. Dit beleid houdt in (I) dat China relaties heeft opgebouwd met landen die belangrijke exporteurs van energie zijn, (II) dat zij gevestigde nationaal-gecontroleerde bedrijven op sleutelposities in de toeleveringsketen heeft, (III) dat haar leveranciers en transportroutes gediversifieerd zijn, (IV) en dat het land voorraden opbouwt om zich in te dekken tegen storingen in de energielevering. Ashford (2018) voegt wat betreft de energie-import van China uit het Midden-Oosten toe dat naarmate de energiebehoefte van China toeneemt, het van haar historische afstemming met Iran verschuift naar Saoedi-Arabië. Er wordt gesteld dat China probeert om de energievoorraden over de hele wereld 'op slot' te zetten of markten te sturen in plaats van ze open te stellen, terwijl MacGillivray (2018) aantoonde dat veel staten in het Midden-Oosten en de Golf de belangen van China in de regio beschouwen als over het algemeen goedaardig. Gezien de Amerikaanse afhankelijkheid van olie uit diezelfde staat, ziet Ashford (2018) een mogelijke dreiging voor Amerikaanse belangen naar aanleiding van deze groeiende banden tussen China en Saoedi-Arabië, wat eveneens onderschreven wordt door MacGillivray (2018). Hij voegt daarnaast toe dat Saoedi-Arabië heeft geprobeerd zijn relatie met China te gebruiken als middel om de Iraanse machtsprojectie in de regio te compenseren en te beperken.

Energiepolitiek en -veiligheid binnen hybrid warfare

Los van energie als politiek, maakt het ook onderdeel uit van het militaire domein. Jonsson (2020), Stoetman, Meijnders en Martens (2019), Bosce (2020) en Ratsiborynska (2018) constateren allemaal dat de energie-infrastructuur een opkomend doelwit is binnen de trend van hybrid warfare. Hierbij stellen de auteurs dat energienetwerken vaak in handen zijn van private partijen die onvoldoende denken vanuit een veiligheidsperspectief. Dit maakt hen makkelijke doelwitten voor buitenlandse hackers die op deze manier de energie-infrastructuur infiltreren. De literatuur verwijst hierbij voornamelijk naar de recente hack-pogingen van Rusland in Oekraïne, het opkomende cyberdomein in China en de toenemende mate waarin de NAVO zich sinds 2015 richt op civiel-statelijke samenwerking op het gebied van energieveiligheid (Bosce, 2020).

Energiepolitiek en -veiligheid en de innovatie van grijze en groene stroom

De reeds genoemde trend van energie-diversificatie betreft niet alleen de geopolitieke wens van staten om de afhankelijkheidsrelaties te verkleinen, maar maakt ook de vertaalslag naar de technische kant van de energiesector. De wens naar diversificatie, in combinatie met de klimaatcrisis, vormt een stuwende kracht achter innovatie binnen het energiedomein. Deze innovatie is relevant voor het geopolitieke domein (en daarmee het SDP-onderzoek) omdat deze invloed heeft op (a) de mate van schaarste van energiegroestoffen, (b) bestaande machtsverhoudingen consolideert (de innovatie wordt gedreven door hen met de technologische kennis en financiële middelen om dit te doen) en (c) bijdraagt aan de bestaande trend van energie-diversificatie, zoals eerder genoemd, in relatie tot geopolitieke verschuivingen.

Deze innovaties betreffen ten eerste het experimenteren met nieuwe vormen van energie-delving. Zo verplaatst de zoektocht naar nieuwe exploiteerbare grondstof-locaties zich naar de diepe zee. Childs (2020) verwijst in zijn artikel naar het brede technologische debat dat bestaat over deep-sea-mining als new frontier in het energiedomein. Hierbij verwijst de auteur naar recentelijke proeven met het ophalen van koper, goud en gas uit diepzeetroggen en de mogelijkheden die dit biedt voor het uitbreiden van state-sponsored private mijnbedrijven. Een ander voorbeeld van dergelijke innovaties is het halen van zonne-energie uit de ruimte, waar volgens Goswami (2018) China zich veelal in verdiept, daar China zelf stelt dat onder andere de maan kan dienen als een als nieuwe leverancier van energie en hulpbronnen, wat cruciaal is voor duurzame ontwikkeling op de aarde.

Ten tweede richt de innovatie zich op het herwaarderen van bestaande energiebronnen, lettende op de verschuivende geopolitieke energieverhoudingen. Wolf (2015) beargumenteert dat staten, wanneer zij voor de keuze staan tussen de exploitatie van kolengestookte centrales of kernreactoren, (ethisch) verplicht zijn om voor kernenergie te kiezen, omdat de risico's van kernenergie verbleken bij het leed dat de uitstoot van kolencentrales veroorzaakt in zowel de gastlanden als de arme landen in het zuiden. Deze landen profiteren ten eerste niet van deze energie, en zijn ten tweede minder in staat om de gevolgen van klimaatverandering of andere milieuschade op te vangen. Wolf zegt daarom dat wereldwijde verantwoordelijkheid vereist dat bestaande kerncentrales blijven werken totdat hernieuwbare energiebronnen in ieder geval alle kolengestookte centrales hebben vervangen. Het rapport van Clingendael (2017) roept ook op tot een kritische blik op de duurzaamheid van kolengebruik in onder andere de Europese energiemix en daarmee tot vernieuwing in de energiebronnen, zeker na het Parijs-akkoord.

III. Reflectie op de literatuur

Wat bij de literatuur over het mechanisme energiepolitiek opvalt, is dat er aanzienlijk veel overlappende mechanisme-codes zijn (9), zeker in verhouding tot andere geanalyseerde mechanismen. Daarnaast worden er veel verschillende objecten en subjecten behandeld, al komen sommigen hierbij in een enkel artikel terug (Iran, Oekraïne), terwijl anderen blijven terugkomen (Rusland, China, de EU, het Midden-Oosten, de Verenigde Staten).

De artikelen zelf zijn verdeeld over veel verschillende academische journals, uitgegeven in verschillende Westerse landen. Bij Strategic Studies Quarterly valt het op dat er vooral vanuit Amerikaans veiligheidsperspectief geschreven wordt, waarbij China en Rusland regelmatig gezien worden als de tegenstanders van de Verenigde Staten, terwijl er in andere journals niet duidelijk geschreven lijkt te zijn vanuit het belang van een enkele staat. Deze trend binnen Strategic Studies Quarterly is een trend die eveneens bij andere mechanismen is opgevallen. Deze Westen-centristische trend is daarnaast evident bij de geanalyseerde denktanks.

De kwaliteit van de artikelen is theoretisch en empirisch sterk, maar mist vaak een methodologische onderbouwing. Het bronmateriaal bestaat in alle gevallen uit een combinatie van theoretisch academisch werk en beleidsdocumenten van de geanalyseerde landen, waarbij per artikel de balans tussen deze eenheden verschilt. Er is een kleine minderheid aan technische artikelen over innovatie binnen het energiedomein.

Zoals uit deze analyse is gebleken, zijn er enkele terugkerende thema's en terugkerende regio's te vinden in de artikelen. Qua thema's is klimaatverandering en daarmee wereldwijde energietransitie prominent aanwezig en qua regio's zien meerdere auteurs het Arctisch gebied als nieuwe regio die van strategisch belang kan zijn voor staten.

Er is weinig sprake van een academisch debat waar verschillende auteurs op inhaken, maar meer van een scala aan thema's die als gevolg kunnen worden gezien van klimaatverandering. De auteurs schrijven vaak vanuit het perspectief van verschillende staten, waardoor de geïdentificeerde (potentiële) dreigingen betrekking hebben op wat deze betekenen voor verschillende staten, in plaats van hoe de auteur deze ziet.

Qua trend- en tijdgevoeligheid is er een link met klimaatverandering als versnellende factor in een breder historisch debat over energieafhankelijkheid.

Zoektermen voor vervolgonderzoek

- Energie-diversificatie
- Energieafhankelijkheid
- Geopolitics of Energy
- Energieschaarste

Aanwezigheid dreiging in dreigingspercepties Rijksoverheid	
NCTV, "Geïntegreerde risicoanalyse Nationale Veiligheid" (2019).	Ja, "Wat betreft de energietransitie is het op dit moment niet te voorspellen hoe de energievoorziening er op de lange termijn uit gaat zien. Wel is duidelijk dat er een transitie komt die nieuwe kwetsbaarheden met zich meebrengt"(p. 14).
NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren" (3 februari 2021)	Ja, "Met de aanleg van nieuwe gaspijpleidingen is Rusland beter in staat het energiewapen gericht in te zetten, ten koste van de energievoorzieningszekerheid van Midden- en Oost-Europese Staten" (p. 26).
Ministerie van Justitie en Veiligheid, "Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen" (3 februari 2021)	Nee
Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)	Ja, "Zowel Nederlandse maritieme en energiebedrijven als militaire eenheden krijgen in het Arctisch gebied vaker te maken met provocaties door militaire eenheden van de grote Arctische landen."

IV. Bibliografie

- Ashford, E. (2018).Unbalanced: Rethinking America's Commitment to the Middle East. *Strategic Studies Quarterly*, 12(1), 127-148.
- Bocse, A. M. (2019).EU energy diplomacy: Searching for new suppliers in Azerbaijan and Iran. *Geopolitics*, 24(1), 145-173.
- Bocse, A. M. (2020).NATO, energy security and institutional change. *European Security*, 29(4), 436-455.
- Burgess, J. P., Owen, T., & Sinha, U.K. (2016)...Human securitization of water? A case study of the Indus Waters Basin. *Cambridge Review of International Affairs* 29(2), 382-407.
- Childs, J. (2020).Extraction in four dimensions: time, space and the emerging geo (-) politics of deep-sea mining. *Geopolitics* 25(1), 189-213.
- Goswami, N. (2018).China in Space: Ambitions and Possible Conflict. *Strategic Studies Quarterly* 12(1), 74-97.
- Graham, E. (2015).Maritime Security and Threats to Energy Transportation in Southeast Asia. *The RUSI Journal* 160(2), 20-31.
- Kamel, M.S. (2018).China's belt and road initiative: Implications for the Middle East. *Cambridge Review of International Affairs* 31(1), 76-95.
- Lain, S. (2015).The Bear and the Dragon: Same Old Suspicions or Real Pivot East? *The RUSI Journal* 160(1), 68-77.
- Lind, J., & Press, D.G. (2018).Markets or Mercantilism? How China Secures Its Energy Supplies. *International Security* 42(4), 170-204.
- Luna, R.C. (2019).Russia, the Arctic and Northeast Asia: The Strategic Importance of the Far North. *Central European Journal of International and Security Studies* 13(3), 101-132
- MacGillivray, I. (2018).Maturing Sino-Saudi strategic relations and changing dynamics in the Gulf. *Global Change, Peace & Security*, 31(1), 61-80.
- Newell, P., & Lane, R. (2020).A climate for change? The impacts of climate change on energy politics. *Cambridge Review of International Affairs*, 33(3), 347-364.
- Noël, P. (2019). N.....ord stream II and Europe's strategic autonomy. *Survival*, 61(6), 89-95.
- Peña-Ramos, J.A. (2017).The Impact of Russian Intervention in Post-Soviet Secessionist Conflict in the South Caucasus on Russian Geo-energy Interests. *International Journal of Conflict and Violence* 11, 1-13.
- Pincus, R. (2020).Three-Way Power Dynamics in the Arctic. *Strategic Studies Quarterly* 14(1), 40-63.
- Siddi, M. (2019).The EU's botched geopolitical approach to external energy policy: The case of the Southern Gas Corridor. *Geopolitics* 24(1), 124-144.
- Skalamera, M. (2020).The 2020 oil price dive in a carbon-constrained era: strategies for energy exporters

- in central Asia. *International Affairs* 96(6), 1623-1642.
- Troulis, M. (2017).Power Politics and Energy Politics: Two Sides of the Same Euro Coin. *Central European Journal of International and Security Studies* 11(4), 5-23.
- Wolf, R. (2015).Why wealthy countries must not drop nuclear energy: coal power, climate change and the fate of the global poor. *International Affairs* 91(2), 287-301.

Publicaties van denktanks en instituten

- Clingendael International Energy Programme (CIEP) (2017).Energy. *Clingendael Strategic Monitor* 2017.
- Johnson, D. (2020).Preparing for Greyzone Threats to the Energy Sector. *RUSI Occasional Papers*, 18 November.
- Ratsiborynska, V. (2018).Russia's hybrid warfare in the form of its energy maneuvers against Europe: how the EU and NATO can respond together? *NDC Research Paper*.
- Stang, G. (ed.) (2017).Securing the Energy Union: Five pillars and five regions. *EUISS Report*.
- Stoetman, A., Meijnders, M., & Martens, M. (2019-2020).Economic Security with Chinese Characteristics. *Clingendael/HCSS Strategic Monitor*.

5.8 Dreigingsmechanisme Directe Buitenlandse Investerings & Ontwikkelingshulp

Korte samenvatting:

- De mechanismen Directe Buitenlandse Investerings (12.3) en Ontwikkelingshulp (12.5) verwijzen beide naar buitenlandse financiële investeringen in de private sector of infrastructuur van buitenlandse, voor 12.5 over het algemeen minder economisch ontwikkelde, staten met als gevolg dat afhankelijkheidsrelaties verschuiven.
- De auteurs richten zich hierbij voornamelijk op de rol van China en haar Belt and Road Initiative en de Aziatische Infrastructuurinvesteringbank. Aan de ene kant worden China's buitenlandse investeringen als defensief instrument beschreven, terwijl aan de andere kant de investeringen tevens als offensief worden beschreven. De focus ligt hierbij op de motivatie van China om Westerse onafhankelijkheid en niet-Westerse partnerlanden te creëren en om een grootmacht te worden.
- Auteurs problematiseren China's investeringen door zich te richten op de 'dreiging' voor strategische activa, onafhankelijkheid en soevereiniteit en de Liberale Internationale Orde. Er zijn ook auteurs die genuanceerder zijn over China's investeringen en de relatie tussen buitenlandse investeringen als een inherente dreiging voor het Westen problematiseren.
- De achtergrond van de journals en auteurs kan invloed hebben op welke investering vanuit welke staat als bedreiging wordt gezien. Chinese investeringen en overnames worden voornamelijk als problematisch omschreven voor het Westen, door Westerse auteurs, werkzaam bij Westerse journals.

I. Het mechanisme

In de literatuur wordt 'Directe Buitenlandse Investerings' (DBI) (12.3) gedefinieerd als de door staten gestuurde investeringen in strategische bedrijven, infrastructuur en technologie van/in andere staten. Bij Directe Buitenlandse Investerings (DBI) combineren bedrijven activiteiten (fusie), of verwerven ze een minderheids- of meerderheidsbelang in een ander bedrijf (overname) (Tingley et al., 2015, p. 28). In totaal betreffen 24 van de geanalyseerde artikelen DBI (12.3) en ontwikkelingshulp (12.5).

DBI kunnen onder andere plaatsvinden in banken, zoals middels de Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) (Muratshina, 2017; Stephen en Skidmore, 2019), infrastructuur, zoals middels het Belt and Road Initiative (BRI) (Boon, 2017; Calinoff en Gordon, 2020; Girod, 2019; Ljungwall en Bohman, 2017; Mobley, 2019; Shambaugh, 2018) en buitenlandse private bedrijven (Malkin, 2020; Lee et al., 2020; Leonard et al., 2019; Tingley et al., 2015; Ufimtseva, 2020; Zeng en Li, 2019). Er zijn ook auteurs die focussen op DBI binnen de technologie-sector voor spionage-gerelateerde doelen (Cheung, 2016; Cunningham en Geis, 2020). Deze DBI worden besproken bij mechanisme 10.8/12.2.

De literatuur combineert het debat over DBI regelmatig met de kwestie van ontwikkelingshulp (12.5), mede omdat het in beide gevallen gaat om een buitenlandse inmenging in de economische soevereiniteit van een staat met mogelijke politieke of strategische gevolgen voor het handelen van deze staat (afhankelijkheidsrelaties). Onder ontwikkelingshulp verstaat de literatuur het leveren van materiële of andere ondersteuning door staten aan doorgaans economisch en politiek instabieler staten ten opzichte van het investerende land met strategische/nadelige werking - onder andere 'wurgcontracten', onevenredige exploitatie van grondstoffen, en/of de creatie van afhankelijkheidsrelaties. Ondanks dat de door ons geanalyseerde auteurs andere woorden gebruiken (DBI of ontwikkelingshulp), blijkt in de praktijk dat de artikelen dezelfde internationale relatie tussen geopolitiek, geo-economie en statelijke (on)afhankelijkheid bespreken. De notie van DBI en ontwikkelingshulp raken aan het debat over statelijke dreigingen omdat deze investeringen op dezelfde manier mogelijke gevolgen hebben voor bestaande afhankelijkheidsrelaties tussen traditionele grootmachten en relatief minder economisch ontwikkelde staten. Deze afhankelijkheidsrelaties kunnen gevolgen hebben voor het buitenlandbeleid van dergelijke staten en kunnen verschuivingen binnen bestaande (militaire, politieke of economische) allianties teweegbrengen.

II. Het academisch debat

Het academisch debat rondom buitenlandse economische investeringen en ontwikkelingshulp richt zich voornamelijk op twee hoofdthema's. Enerzijds (I) trachten academici de relatie tussen deze economische investeringen en het bredere geopolitieke debat te duiden. Hierbij staat de vraag centraal hoe buitenlandse economische investeringen onderdeel kunnen uitmaken van een actief strategisch buitenlandbeleid van een staat en welke gevolgen dit heeft voor het land of bedrijf waarin geïnvesteerd wordt. Los van een empirisch debat over zichtbare statelijke investeringen en haar gevolgen, gaat het hierbij ook om theoretische

beschouwingen van de relatie tussen economische investeringen en politieke wederkerigheid of militaire strategie. Anderzijds (II) richt het academisch debat zich op de gevolgen van de buitenlandse economische investeringen, waarbij de auteurs voornamelijk kijken naar de mogelijke dreigingen die hieruit voortkomen. Hierbij is een duidelijk onderscheid te maken tussen auteurs die buitenlandse investeringen, voornamelijk door China middels het Belt and Road Initiative (BRI), zien als een bedreiging voor de strategische activa, onafhankelijkheid en Liberale Internationale Orde (LIO) (en daarmee het Westen) en auteurs die stellen dat het handelen van China binnen de kaders van een open internationale economie valt en dat de dreiging die hieruit voortkomt genuanceerd dient te worden. Dit (III) geeft vervolgens ruimte voor een debat waarin de relatie tussen buitenlandse investeringen en dreigingen kan worden geproblematiseerd.

Buitenlandse investeringen en de notie van geopolitiek

De geanalyseerde auteurs zijn unaniem in hun oordeel dat geopolitieke en geo-economische belangen van evident belang zijn bij het maken van DBI-beleid en dat economische belangen niet te scheiden zijn van geopolitiek gewin (Leonard et al., 2019). Hierbij gaat het niet enkel om het versterken van de transnationale economische infrastructuur in het voordeel van het investerende land, maar vormt het ook een verlengstuk van bestaande soft power strategieën (Kalimuddin & Anderson, 2018; Feng & He, 2017). Het maakt in dit geval niet uit of de financiële steun in de vorm van een directe investering wordt gedaan of als onderdeel van een breder pakket aan ontwikkelingshulp - een politiek strategische afweging maakt altijd onderdeel uit van de beleidskeuze (Girod, 2019).

De auteurs relateren het opleven van het academisch debat rondom DBI en ontwikkelingshulp aan de opkomst van China en haar BRI. In het verkrijgen van macht en de creatie van afhankelijkheidsrelaties middels financiële of materiële steun aan minder economisch ontwikkelde landen, staan de belangen van China vaak tegenover die van de Verenigde Staten, Rusland en Europa (Girod, 2019; Leonard et al. 2019; Ljungwall & Bohmann, 2017; Mobley, 2019; Muratshina, 2017; Rolland, 2019; Stephen & Skidmore, 2019). Hierbij wordt onder andere verwezen naar de Russische Eurasian Economic Union (Rolland, 2019) en het Amerikaanse Better Utilization of Investments Leading to Development Act (Girod, 2019) als tegenhangers van de BRI. Het debat rondom DBI en ontwikkelingshulp dient dan ook gezien te worden in de context van de mondiale machtsstrijd tussen de gevestigde Verenigde Staten en het opkomende China.

Het zwaartepunt van de literatuur ligt bij China, haar BRI en de Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) (Boon, 2017; Leonard et al., 2019; Ljungwall & Bohman, 2017; Malkin, 2020; Muratshina, 2017; Shambaugh, 2018). De auteurs zijn hierbij onder te verdelen in een tweetal hoofdgroepen. Enerzijds betreft het auteurs die de BRI en AIIB voornamelijk interpreteren als een manier van China om haar eigen onafhankelijkheidspositie ten opzichte van het Westen te vergroten. Voorbeelden hiervan zijn investeringen in de Azië-Pacific om nieuw gebouwde buitenlandse havens voor militaire doeleinden in te richten (Mobley, 2019) of het vergroten van China's geo-economische veerkracht met als doel de economische effecten van mogelijk Westerse sancties of zeeblokkades te absorberen (Ljungwall & Bohmann, 2017). Anderzijds betreft het auteurs die de BRI en AIIB interpreteren als een diplomatiek middel, waarbij investeringen leiden tot strategische partnerschappen tussen China en voor haar belangrijke staten. Voorbeelden hiervan zijn investeringen in het Midden-Oosten om middels de regimes daar handelsroutes en olie veilig te stellen (Kamel, 2018), het gebruiken van de AIIB om middels Chinese leningen aan relatief armere landen multilaterale samenwerkingsverbanden op te zetten (Muratshina, 2017), of het vergoeden van binnenlandse infrastructuurprojecten als vorm van soft power (Leonard et al., 2019; Boon, 2017; Malkin, 2020; Shambaugh, 2018). Dit Chinese initiatief vormt voor academici de basis voor het bespreken van ontwikkelingshulp of DBI in relatie tot het geopolitieke domein.

Buitenlandse investeringen in relatie tot dreigingen en risico's

Zoals reeds beschreven is het opvallend dat de geanalyseerde literatuur zich hoofdzakelijk richt op investeringen vanuit China, waarbij het BRI en de AIIB de meest besproken investeringen zijn. De vraag blijft hoe deze DBI-trend zich verhoudt tot de notie van statelijke dreigingen. In het beantwoorden van deze vraag richten de auteurs zich op de gevolgen van de Chinese DBI-strategie voor de Liberale Internationale Orde (LIO) en de onafhankelijkheid of soevereiniteit van landen waarin geïnvesteerd wordt. De eerste dreiging betreft investeringen in strategische activa. Een terugkerend probleem hierbij is dat China's DBI staatsgeleid zijn en dat economische en politieke belangen bij China's DBI vervolgens als zorgwekkend worden ervaren (Ufimtseva, 2020). Als gevolg hiervan bestaan er, ten eerste, zorgen over de toename van investeringen door de Chinese (staats)bedrijven in strategische activa (sleutelsectoren) van het gastland, zoals natuurlijke hulpbronnen, technologie en intellectueel kapitaal. Geavanceerde industrielanden en EU-landen vrezen dat Chinese (staats)bedrijven hun intellectuele eigendomsrechten zullen overnemen of dat staatsbedrijven strategische activa in het gastland zullen verwerven (Leonard et al., 2019; Ufimtseva, 2020).

Ten tweede problematiseren auteurs de afhankelijkheidsrelaties die gecreëerd worden middels China's DBI (Leonard et al., 2019; Ljungwall & Bohman, 2017; Mobley, 2019; Muratshina, 2017; Stoetman et al., 2019). Daar waar China landen ontwikkelingshulp biedt en verklaart te helpen aan de hand van investeringen, zoals het BRI, raken deze landen tegelijkertijd zwaar in de schulden en worden ze afhankelijk van het kapitaal en de Chinese markt. Dit kan leiden tot controle over strategische infrastructuur en politieke invloed, zoals recent gezien bij de Association of Southeast Asian Nations en hun rol in de Zuid-Chinese Zee (Leonard et al., 2019; Ljungwall & Bohman, 2017; Mobley, 2019; Muratshina, 2017). Een dergelijke trend is ook zichtbaar in Westerse landen,

zoals Hongarije, Griekenland, Slovenië en Canada, waar de investeringen vanuit China resulteren in politieke druk op deze landen om zich niet uit te spreken tegen mensenrechtenschendingen in China (Leonard et al., 2019; Ljungwall & Bohman, 2017; Mobley, 2019; Stoetman et al., 2019; Ufimtseva, 2020). Deze politieke druk vormt de aanleiding voor debatten binnen de EU over de economische soevereiniteit van haar lidstaten en de noodzaak voor meer geopolitiek denken (Leonard et al., 2019) en binnen de Verenigde Staten waar de eigen DBI strategisch worden geherevalueerd (Girod, 2019).

Ten derde richt de literatuur zich grotendeels op het gevaar van China's DBI voor de LIO als verklaring voor de relatie tussen DBI en dreiging. Waar China volgens de geanalyseerde literatuur afhankelijkheid creëert middels DBI, probeert China met diezelfde DBI onafhankelijkheid te creëren van het Westen (Ljungwall & Bohman, 2017; Malkin, 2020; Mobley, 2019). China's investeringen, waaronder het BRI en investeringen in Rusland (Malkin, 2020), lijken China een minder afhankelijke positie te geven, waarbij het land minder gemakkelijk gedwongen kan worden om deel te nemen aan Westerse markten en globale economische flows en daarmee aan de LIO (Ljungwall & Bohman, 2017). Deze Chinese staatsinvesteringen gericht op het scheppen van gunstige marktvoorwaarden voor Chinese financiën en technologie vormen een structurele economische uitdaging voor de door de Verenigde Staten geleide LIO (Malkin, 2020, p. 97; Stephen & Skidmore, 2019), onder andere vanwege China's strategie om er concurrentievoordeel mee te behalen in sleutelsectoren (Leonard et al., 2019; Ufimtseva, 2020) en omdat China zo economisch en/of technologisch/intellectueel en/of militair kan groeien (Cheung, 2016; Cunningham & Geis, 2020; Lee et al., 2020). Bovendien bestaan er zorgen over de politieke motieven achter de internationalisering van Chinese (staats)bedrijven. Een politieke of economische agenda zou commerciële motieven kunnen overtroeven. Dit gaat tegen de liberale premisse in dat bedrijven onafhankelijk van de staat opereren en zich door commerciële motieven behoren te laten leiden (Ufimtseva, 2020, p. 65). Malkin (2020) is kritisch over de dreiging van China's DBI voor de LIO en geeft aan dat de wereldeconomie structureel hiërarchisch is en wordt beheerst door in elkaar grijpende relaties tussen de grootste multinationale ondernemingen - hetgeen de uitoefening van de structurele macht van de Verenigde Staten faciliteert. Desondanks geeft Malkin (2020) aan dat de Chinees-Russische samenwerking een uitdaging kan vormen voor de structurele macht van de Verenigde Staten en uiteindelijk een uitdaging zou kunnen vormen voor de LIO (p. 81).

Er zijn ook auteurs (Leonard et al., 2019; Tingley et al., 2015; Ufimtseva, 2020) die laten zien dat Westerse landen zelf de LIO in gevaar kunnen brengen en protectionistische barrières kunnen opzetten tegen buitenlandse investeerders die zich niet conformeren aan de beginselen van het economisch liberalisme (Ufimtseva, 2020). Dit toenemende protectionisme tast de economische openheid aan en is in wezen een illiberale reactie die de liberale economische orde bedreigt van binnenuit (Ibid). Zo leggen de Verenigde Staten secundaire sancties op waardoor bijvoorbeeld Europese en andere buitenlandse bedrijven die met Iran handelen, worden afgesneden van de Amerikaanse markt (Leonard et al. 2019). Zeng en Li (2019) geven aan dat de dreigingspercepties van staten met betrekking tot DBI beïnvloed worden door de publieke opinie en beargumenteren dat, als gevolg van verhoogde geopolitieke zorgen en nationalisme, de publieke opinie de formulering van het buitenlands economisch beleid met betrekking tot China's DBI in de Verenigde Staten zichtbaar heeft beïnvloed (Zeng en Li, 2018). Tingley et al. (2015) bevestigen dit en problematiseren de reactie van de Verenigde Staten op Chinese fusies en overnames in beveiliging gevoelige industrieën, economisch noodlijdende industrieën en sectoren waarin Amerikaanse bedrijven te maken kregen met beperkingen op de Chinese fusies en overnames. Ze geven aan dat dit verzet van de Verenigde Staten de de algehele betrekkingen tussen hen en China negatief kan beïnvloeden, terwijl deze relatie een van de belangrijkste aan het worden is voor wereldwijde stabiliteit.

Problematiseren: de nuance achter buitenlandse investeringen als dreiging.

Een aantal auteurs erkent dat waarnemers van de internationale politiek het BRI als een groeiende Chinese uitdaging zien voor de op regels gebaseerde LIO, maar laat op dit veelgehoorde geluid een tegengeluid horen door de rol van China tot op zekere hoogte te nuanceren en de dreiging met name te beschrijven als zijnde geïdentificeerd door Westerse mogendheden. Boon (2017) nuanceert het vrij eensluidend beeld in de literatuur van een assertief China, waarbij Chinese investeringen al snel als dreiging worden gezien. Boon (2017) en Stephen & Skidmore (2019) benadrukken de complexiteit van de regionale diplomatie van China, met inbegrip van de gevallen waarin China heeft gehandeld op een meer coöperatieve en gunstige wijze (met als voorbeeld de AIIB en het BRI), of heeft gereageerd met terughoudendheid en compromissen. Verder stellen Ljungwall & Bohman (2017) en Mobley (2019) dat het BRI juist vaak oplossingen biedt voor de problemen van ontwikkelingslanden (kapitaalttekorten, gebrek aan markttoegang) en stellen Boon (2017) en Stephen & Skidmore (2019) dat China het voortouw heeft genomen bij de oprichting van de AIIB om de lacunes in de ontwikkeling en de infrastructuur van de regio aan te pakken, om economieën en landen beter met elkaar te verbinden (o.a. om afhankelijkheid van het Westen te voorkomen) en om de interregionale handel, investeringen en infrastructuur te verbeteren. Stephen & Skidmore (2019) zijn om deze redenen ook genuanceerder over het gevaar van China's DBI voor de LIO. Desondanks geven zij aan dat de AIIB ook de niet-liberale kenmerken van China's staatsgeleide model van politieke economie weerspiegelt en een mogelijke internationale orde met Chinese kenmerken voorspelt. Shambaugh (2018) ziet ook een mogelijke verschuiving van de LIO en kan onder auteurs die een tegengeluid bieden worden geschaard. Shambaugh (2018) richt zich op China's continentale uitbreiding (door middel van onder andere de AIIB en BRI) en beargumenteert dat de meeste ASEAN-landen proberen te laveren tussen de twee grootmachten (de Verenigde Staten en China), maar dat sinds 2016-17 de meesten meer naar China neigen. Hoewel Shambaugh dit niet direct als dreiging ziet, noemt hij dit wel een mogelijk risico voor de LIO. Desalniettemin beargumenteert hij dat de Verenigde Staten op de lange termijn machtiger dan China zullen blijven, of ten

minste even machtig. Verder beargumenteert Muratshina (2017) dat de concurrentie tussen China en landen als Rusland en de Verenigde Staten als gevolg van de oprichting van de AIIB kan leiden tot het kwijtschelden van schulden. Zo heeft Rusland onlangs het grootste deel van de staatsschuld van Oezbekistan afgeschreven.

Verder inzoomend op de BRI onderzoeken Hameiri en Lee (2018) deze door te kijken hoe deze zich verhoudt tot andere, internationale investeringsbanken en concluderen dat zij het eens zijn met de meer optimistische voorspellingen die weinig wezenlijk verschil identificeren tussen de AIIB en andere bestaande Multilateral Development Banks (MDB's). Deze uitspraken verklaren zij door de AIIB te lokaliseren in het gefragmenteerde International Development Financing (IDF)-domein van China, welke leidt tot gedragingen en resultaten die vaak onsamenhangend en zelfs tegenstrijdig zijn. Naast Hameiri en Lee (2018), nuanceert Mott (2020) eveneens de dreiging die gezien wordt in het BRI, daar het de vitale Amerikaanse (Westerse) belangen volgens hem niet schaadt en gezien moet worden als een logisch investeringsproject van een groot land. Hiermee reageert hij met name op de houding van de Verenigde Staten die het project behoedzaam hebben bekeken uit angst dat het de Chinese invloed zou kunnen vergroten. Mott (2020) zegt hierover echter dat het BRI de diplomatieke opties van Washington en landen als Rusland niet permanent bindt aan Chinese belangen met de waarschuwend opmerking dat openlijke oppositie er wel voor kan zorgen dat landen die bij het project betrokken zijn, zich nauwer aansluiten bij China.

Binnen de literatuur is er ook sprake van nuancerende invalshoeken los van de BRI. Ten eerste beschrijft Swedlund (2017) de groeiende positie wat betreft financiële bijstand van China op het Afrikaanse continent, wat door haar niet wordt gezien als bedreigend voor de onderhandelingspositie van traditionele investerende landen op het continent, daar China zelden met traditionele donoren concurreert. Hiermee betwist zij bestaande conventionele veronderstellingen over de impact van China op traditionele ontwikkelingssamenwerking. Ten tweede stelt Ghimire (2018) dat, hoewel een post-Westerse wereld nu zeer ophanden is - met China, Brazilië en India als voorbeelden - de mogelijkheid voor een pro-Zuid wereld klein is, aangezien de opkomst van een Zuidelijke hegemonie niet noodzakelijkerwijs het hele mondiale Zuiden op een vergelijkbare manier versterkt. Volgens Ghimire zou een wereld met meerdere regionale machten die elk de hegemonie uitoefenen in hun respectievelijke sferen een waarschijnlijker scenario zijn. Opkomende machten maken internationale instellingen misschien wel meer 'Zuidgericht', maar deze machten verzetten zich tegen het veranderen van bestaande normen, waardoor de Westerse invloed in evenwicht wordt gehouden.

III. Reflectie op de literatuur

De achtergrond van de journals en auteurs kan invloed hebben op welke investering vanuit welke staat als bedreiging wordt gezien. Chinese investeringen en overnames worden voornamelijk als problematisch omschreven voor het Westen, door Westerse auteurs, werkzaam bij Westerse journals. De vrijwel eenzijdige focus op China in de literatuur kan problematisch zijn, omdat dreigingen uit andere landen weinig worden aangekaart en hierdoor onvoldoende aandacht krijgen. De vraag hierbij is 'Waarom wordt China hoofdzakelijk als subject gezien en andere landen (vrijwel) niet?' Het is hierbij ook belangrijk om te reflecteren en kritisch te zijn op de rol die onderzoekers spelen in het creëren van eenzijdigheid en blinde vlekken.

Bij aanvang van het bestuderen van de literatuur omtrent ontwikkelingshulp was verwacht literatuur te vinden die ingaat op ontwikkelingshulp als dreiging voor de ontvangende staat, terwijl het in de meeste gevallen bleek te gaan over de dreiging die uitgaat van de investerende staat tegen het Westen. Hierbij moet vermeld worden dat dit te maken kan hebben met de selectie van journals die bestudeerd zijn, die met name gevestigd zijn in Westerse landen, terwijl een andere selectie van journals hier een ander beeld over zou kunnen geven. Bovendien is vanuit het onderzoek naar 'statelijke dreigingen' gekeken naar ontwikkelingshulp vanuit een dreigingsperspectief, terwijl ontwikkelingshulp ook positief kan zijn. Hierbij rijst de vraag: 'in hoeverre is ontwikkelingshulp werkelijk heilzaam?' Uit de literatuur bleek regelmatig dat er sprake was van wederzijdse instemming over de DBI of ontwikkelingshulp van het ontvangende en het gevende land en in een enkel geval zelfs DBI of ontwikkelingshulp op uitnodiging (China - Sri Lanka).

Wat betreft de artikelen, bestaan deze binnen mechanismen 12.3 en 12.5 met name uit beleidsreflecties (o.a. Leonard et al., 2019 en Ufimtseva, 2020) gericht op China's buitenlandse beleid en de Westerse respons en uit academische debatten (o.a. Malkin, 2020; Shambaugh, 2018). Wat betreft de academische kwaliteit van de artikelen, geldt voor zowel mechanisme 12.3 als 12.5 dat het merendeel van de artikelen over het algemeen van goede kwaliteit is. De methodiek wordt echter zelden expliciet benoemd, wat het beoordelen van de methodologische kwaliteit bemoeilijkt. De auteurs die wel expliciet verwijzen naar hun methode zijn Shambaugh (2018), Tingley et al. (2015), Ufimtseva (2020), Stephen en Skidmore (2019), Zeng en Li (2019) en Ghimire (2018). Hierbij is de methode voornamelijk bronnenonderzoek (o.a. media berichten, overheidsdocumenten en literatuuronderzoek). De meeste artikelen hebben veel referenties, inclusief niet-Westerse bronnen. Er wordt hierin veelvuldig verwezen naar andere academische literatuur.

Aangaande de tijdgevoeligheid van de mechanismen, wordt de dreiging zoals geschetst vanuit China door een aantal auteurs genuanceerd tot op dit moment niet meer dan een risico, maar deze auteurs vermelden hierbij dat dit risico zich in de toekomst zou kunnen ontwikkelen tot een dreiging, waardoor de activiteiten van China in de gaten gehouden moeten worden.

Binnen de mechanismen 12.3 en 12.5 zijn verschillende verbanden te identificeren met andere mechanismen. Zo zijn er verbanden geïdentificeerd met (I) 11.8 (energiepolitiek) vanwege Chinese DBI in natuurlijke hulpbronnen van een gastland, met (II) 13.2 (groei/expansie) vanwege de invloed van Chinese DBI en de AIIB voor eigen groei op economische, technologisch, intellectueel en militair gebied, met (III) 12.4 (protectionisme/illiberaal handelsbeleid) vanwege zorgen omtrent de politieke motieven achter de internationalisering van Chinese bedrijven, en met (IV) 11.4 (securitisering) vanwege het heersende idee van een assertief China, waarbij DBI snel als bedreigend worden gezien.

Zoektermen voor vervolgonderzoek

- AIIB (Aziatische Infrastructuurinvesteringsbank of Asian Infrastructure Investment Bank)
- BRI (Belt and Road Initiative of het One Belt One Road Initiative)
- Soft power-strategieën

Aanwezigheid dreiging in dreigingspercepties Rijksoverheid	
Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Geïntegreerde risicoanalyse Nationale Veiligheid" (2019)	12.3: Alleen omschreven door "hybride beïnvloeding door China", onder andere door economische instrumenten. 12.5: Nee
NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren" (3 februari 2021)	12.3: Ja 12.5: Nee
Ministerie van Justitie en Veiligheid, "Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen" (3 februari 2021)	12.3: Ja 12.5: Nee
Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)	12.3: Nee (er staat alleen: "Krijgsmachten van mogelijke tegenstanders moderniseren en worden sterker door grootschalige investeringen" op pagina 8) 12.5: Nee

IV. Bibliografie

- Anderson, D. A., & Kalimuddin, M. (2018).Soft Power in China's Security Strategy. *Strategic Studies Quarterly*, 12(3), 114-141.
- Boon, H. T. (2017).Hardening the hard, softening the soft: Assertiveness and China's regional strategy. *Journal of Strategic Studies*, 40(5), 639-662.
- Calinoff, J., & Gordon, D. (2020).Port Investments in the Belt and Road Initiative: Is Beijing Grabbing Strategic Assets? *Survival*, 62(4), 59-80.
- Cheung, T. M. (2016).Innovation in China's defense technology base: foreign technology and military capabilities. *Journal of Strategic Studies*, 39(5-6), 728-761.
- Cunningham, M. A., & Geis, J. P. (2020).A National Strategy for Synthetic Biology. *Strategic Studies Quarterly*, 14(3), 49-80.
- Feng, H., & He, K. (2017).China's Institutional Challenges to the International Order. *Strategic Studies Quarterly*, 11(4), 23-49.
- Ghimire, S. (2018).Rising powers and security: a false dawn of the pro-south world order? *Global Change, Peace & Security*, 30(1), 37-55.
- Girod, D. (2019).How to win friends and influence development: optimising US foreign assistance. *Survival*, 61(1), 99-114.
- Hameiri, S., & Jones, L. (2018).China challenges global governance? Chinese international development finance and the AIIB. *International Affairs*, 94(3), 573-593.
- Kamel, M. S. (2018).China's belt and road initiative: Implications for the Middle East. *Cambridge Review of International Affairs*, 31(1), 76-95.

Lee, P. K., Heritage, A., & Mao, Z. (2020).Contesting liberal internationalism: China's renegotiation of world order. Cambridge Review of International Affairs, 33(1), 52-60.

Leonard, M., Pisani-Ferry, J., Ribakova, E., Shapiro, J., & Wolff, G. (2019).Securing Europe's Economic Sovereignty. Survival, 61(5), 75-98.

Ljungwall, C., & Bohman, V. (2017).Mending vulnerabilities to isolation: how Chinese power grows out of the development of the Belt and Road Initiative. The RUSI Journal, 162(5), 26-33.

Malkin, A. (2020).Challenging the liberal international order by chipping away at US Structural power: China's state-guided investment in technology and finance in Russia. Cambridge Review of International Affairs, 33(1), 81-104.

Mobley, T. (2019).The belt and road initiative. Strategic Studies Quarterly, 13(3), 52-72.

Mott, C. (2020).Don't Fear China's Belt and Road Initiative. Survival, 62(4), 47-55.

Muratshina, K. (2017).Asian Infrastructure Investment Bank and post-Soviet Central Asia: New Multilateral Bank Formation in the Context of China's Economic Interaction with post-Soviet Central Asian Countries. Central European Journal of International & Security Studies, 11(3), 84-106.

Rolland, N. (2019).A China-Russia Condominium over Eurasia. Survival, 61(1), 7-22.

Shambaugh, D. (2018).US-China rivalry in Southeast Asia: power shift or competitive coexistence?. International Security, 42(04), 85-127.

Stephen, M. D., & Skidmore, D. (2019).The AIIB in the liberal international order. The Chinese Journal of International Politics, 12(1), 61-91.

Swedlund, H. M. (2017).Is China eroding the bargaining power of traditional donors in Africa? International Affairs, 92(2), 389-408.

Tingley, D., Xu, C., Chilton, A., & Milner, H. V. (2015). The political economy of inward FDI: opposition to Chinese mergers and acquisitions. The Chinese Journal of International Politics, 8(1), 27-57.

Ufimtseva, A. (2020).Investigating the impact of state-owned enterprises (SOEs) on the contemporary world order: a case of Chinese SOE investment in the Canadian hydrocarbon sector. Cambridge Review of International Affairs, 33(1), 61-80.

Zeng, K., & Li, X. (2019).Geopolitics, Nationalism, and Foreign Direct Investment: Perceptions of the China Threat and American Public Attitudes toward Chinese FDI. The Chinese Journal of International Politics, 12(4), 495-518.

Publicaties van denktanks en instituten

Stoetman, A., Meijnders, M. & Martens, M. (2019).Economic Security with Chinese Characteristics. Clingendael/HCSS Strategic Monitor, 2019-2020, <https://www.hcss.nl/pub/2019/strategic-monitor-2019-2020/economic-security-with-chinese-characteristics/>

Literatuurlijst

ANV (2019) De Geïntegreerde risicoanalyse nationale veiligheid.
Buzan, B., Wæver, O., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). Security: A new framework for analysis. Lynne Rienner Publishers.

Glasius, M. (2018). Extraterritorial authoritarian practices: A framework. Globalizations, 15(2), 179-197.

Ministerie van Justitie en Veiligheid (2021) Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen, 3 februari 2021.

NCTV (2019a) Nationale Veiligheidsstrategie 2019.

NCTV (2019b) Kamerbrief Tegengaan statelijk dreigingen, 18 april 2019.

NCTV (2021a) Dreigingsbeeld statelijke actoren.

NCTV (2021b) Kamerbrief Nationale veiligheid, strategische afhankelijkheden en planbureau, 10 februari 2021.

Bijlage 1 Factsheet Literatuuranalyse SDP-onderzoek

De factsheet bestaat uit 8 onderdelen:

- 1.1 Overzicht van gescande documenten – normale werkwijze
- 1.2 Overzicht van gescande documenten – special issue quick scan
- 1.3 Lijst met relevante denktanks/instituten, per land
- 1.4 Gebruikte denktank artikelen per mechanisme-analyse
- 1.5 Overzicht gescande documenten – per dreigingsobject
- 1.6 Overzicht gescande documenten – per dreigingssubject
- 1.7 Overzicht gescande documenten – per dreigingsmechanisme
- 1.8 Overzicht gescande documenten – Overige artikelen

1.1 Overzicht gescande documenten – normale werkwijze			
	Titel	Totaal aantal artikelen	Aantal relevante artikelen
1	Cambridge Review of International Affairs	225	33
2	Central European Journal of International and Security Studies	130	33
3	Contemporary Security Policy	152	58
4	Comparative Strategy	190	63
5	European Security	165	31
6	Global Change, Peace and Security	121	19
7	International Affairs	349	115
8	International Journal of Conflict and Violence	73	9
9	International Journal of Cyber Warfare and Terrorism	95	48
10	International Security	101	37
11	Journal of Strategic Studies	191	59
12	Militaire Spectator	207	44
13	Security and Human Rights	76	19
14	Security Dialogue*	50	12
15	Strategic Studies Quarterly	136	92
16	Survival – Global Politics and Strategy**	142	63
17	Terrorism and Political Violence*	139	34
18	The Chinese Journal of International Politics	100	34
19	The RUSI Journal	263	96
	Totaal	2905	899

* Voor deze wetenschappelijke tijdschriften zijn alleen de jaren 2019 en 2020 geanalyseerd

** Voor dit wetenschappelijke tijdschrift zijn alleen de jaren 2018, 2019 en 2020 geanalyseerd

1.2 Overzicht gescande documenten – special issue quick scan			
	Titel wetenschappelijke tijdschrift	Totaal relevante special issues	Aantal relevante artikelen
1	Australian Journal of International Affairs	3	9
2	Conflict, Security & Development	2	15
3	Cooperation & Conflict	2	5
4	Defence Studies	1	3
5	European Journal for Security Research	1	2
6	European Journal of International Security	0	0
7	European Review of International Studies	1	3
8	Foreign Policy Analysis	2	6
9	Geopolitics	6	19
10	Globalizations	1	7
11	International Migration Review	1	2
12	Journal of Global Security Studies	1	2
13	Journal of Information Warfare	3	11
14	Journal of Risk Research	0	0
15	The Non-proliferation Review	5	17
15	The Non-proliferation Review	5	17
	Totaal	29	101

1.3 Lijst met relevante denktanks/instituten, per land		
	Denktank/instituut	Land
1	African Centre for the Constructive Resolution of Disputes (ACCORD)	Zuid-Afrika
2	Al-Ahram Center for Political & Strategic Studies	Egypte
3	BRICS Policy Center (Centro de Estudos e Pesquisas BRICS, BPC)	Brazilië
4	Argentine Council for International Relations (Consejo Argentino Para Las Relaciones Internacionales, CARI)	Argentinië
5	Carnegie (Europe; Endowment for International Peace)	Europa, VS
6	Centre for Air Power Studies (CAPS)	India
7	Chatham House (Royal Institute of International Affairs)	V.K.
8	Clingendael	Nederland
9	CIGI (Centre for International Governance Innovation)	Canada
10	Danish Institute for International Studies (DIIS)	Denemarken
11	Egmont - The Royal Institute for International Relations	België
12	The Hague Centre for Strategic Studies	Nederland
13	Elcano Royal Institute	Spanje
14	European Council on Foreign Relations (ECFR)	EU
15	European Union Institute for Security Studies (EUISS)	EU
16	French Institute for Foreign Affairs (IFRI)	Frankrijk
17	International Institute for Strategic Studies (IISS)	V.K.
18	Institute of Foreign Affairs and National Security (IFANS)	Zuid-Korea
19	Institute for International Strategic Studies (IISS)	China
20	The Institute for National Security Studies (INSS)	Israël
21	Institute for Peace and Security Studies (IPSS) (Addis Abeba University)	Ethiopië
22	Institute for Security Studies (ISS)	Zuid-Afrika
23	Institute of Strategic and International Studies Malaysia (ISIS)	Maleisië
24	Institute of World Economy and International Relations (IMEMO)	Rusland
25	Japan Institute of International Affairs (JIIA)	Japan
26	Korea Institute for Defense Analyses (KIDA)	Zuid-Korea
27	Munich Security Conference	internationaal, basis in Duitsland
28	National Institute for Defense Studies (NIDS)	Japan
29	NATO Defence College (NDC)	NAVO
30	PAX	Nederland
31	RAND corp.	internationaal, basis in de VS
32	Royal United Services Institute	V.K.
33	RUSI (Royal United Services Institute)	V.K.
34	Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)	Zweden
35	SWP (Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs)	Duitsland
36	Vlaams Vredesinstituut	België

1.4 Gebruikte denktank artikelen per mechanisme-analyse			
Mechanisme	Mechanisme-code	Aantal denktank artikelen	Gebruikte denktanks
Biologische en chemische wapens	10.2	4	Clingendael/HCCS 2x RUSI SWP
Ruimte (space)	10.7	6	Clingendael/HCCS EUISS 2x IFRI 2x Munich Security Conference
Spionage, intelligence, covert operations & Diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten	10.8-12.2	1	Clingendael/HCCS
Diaspora-politiek	11.2	2	SWP 2x
Securitisering en ideologische framing	11.4	0	
(Aanwakkeren) Radicalisering	11.6	2	EUISS Munich Security Conference
Energiepolitiek	11.8	5	Clingendael Clingendael/HCCS EUISS NDC RUSI
Directe Buitenlandse Investeringen & Ontwikkelingshulp	12.3-12.5	1	HCCS/Clingendael

1.5 Overzicht gescande documenten – per dreigingsobject		
Landen		
Land	Code	Opmerking
Afghanistan	1.1	2
Australië	1.2	4
Canada	1.3	2
China	1.4	62
Cyprus	1.5	1
Denemarken	1.6	1
Duitsland	1.7	4
Frankrijk	1.8	3
Griekenland	1.9	1
India	1.10	10
Irak	1.11	1
Iran	1.12	8
Israël	1.13	6
Japan	1.14	11
Nederland	1.15	9
Noord-Korea	1.16	6
Pakistan	1.17	8
Palestijnse gebieden	1.18	0
Rusland	1.19	34
Syrië	1.20	3
Taiwan	1.21	6
Tsjechië	1.22	0
Turkije	1.23	4
Verenigd Koninkrijk	1.24	7
Verenigde Staten	1.25	135
Zuid-Korea	1.26	8
Oekraïne	1.27	8
Regio's (in het geval dat land niet is gespecificeerd)		
Regio's	Code	Opmerking
Het 'Westen'	2.1	81
	2.1.1	1
	2.1.2	67
	2.1.3	0
Noord-Afrika en het Midden-Oosten	2.2	9
Noordpool en Zuidpool	2.3	6
Sub-Sahara Afrika	2.4	8
Zuid-Amerika en het Caribisch gebied	2.5	3
Zuidoost-Azië en Oost-Azië	2.6	34

1.5 Overzicht gescande documenten – per dreigingsobject		
Regio's (in het geval dat land niet is gespecificeerd)		
Regio's	Code	Opmerking
Emerging Powers	2.7	1
World Powers	2.8	3
Nuclear Powers	2.9	0
West-Afrika	2.10	3
Gehele wereld, de mensheid	2.11	58
Niet-statelijke actoren		
Actor	Code	Opmerking
Anti-autoriteit activisten	3.1	0
Bedrijven (civiel/privaat)	3.2	2
Bedrijven (state owned/sponsored)	3.3	0
Milities	3.4	6
Private Military Compagnies (PMC)	3.5	1
Terreurorganisaties	3.6	2
Criminele organisaties	3.7	0
Internationale allianties en samenwerkingsverbanden		
Actor	Code	Opmerking
Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO)	4.1	33
Afrikaanse Unie (AU)	4.2	0
Associatie van Zuidoost-Aziatische Naties (ASEAN)	4.3	1
Economische Gemeenschap van West-Afrikaanse Staten (ECOWAS)	4.4	0
Europese Unie (EU)	4.5	34
Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS)	4.6	0
Organisatie van olie-exporterende landen (OPEC)	4.7	0
Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE)	4.8	1
Verenigde Naties (VN)	4.9	0
Infrastructuur en Normengemeenschappen		
Actor	Code	Opmerking
Economische veiligheid	5.1	14
Energieveiligheid	5.2	7
Klimaatstabiliteit	5.3	4
Liberaal Wereldorde	5.4	96

1.6 Overzicht gescande documenten – per dreigingsobject		
Landen		
Land	Code	Opmerking
Afghanistan	6.1	6
Australië	6.2	1
Canada	6.3	1
China	6.4	187
Cyprus	6.5	1
Denemarken	6.6	0
Duitsland	6.7	4
Frankrijk	6.8	3
Griekenland	6.9	1
India	6.10	13
Irak	6.11	0
Iran	6.12	21
Israël	6.13	3
Japan	6.14	4
Nederland	6.15	0
Noord-Korea	6.16	20
Pakistan	6.17	4
Palestijnse gebieden	6.18	2
Rusland	6.19	166
Syrië	6.20	3
Taiwan	6.21	2
Tsjechië	6.22	1
Turkije	6.23	7
Verenigd Koninkrijk	6.24	9
Verenigde Staten	6.25	115
Zuid-Korea	6.26	3
Oekraïne	6.27	6
Regio's (in het geval dat land niet is gespecificeerd)		
Regio's	Code	Opmerking
Het 'Westen'	7.1	15
	7.1.1	0
	7.1.2	7
	7.1.3	0
Noord-Afrika en het Midden-Oosten	7.2	11
Noordpool en Zuidpool	7.3	0
Sub-Sahara Afrika	7.4	4
Zuid-Amerika en het Caribisch gebied	7.5	0
Zuidoost-Azië en Oost-Azië	7.6	5

1.6 Overzicht gescande documenten – per dreigingssubject		
Regio's (in het geval dat land niet is gespecificeerd)		
Regio's	Code	Opmerking
Emerging Powers	7.7	4
World Powers	7.8	7
Nuclear Powers	7.9	5
West-Afrika	7.10	0
Gehele wereld, de mensheid	7.11	16
Niet-statelijke actoren		
Actor	Code	Opmerking
Bedrijven (civiel/privaat)	8.1	4
Bedrijven (state owned/sponsored)	8.2	3
Milities	8.3	4
Private Military Compagnies (PMC)	8.4	3
Terreurorganisaties	8.5	60
Criminele organisaties	8.6	13
Anti-autoriteit activisten	8.7	2
Internationale allianties en samenwerkingsverbanden		
Actor	Code	Opmerking
Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO)	9.1	8
Afrikaanse Unie (AU)	9.2	0
Associatie van Zuidoost-Aziatische Naties (ASEAN)	9.3	0
Economische Gemeenschap van West-Afrikaanse Staten (ECOWAS)	9.4	0
Europese Unie (EU)	9.5	20
Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS)	9.6	0
Organisatie van olie-exporterende landen (OPEC)	9.7	0
Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE)	9.8	0
Verenigde Naties (VN)	9.9	4

1.7 Overzicht gescande documenten – per dreigingsmechanisme		
Militair		
Mechanisme	Code	Aantal codes in artikelen
Nucleaire en radiologische wapens	10.1	157
Biologische en chemische wapens	10.2	12
Conventionele wapens	10.3	182
Cyber ('hard')	10.4	110
Hybride/Grey Zone oorlogvoering	10.5	69
Onbemande systemen en/of kunstmatige intelligentie	10.6	66
Ruimte (space)	10.7	22
Spionage, intelligence, covert operations	10.8	7
(Humanitaire – Militaire) Interventie	10.9	46
Politiek		
Mechanisme	Code	Aantal codes in artikelen
Cyber ('soft')	11.1	137
Diaspora-politiek	11.2	25
Coercion strategies	11.3	187
Securitisering en ideologische framing	11.4	80
(Terroristische) aanslag	11.5	72
Aanwakkeren radicalisering	11.6	33
Statelijke criminaliteit	11.7	12
Energiepolitiek	11.8	20
Economisch		
Mechanisme	Code	Aantal codes in artikelen
Cyber ('hard')	12.1	58
Diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten	12.2	3
Directe Buitenlandse Investerings (DBI)	12.3	13
Protectionisme/illiberaal handelsbeleid	12.4	41
Ontwikkelingshulp	12.5	16
Overig		
Mechanisme	Code	Aantal codes in artikelen
Mechanisme	Code	Aantal codes in artikelen
Klimaatverandering, ecosystemen en biodiversiteit	13.1	17
Groei/Expansie	13.2	42

1.8 Overzicht gescande documenten – Overige artikelen		
Soort artikel	Code	Opmerking
Theoretische artikelen	0.0.	171
Overzichtsartikelen	0.1	268

Bijlage 2 Codeboek Statelijke Dreigingenproject

Het codeboek bestaat uit 4 onderdelen:

- 2.1 dreigingsobject
- 2.2 dreigingssubject
- 2.3 dreigingsmechanisme
- 2.4 overig

2.1 Dreigingsobject		
Landen		
Land	Code	Opmerking
Afghanistan	1.1	
Australië	1.2	
Canada	1.3	
China	1.4	
Cyprus	1.5	
Denemarken	1.6	
Duitsland	1.7	
Frankrijk	1.8	
Griekenland	1.9	
India	1.10	
Irak	1.11	
Iran	1.12	
Israël	1.13	
Japan	1.14	
Nederland	1.15	
Noord-Korea	1.16	
Pakistan	1.17	
Palestijnse gebieden	1.18	
Rusland	1.19	
Syrië	1.20	
Taiwan	1.21	
Tsjechië	1.22	
Turkije	1.23	
Verenigd Koninkrijk	1.24	
Verenigde Staten	1.25	
Zuid-Korea	1.26	
Oekraïne	1.27	

2.1 Dreigingsobject		
Regio's en categorieën		
Regio's	Code	Opmerking
Het 'Westen'	2.1	(2.1.1) Noord-Amerika; (2.1.2) Europa; (2.1.3) Oceanië
Noord-Afrika en het Midden-Oosten	2.2	
Noordpool en Zuidpool	2.3	
Sub-Sahara Afrika	2.4	
Zuid-Amerika en het Caribisch gebied	2.5	
Zuidoost-Azië en Oost-Azië	2.6	
Emerging Powers	2.7	Staten met een toenemende invloed in mondiale aangelegenheden, strevend naar een machtiger positie of rol in de internationale betrekkingen. Bijvoorbeeld Brazilië, India, Mexico, Zuid-Afrika, Turkije.
World Powers	2.8	Ook wel Great Powers. Staten met (politieke, militaire, economische) dominantie op het wereldtoneel. Doorgaans vooral China, VS, Rusland.
Nuclear Powers	2.9	Staten met nucleaire arsenalen. Doorgaans: de VS, Rusland, China, het VK, Frankrijk, ook wel India, Pakistan. Ook aspirerend, heimelijke of betwiste nuclear powers als Israël, Noord-Korea, Iran.
West-Afrika	2.10	
Gehele wereld, de mensheid	2.11	
Niet-statelijke actoren		
Actor	Code	Opmerking
Anti-autoriteit activisten	3.1	Onder andere demonstranten, complotdenkers, extremisten in de brede zin (tegen de staat, vitale staatsinstituties).
Bedrijven (civiel/privaat)	3.2	
Bedrijven (state owned/sponsored)	3.3	
Milities	3.4	Niet-statelijke (para)militaire groep.
Private Military Compagnies (PMC)	3.5	
Terreurorganisaties	3.6	Niet-statelijke groep of persoon die bij terroristische daden betrokken is. Georganiseerde, grote organisaties, maar ook Lone Wolves worden hieronder gerekend
Criminele organisaties	3.7	Niet-statelijke groep of persoon die crimineel gedrag vertoont, onder andere drugs- en mensenhandel, hacken en piraterij.

2.1 Dreigingsobject		
Internationale allianties en samenwerkingsverbanden		
Actor	Code	Opmerking
Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO)	4.1	
Afrikaanse Unie (AU)	4.2	
Associatie van Zuidoost-Aziatische Naties (ASEAN)	4.3	
Economische Gemeenschap van West-Afrikaanse Staten (ECOWAS)	4.4	
Europese Unie (EU)	4.5	
Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS)	4.6	
Organisatie van olie-exporterende landen (OPEC)	4.7	
Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE)	4.8	
Verenigde Naties (VN)	4.9	
Verenigde Naties (VN)	4.9	
Infrastructuur en stabiliteitsfactoren		
Actor	Code	Opmerking
Economische veiligheid	5.1	Het goed functioneren van interne en internationale economie en handel. Inclusief access security (toegang tot producten, grondstoffen en diensten) en flow security (handelsroutes en supply chains).
Energieveiligheid	5.2	Beschikbaarheid en betaalbaar zijn en blijven van cruciale energiebronnen (onder andere gas, olie, uranium).
Klimaatstabiliteit	5.3	Onder andere biodiversiteit, watertekorten en klimaatmigratie.
Liberale Wereldorde	5.4	Multilaterale, liberale naoorlogse internationale orde en waardengemeenschap – inclusief vrijhandel, mensenrechten, rechtsstaat, democratie.

2.2 Dreigingssubject		
Landen		
Land	Code	Opmerking
Afghanistan	6.1	
Australië	6.2	
Canada	6.3	
China	6.4	
Cyprus	6.5	
Denemarken	6.6	
Duitsland	6.7	
Frankrijk	6.8	
Griekenland	6.9	
India	6.10	
Irak	6.11	
Iran	6.12	
Israël	6.13	
Japan	6.14	
Nederland	6.15	
Noord-Korea	6.16	
Pakistan	6.17	
Palestijnse gebieden	6.18	
Rusland	6.19	
Syrië	6.20	
Taiwan	6.21	
Tsjechië	6.22	
Turkije	6.23	
Verenigd Koninkrijk	6.24	
Verenigde Staten	6.25	
Zuid-Korea	6.26	
Oekraïne	6.27	
Regio's en categorieën		
Regio's	Code	Opmerking
Het 'Westen'	7.1	(7.1.1) Noord-Amerika; (7.1.2) Europa; (7.1.3) Oceanië
Noord-Afrika en het Midden-Oosten	7.2	
Noordpool en Zuidpool	7.3	
Sub-Sahara Afrika	7.4	
Zuid-Amerika en het Caribisch gebied	7.5	
Zuidoost-Azië en Oost-Azië	7.6	

2.2 Dreigingssubject		
Emerging Powers	7.7	Staten met een toenemende invloed in mondiale aangelegenheden, strevend naar een machtiger positie of rol in de internationale betrekkingen. Bijvoorbeeld Brazilië, India, Mexico, Zuid-Afrika, Turkije.
World Powers	7.8	Ook wel Great Powers. Staten met politieke en economische dominantie op het wereldtoneel. Doorgaans vooral China, V.S., Rusland.
Nuclear Powers	7.9	Staten met nucleaire arsenalen. Doorgaans: de V.S., Rusland, China, het V.K., Frankrijk, India, Pakistan. Ook wel aspiring, heimelijke of betwiste nuclear powers als Israël, Noord-Korea, Iran.
West-Afrika	7.10	Waaronder de Sahel-regio
Gehele wereld, de mensheid	7.11	
Niet-statelijke actoren		
Actor	Code	Opmerking
Bedrijven (civiel/privaat)	8.1	
Bedrijven (state owned/sponsored)	8.2	
Milities	8.3	Niet-statelijke (para)militaire groep. Indien militias.
Private Military Compagnies (PMC)	8.4	
Terreurorganisaties	8.5	Niet-statelijke groep of persoon die bij terroristische daden betrokken is. Inclusief georganiseerde, grote organisaties, maar ook Lone Wolves worden hieronder gerekend.
Criminele organisaties	8.6	Niet-statelijke groep of persoon die crimineel gedrag vertoont, onder andere drugs- en mensenhandel, hacken en piraterij.
Anti-autoriteit activisten	8.7	Onder andere demonstranten, complotdenkers, extremisten in de brede zin (tegen de staat, vitale staatsinstituties).
Internationale allianties en samenwerkingsverbanden		
Actor	Code	Opmerking
Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO)	9.1	
Afrikaanse Unie (AU)	9.2	
Associatie van Zuidoost-Aziatische Naties (ASEAN)	9.3	
Economische Gemeenschap van West-Afrikaanse Staten (ECOWAS)	9.4	
Europese Unie (EU)	9.5	
Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS)	9.6	
Organisatie van olie-exporterende landen (OPEC)	9.7	
Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE)	9.8	
Verenigde Naties (VN)	9.9	
Verenigde Naties (VN)	9.9	

2.3 Dreigingsmechanisme		
Militair		
Mechanisme	Code	Aantal codes in artikelen
Nucleaire en radiologische wapens	10.1	Nucleaire en/of radiologische wapenopbouw met nieuw strategisch voordeel, dreigen met het gebruik van bestaande wapens, of de export van deze wapens aan statelijke of niet-statelijke actoren met destabiliserend effect.
Biologische en chemische wapens	10.2	Biologische en/of chemische wapenopbouw met nieuw strategisch voordeel, dreigen met gebruik van bestaande wapens, de export van deze wapens aan statelijke of niet-statelijke actoren met destabiliserend effect.
Conventionele wapens	10.3	Conventionele wapenopbouw (inclusief luchtmacht, marine, landmacht, raketssystemen, enzovoorts) met nieuw strategisch voordeel, dreigen met gebruik van bestaande bewapening, of de export van deze wapens aan statelijke of niet-statelijke actoren met destabiliserend effect.
Cyber ('hard')	10.4	Het hacken, infiltreren, verzwakken of anderszins aantasten van militaire infrastructuur middels digitale/IT-systemen.
Hybride/Grey Zone oorlogvoering	10.5	Het voeren van een conflict met een andere staat onder het juridisch niveau van openlijk gewapend conflict, met het gebruik van verschillende niet- of semi-statelijke groepen en wapens.
Onbemande wapensystemen en/of kunstmatige intelligentie	10.6	Het ontwikkelen, bezitten of gebruiken van autonome wapensystemen (robotica, drones) en/of kunstmatige intelligentie (doorgaans op basis van Artificial Intelligence software).
Ruimte (space)	10.7	Het ontwikkelen of bezitten van (doorgaans militaire) technologie die objecten in de ruimte bedreigen of vanuit de ruimte een dreiging vormen. Onder andere anti-satelliet wapens.
Spionage, intelligence, covert operations	10.8	Het op heimelijke wijze informatie verzamelen in en over landen of anderszins schade aanrichten middels infiltratietechnieken.
(Humanitaire – Militaire) Interventie	10.9	Gewapend ingrijpen door een staat, een groep staten, of een internationale organisatie in een andere staat, zonder dat de 'ontvangende' staat daar toestemming voor heeft gegeven.
Politiek		
Mechanisme	Code	Aantal codes in artikelen
Cyber ('soft')	11.1	Het (negatief) beïnvloeden en/of destabiliseren van een publieke opinie van een andere staat middels IT/internet, met name het creëren van nepnieuws en het verspreiden van desinformatie en propaganda via (sociale) media.
Diaspora-politiek	11.2	Het beïnvloeden, reguleren of onderdrukken van diaspora's (verschillende soorten transnationale gemeenschappen) door de thuisstaat en/of de gaststaat, met een binnenlands- en/of buitenlands-politiek doel.
Coercion strategies	11.3	Het gebruik van dwangdiplomatie, inclusief machtspolitiek, geopolitiek, en afschrikking (deterrence).
Securitisering en ideologische framing	11.4	Politiek instrument om dreigingsbeelden te creëren (van actoren/fenomenen of van ideologieën) en vergaande militaire, juridische of andere maatregelen te treffen en deze te legitimeren.
(Terroristische) aanslag	11.5	Het ondersteunen, organiseren of faciliteren van (terroristische) aanvallen/aanslagen.
Aanwakkeren radicalisering	11.6	Het door staten stimuleren van radicalisering van niet-statelijke groepen in andere staten, inclusief moslimfundamentalisten, extreemrechts en -links, anti-overheidssentimenten.

2.3 Dreigingsmechanisme		
Statelijke criminaliteit	11.7	Het door staten organiseren, aanmoedigen, faciliteren of negeren van het schenden van internationale of nationale wetten, normen en gedragsregels. Onder andere afpersing, corruptie, oorlogsmisdaden, seksueel geweld, belastingontduiking, drugshandel.
Energiepolitiek	11.8	Statelijk energiebeleid waarbij andere staten geschaad (kunnen) worden, onder andere door het creëren van afhankelijkheidsrelaties, en (dreigen met) stopzetting van de levering van energiebronnen.

Economisch		
Mechanisme	Code	Aantal codes in artikelen
Cyber ('hard')	12.1	Het hacken, infiltreren, verzwakken of anderszins aantasten van economische infrastructuur middels digitale/IT-systemen.
Diefstal van kennis en technologie van bedrijven/instituten	12.2	Bedrijfsspionage. Het door staten uitvoeren, aanmoedigen of faciliteren van het ontvreemden van bedrijfsgeheimen en -technologie van buitenlandse bedrijven of instituten.
Directe Buitenlandse Investeringen (DBI)	12.3	Door staten gestuurde overnames van strategische bedrijven, infrastructuur en technologie van/in andere staten.
Protectionisme/illiberaal handelsbeleid	12.4	Onder andere het beschermen van binnenlandse economische sectoren of het schaden van economische sectoren van andere staten middels sancties en andere wetgeving, en het uitlokken of starten van 'handelsoorlogen'.
Ontwikkelingshulp	12.5	Het leveren van materiële of andere ondersteuning aan doorgaans zwakkere staten met strategische/nadelige werking. Onder andere ontwikkelingshulp met 'wurgcontracten', onevenredige exploitatie van grondstoffen, en/of de creatie van afhankelijkheidsrelaties.

Overig		
Mechanisme	Code	Aantal codes in artikelen
Klimaatverandering, ecosystemen en biodiversiteit	13.1	Het doelbewust geopolitiek inzetten of verwoesten/versnellen van, of nalatig omgaan met, klimaatverandering (uitstoot broeikasgassen), ecosystemen, watermanagement en biodiversiteit door een staat, met (potentiële) schade aan een of meerdere andere staten tot gevolg.
Groei/Expansie	13.2	De snelle of omvangrijke 'groei/opkomst' van een staat waardoor andere staten bedreigd worden/zich bedreigd voelen, waarbij niet specifiek is omschreven hoe de groei zich precies manifesteert.

2.4 Overig		
Overige artikelen		
Soort artikel	Code	Opmerking
Theoretische artikelen	0.0.	Artikel waarin een concept, dreigingsmechanisme of een ander theoretisch relevant onderwerp wordt besproken zonder een directe link met de empirie, actoren of één (uitgebreide) casus.
Overzichtswerken	0.1	Artikel waarin een overzicht gegeven wordt van aspecten, details, geschiedkundige achtergrond van, of zienswijzen op, een dreigingsmechanisme, zonder een duidelijke relatie tussen dreigingsobject en -subject.

Bijlage 3 Scan van de samenstelling van de redactie van tijdschriften

3.1 Scan wetenschappelijke tijdschriften op nationaliteit en gender					
	Titel	Omschrijving Wetenschappelijk tijdschrift	Publicerende instantie	Dominante afkomst redactie	Dominante gender redactie ⁵
1	Contemporary Security Policy (IF ⁶ : 1.880 in 2019)	Peer-reviewed. Contemporary Security Policy (CSP) bevordert theoretisch onderbouwd onderzoek naar beleidsproblemen van gewapend conflict, interventie en conflictoplossing. Sinds de oprichting in 1980 heeft CSP zijn unieke plek verworven als ontmoetingsplaats voor onderzoek op het snijvlak van theorie en beleid. Het geografische bereik is wereldwijd en omvat veiligheidsuitdagingen in Europa, Afrika, het Midden-Oosten en Azië.	Taylor & Francis (Routledge, VK) Taylor & Francis Group is een internationaal bedrijf uit Engeland dat boeken en academische tijdschriften uitgeeft. Het is een divisie van Informa plc, een in het Verenigd Koninkrijk gevestigde uitgeverij en congresbedrijf.	Internationaal	**
2	Cambridge Review of International Affairs (IF: 1.366 in 2019)	Peer-reviewed. Publiceert over internationale zaken in de sociale wetenschappen, waaronder internationale studies, internationale betrekkingen, geschiedenis, rechten en politieke economie. Redactie door de afdeling Politics and International Studies, University of Cambridge.	Taylor & Francis (Routledge, VK)	VK	**
3	Comparative Strategy (IF: 0.36 in 2018)	Peer-reviewed. Gebaseerd op historische perspectieven en strategische inzichten van vooraanstaande internationale defensie analisten en vakdeskundigen. Het tijdschrift streeft ernaar om het denken achter de basisaannames binnen het westerse buitenlandse defensiebeleid en defensieplanning nieuw leven in te blazen. Gesponsord door het Centre for Strategic Studies, University of Reading, VK.	Taylor & Francis (kantoor VS)	VK en VS	**
4	Terrorism and Political Violence (IF: 1.792 in 2018)	Peer-reviewed. Publiceert onderzoek naar terrorisme en politiek geweld, inclusief de politieke betekenis van terroristische activiteiten, georganiseerde misdaad en de impact op mensenrechten.	Taylor & Francis (kantoor VS)	VK en VS	**

⁵ **=Meer dan 70% man; *=50-70% man

⁶ IF is impactfactor: hoe vaak een tijdschrift geciteerd wordt.

3.1 Scan wetenschappelijke tijdschriften op nationaliteit en gender					
5	The Chinese Journal of International Politics (IF: 1.879 in 2019 - 2.284 5 jaar impact)	Peer-reviewed. Het Chinese Journal of International Politics (CJIP) heeft tot doel de systematische en rigoureuze studie van internationale betrekkingen te bevorderen, door peer-reviewed originele onderzoeksartikelen en analytische review essays te verstrekken. Het is toegewijd om een forum te bieden voor intellectueel dialoog en reflectieve discourse over voornamelijk, maar niet beperkt tot, kwesties die verband houden met China of internationale betrekkingen in Oost-Azië. CJIP wordt gepubliceerd in samenwerking met het Institute of International Relations, Tsinghua University (China).	Oxford University Press (VK) Oxford University Press is een afdeling van de Universiteit van Oxford met de missie om de doelstelling van excellentie van de universiteit op het gebied van onderzoek, wetenschap en onderwijs te bevorderen door wereldwijd te publiceren.	China	Onvoldoende informatie
6	European Security Journal (IF: 1.453 in 2018)	Peer-reviewed. European Security is een forum voor het bespreken van uitdagingen en benaderingen van veiligheid binnen de regio en voor Europa in een mondiale context. Het tijdschrift wil kritische analyses publiceren van beleid en ontwikkelingen in Europese instellingen en lidstaten, hun relaties met Europese en andere directe buren, en hun relaties met de rest van de wereld, inclusief andere regionale en internationale organisaties. Het is ook geïnteresseerd in niet-Europese perspectieven op Europa in een mondiale context.	Taylor & Francis (VK)	VS, Canada, Europa (VK)	*
7	Security Dialogue (IF: 2.491 - 2 jaar impact, 3.968 - 5 jaar impact)	Peer-reviewed. Security Dialogue heeft tot doel de allernieuwste theoretische vorderingen te combineren met nieuwe empirische bevindingen op een reeks gebieden die relevant zijn voor de studie van beveiliging. Security Dialogue biedt een uitlaatklep voor nieuwe benaderingen en methodologieën uit disciplines zoals internationale studies, genderstudies, politieke sociologie, politieke economie, aardrijkskunde, culturele studies, politieke theorie, antropologie, ontwikkelingsstudies, postkoloniale studies en vredes- en conflictstudies. Gepubliceerd namens het Peace Research Institute Oslo (Noorwegen).	SAGE Publishing (VS) SAGE Publishing, voorheen SAGE Publications, is een onafhankelijke uitgeverij opgericht in 1965 in New York door Sara Miller McCune en nu gevestigd in Newbury Park, Californië.	VS, Canada, Europa	*

3.1 Scan wetenschappelijke tijdschriften op nationaliteit en gender					
8	Survival - Global Politics and strategy (IF: 1.241 in 2019)	Peer-reviewed. Survival publiceert toonaangevende analyses, debatten en beleidsrelevante discussies over kwesties van internationale politiek en strategische zaken en is het tweemaandelijks tijdschrift van het International Institute for Strategic Studies (IISS). Het IISS is een internationaal onderzoeksinstituut, met kantoren in Londen, Washington, Singapore en Bahrain, dat objectieve informatie verstrekt over militaire, geopolitieke en geo-economische ontwikkelingen die tot conflicten kunnen leiden.	Taylor & Francis (internationaal)	VS en VK	**
9	Journal of Strategic Studies (IF: 1.816 in 2019)	Peer-reviewed. Onderzoek naar strategische studies, inclusief historische en theoretische benaderingen van moderne oorlogvoering, hedendaagse veiligheid, defensiebeleid en moderne strategie.	Taylor & Francis (Routledge, VK)	VS en VK	**
10	Security and Human Rights (IF: 0.04 in 2018)	Redactiebeleid is onduidelijk. Security and Human Rights (voorheen Helsinki Monitor) is een driemaandelijkse tijdschrift gewijd aan kwesties die zijn geïnspireerd door het werk en de principes van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE). Er wordt gekeken naar de uitdaging van het opbouwen van veiligheid door samenwerking op het noordelijk halfrond, van Vancouver tot Vladivostok, en naar hoe deze ervaring kan worden toegepast op andere delen van de wereld. Het is bedoeld om het denken te stimuleren over de kwestie van de bescherming en bevordering van mensenrechten in een wereld die wordt geconfronteerd met ernstige bedreigingen voor de veiligheid.	Brill Publishers (Nederland) Brill, opgericht in 1683, is een uitgeverij met een rijke historie en een sterke internationale focus. Het hoofdkantoor van het bedrijf is gevestigd in Leiden (Nederland) met kantoren in Boston (VS), Paderborn (GER), Singapore (SG) en Beijing (CN). Brills publicaties richten zich op de geesteswetenschappen en sociale wetenschappen, internationaal recht en geselecteerde gebieden in de wetenschappen.	Nederland	*
11	International Affairs (IF: 3.705 in 2019, 3.268 - 5 jaar impact)	Peer-reviewed. International Affairs is een van 's werelds toonaangevende tijdschriften over internationale betrekkingen en een van de weinige die de hele discipline bestrijkt. Opgericht door en geredigeerd door Chatham House, het Royal Institute of International Affairs gevestigd in Londen, VK.	Oxford University Press (VK)	VS en VK (kleine mate andere Westerse landen)	*

3.1 Scan wetenschappelijke tijdschriften op nationaliteit en gender					
12	Global Change, Peace and Security (IF: 0.44 in 2018)	Peer-reviewed. Global Change, Peace & Security is een toonaangevend refereerd tijdschrift dat de moeilijke praktische en theoretische vragen van een snel globaliserende wereld behandelt. Door zich te concentreren op de internationale dimensie van het politieke, economische en culturele leven, overschrijdt het de traditionele grenzen tussen staten, economieën en samenlevingen, evenals disciplines en ideologieën. Uitgegeven in samenwerking met de La Trobe School of Law, La Trobe University, Australië.	Taylor & Francis (Routledge, VK)	Australië	*
13	International Journal of Cyber Warfare and Terrorism (IF: onbekend)	Peer-reviewed. Het International Journal of Cyber Warfare and Terrorism (IJCWWT) publiceert originele innovatieve bevindingen over ethische, politieke, juridische en sociale kwesties met betrekking tot veiligheid en cybernetische oorlogen. Dit tijdschrift richt zich op cyberoorlogvoering en terrorisme aan de hand van voorbeelden uit de hele wereld. IJCWT behandelt technische aspecten, managementkwesties, sociale kwesties en overheidskwesties die verband houden met cyberoorlogvoering en terrorisme.	IGI Global Publishing (VS) IGI Global, met hoofdkantoor in Hershey, Pennsylvania, VS, is een vooraanstaande internationale academische uitgeverij die zich inzet voor het vergemakkelijken van de ontdekking van baanbrekend onderzoek dat de kennis die beschikbaar is voor de onderzoeksgemeenschap verbetert en uitbreidt.	Internationaal	**
14	International Security (IF: 5.432 in 2019)	Peer-reviewed. International Security publiceert heldere, goed gedocumenteerde essays over het volledige scala aan hedendaagse beveiligingskwesties. De artikelen behandelen traditionele onderwerpen van oorlog en vrede, evenals recentere dimensies van veiligheid, waaronder milieu-, demografische en humanitaire kwesties, transnationale netwerken en opkomende technologieën. Het tijdschrift heeft het debat over het nationale veiligheidsbeleid van de VS bepaald en de agenda voor beurzen over internationale veiligheid aangelegenheden voor meer dan veertig jaar bepaald. Het tijdschrift waardeert wetenschap die de conventionele wijsheid uitdaagt, het beleid onderzoekt, zich bezighoudt met theorie, de geschiedenis belicht en nieuwe trends ontdekt. Onder redactie van het Belfer Centre for Science and International Affairs, Harvard University (VS)	The MIT Press (VS) The MIT Press is een toonaangevende uitgever van boeken en tijdschriften op het snijvlak van wetenschap, technologie en kunst. MIT Press-boeken en -tijdschriften staan bekend om hun intellectuele durf, wetenschappelijke normen en onderscheidend ontwerp. The MIT Press is een universitaire pers die is aangesloten bij het Massachusetts Institute of Technology in Cambridge, Massachusetts (VS).	VS	**

3.1 Scan wetenschappelijke tijdschriften op nationaliteit en gender					
15	Strategic Studies Quarterly (IF: onbekend)	Peer-reviewed. Een driemaandelijks peer-reviewed academisch tijdschrift dat wordt gesponsord door de Amerikaanse luchtmacht en uitgegeven wordt door Air University Press. Het behandelt kwesties die verband houden met nationale en internationale veiligheid en onderzoekt kwesties die van belang zijn voor de DOD, de grotere defensiegemeenschap, de academische wereld en internationale partners.	Air University Press (VS) Air University Press is een divisie van de Academic Services Directorate en is gehuisvest onder het Muir S. Fairchild Research Information Center van Air University (AU), Maxwell AFB, Alabama (VS). AU biedt het volledige spectrum van luchtmachtonderwijs, inclusief programma's voor de inbedrijfstelling van nieuwe officieren; graduate programma's in gespecialiseerde militaire disciplines; progressieve, carrière-lange professionele militaire ontwikkeling voor officieren, manschappen en civiele vliegeniers; en gespecialiseerde programma's voor door het Amerikaanse kabinet aangestelde, senior executive service (SES) burgers en algemene officieren.	VS	Onvoldoende informatie
16	International Journal of Conflict and Violence (IF: 1.09 in 2018)	Peer-reviewed. De International Journal of Conflict and Violence biedt een forum voor wetenschappelijke uitwisseling en publieke verspreiding van actuele wetenschappelijke kennis over conflict en geweld. Het tijdschrift omvat bijdragen uit een breed scala aan disciplines, waaronder criminologie, economie, onderwijs, etnologie, geschiedenis, politieke wetenschappen, psychologie, sociale antropologie, sociologie, de studie van religies en stedenbouwkundige studies.	Public Knowledge Project (Duitsland) Het Public Knowledge Project is een non-profit, multi-universitair onderzoeksinitiatief dat zich richt op het belang van het vrij beschikbaar maken van de resultaten van publiek gefinancierd onderzoek via open access-beleid, en op het ontwikkelen van strategieën om dit mogelijk te maken, inclusief softwareoplossingen.	VS en Duitsland	**
17	The RUSI Journal (IF: 0.59 in 2018)	Editorial policy onduidelijk. Een toonaangevend journal over defensie en veiligheid. Het bestaat sinds 1857 en brengt wetenschappers, besluitvormers en praktijkmensen samen in een forum dat academische nauwkeurigheid combineert met beleidsrelevantie. Het is onderdeel van The Royal United Services Institute for Defence and Security Studies (VK). Het Royal United Services Institute (RUSI) is 's werelds oudste en de grootste denktank op het gebied van defensie en veiligheid in het VK. Haar missie is om het publieke debat over een veiligere en stabielere wereld te informeren, beïnvloeden en versterken. RUSI is een door onderzoek geleid instituut dat onafhankelijke, praktische en innovatieve analyses produceert om de complexe uitdagingen van vandaag aan te pakken.	Taylor & Francis (Routledge, VK)	VK	Onvoldoende informatie

3.1 Scan wetenschappelijke tijdschriften op nationaliteit en gender					
18	Central European Journal of International and Security Studies (IF: 0.16 in 2018)	Peer-reviewed. Het Central European Journal of International and Security Studies (CEJISS) werd opgericht in december 2006, als een autonome vleugel van de afdeling Internationale Betrekkingen en Europese Studies aan de Metropolitan University Prague. Het oorspronkelijke doel was om een unieke Centraal-Europese kijk op internationale en veiligheidskwesties te ontwikkelen en wereldwijd te projecteren. Vanaf nummer 1: 1 in juni 2007 tot heden is CEJISS letterlijk een tweerichtingsverkeer geworden - het helpt Midden-Europese wetenschappers om de internationale academische wereld binnen te gaan en internationale wetenschappers om Centraal-Europa binnen te komen.	Metropolitan University Prague Press (Tsjechië)	Tsjechië	*
19	Militaire Spectator (IF: onbekend)	Geen peer-reviews, wel een uitgebreid redactioneel proces. De Militaire Spectator is een Nederlands militair-wetenschappelijk blad dat voor het eerst verscheen in 1832. Iedere maand bevat het artikelen over (inter)nationale veiligheid, de organisatie, de inzet en het optreden van de krijgsmacht, opiniestukken en boekrecensies.	Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (KVBK) (Nederland) De doelstelling van de KVBK is om – in de ruimste zin – de krijgswetenschap te bevorderen. De vereniging wil hiertoe een platform bieden aan militairen, academici, beleidsmakers, studenten en andere geïnteresseerden, waarbinnen ontwikkelingen op het gebied van vrede en veiligheid aan de orde komen.	Nederland	**

3.2 Scan Special Issues op nationaliteit en gender					
	Titel	Omschrijving Wetenschappelijk tijdschrift	Publicerende instantie	Dominante afkomst redactie	Dominante gender redactie ⁷
1	European Review of International Studies (IF: onbekend)	Peer-reviewed. European Review of International Studies (ERIS) wil een tijdschrift zijn waar degenen die willen weten wat er gebeurt in 'European' International Studies zich kunnen wenden. Het beoogt dit doel te bereiken door onderzoeksartikelen te publiceren. Om dezelfde reden bevat het tijdschrift een uitgebreid overzichtsgeheel van in Europese talen gepubliceerde monografieën en overzichtsartikelen uit de literatuur over inhoudelijke thema's of belangrijke ontwikkelingen in verschillende Europese academische gemeenschappen.	Brill - Nijhoff/ Brill Publishers (Nederland)	VK en Frankrijk	**
2	European Journal for Security Research (IF: onbekend)	Peer-reviewed. Met de nadruk op de interdisciplinaire inspanningen van alle geesteswetenschappen en technologische wetenschappen, biedt het European Journal for Security Research een uitgebreid platform om een breed scala aan onderwerpen op het gebied van beveiligingsonderzoek te bespreken. Door volledig originele artikelen te publiceren met verschillende discipline achtergronden, biedt het European Journal for Security Research een uniek Europees forum voor debat over ontwikkelingen op het gebied van socialezekerheids onderzoek en hoe deze onze wereld transformeren.	Springer (Duitsland) Springer is een Duitse multinationale uitgeverij van boeken, e-books en peer-reviewed tijdschriften in de wetenschap, geesteswetenschappen, technische en medische publicaties	Duitsland	**
3	The Non-proliferation Review (IF: onbekend)	Peer-reviewed. De Nonproliferation Review is een gerefereerd tijdschrift dat zich bezighoudt met de oorzaken, gevolgen en beheersing van de verspreiding van nucleaire, chemische en biologische wapens. Het tijdschrift bevat casestudy's, theoretische analyses, historische studies, rapporten, standpunten en boekbesprekingen over zaken als door de staat gerunde wapenprogramma's, verdragen en exportcontroles, waarborgen, verificatie en naleving, ontwapening, terrorisme en de economische en milieueffecten van wapenproliferatie. Het tijdschrift is onderdeel van het James Martin Center for Nonproliferation Studies, Middlebury Institute of International Studies at Monterey (VS) , de de grootste niet-gouvernementele organisatie in de VS die zich uitsluitend bezighoudt met onderzoek en training op het gebied van non-proliferatiekwesties.	Taylor & Francis (kantoor VS)	VS	*

⁷ **=Meer dan 70% man; *=50-70% man

3.2 Scan Special Issues op nationaliteit en gender					
4	Defense Studies (IF: 0.516 in 2019)	Peer-reviewed. Defense Studies is een wetenschappelijk tijdschrift gericht op de studie van hedendaagse defensie en opkomende oorlogsvoering vanuit zowel een theoretisch als empirisch perspectief. De scope van het tijdschrift is bedoeld om te onderzoeken hoe strijdkrachten proberen om te gaan met conceptuele, strategische en operationele uitdagingen. Het tijdschrift verwelkomt artikelen die bekijken hoe staten en niet-statelijke actoren denken en onzekerheden bepalen door middel van defensiebeleid.	Taylor & Francis (Routledge, VK)	VK (kleine mate andere Westerse landen)	**
5	Australian Journal of International Affairs (IF: 0.954 in 2017)	Peer-reviewed. Australian Journal of International Affairs (AJIA) is het tijdschrift van het Australian Institute of International Affairs . Het instituut werd in 1933 opgericht als een onafhankelijk en niet-politiek orgaan en heeft tot doel de belangstelling voor en het begrip van internationale aangelegenheden onder de leden en het grote publiek te stimuleren. Het doel van het AJIA is om wetenschappelijk onderzoek van hoge kwaliteit te publiceren over internationale politieke, sociale, economische en juridische kwesties, vooral (maar niet uitsluitend) binnen de regio Azië-Pacific.	Taylor & Francis (Routledge)	Australië	*
6	Conflict, Security & Development (IF: 1.15 in 2018)	Peer-reviewed. Dit tijdschrift biedt een analytische en empirisch onderbouwde behandeling van de verbanden tussen kwesties van veiligheid en ontwikkeling in de hedendaagse internationale betrekkingen. Het legt de nadruk op de noodzaak om kwesties van veiligheid en ontwikkeling te onderzoeken in hun onderlinge interactie in plaats van als afzonderlijke gebieden van academisch onderzoek en beleidsvorming. In samenwerking met King's College London (VK).	Taylor & Francis (Routledge)	VK (kleine mate andere Westerse en niet-Westerse landen)	**
7	Foreign Policy Analysis (IF: 1.386 in 2017)	Peer-reviewed. Als weerspiegeling van de diverse, vergelijkende en multidisciplinaire aard van het vakgebied, biedt Foreign Policy Analysis een open forum voor onderzoekspublicaties die de communicatie van concepten en ideeën over theoretische, methodologische, geografische en disciplinaire grenzen heen verbetert. Gepubliceerd namens de International Studies Association , een van de oudste interdisciplinaire verenigingen die zich toelegt op het begrijpen van internationale, transnationale en mondiale zaken.	Oxford University Press (VK)	VS en andere Westerse landen	*

3.2 Scan Special Issues op nationaliteit en gender					
8	Globalizations (IF: 1.614 in 2019)	Peer-reviewed. Globalizations probeert het beste werk te publiceren dat bijdraagt aan het construeren van nieuwe betekenissen van globalisering, nieuwe ideeën aan het concept toevoegt, het toepassingsgebied verbreedt en een impact heeft op het vormgeven van de debatten en praktijken van de toekomst.	Taylor & Francis (internationaal)	Westerse landen	**
9	International Migration Review (IF: 1.944 - twee jaar impact)	Peer-reviewed. International Migration Review is een interdisciplinair tijdschrift dat is opgericht om de studie van alle aspecten van sociodemografische, historische, economische, politieke, wetgevende, ruimtelijke, sociale en culturele aspecten van menselijke mobiliteit aan te moedigen en te vergemakkelijken. Het wordt internationaal beschouwd als het belangrijkste tijdschrift op het gebied dat de studie van menselijke migratie, etnische groepsrelaties en vluchtelingenbewegingen mogelijk maakt.	SAGE Publishing (VS)	VS en Europa	*
10	Geopolitics (IF: 2.650 in 2019)	Peer-reviewed. Geopolitics is een internationaal en multidisciplinair tijdschrift gewijd aan hedendaags onderzoek naar geopolitiek. Het biedt een arena voor wetenschappelijke analyse die het snijvlak van geografie en wereldpolitiek aanpakt vanuit verschillende discipline en methodologische perspectieven, en vanuit gezichtspunten ingebed op verschillende locaties. Het verwelkomt theorieën, methoden en methodologieën die ons begrip van de geografische en multiscaire dynamiek van de mondiale politiek bevorderen.	Taylor & Francis (kantoor VS)	Westerse landen (kleine mate niet-westerse landen)	*
11	Journal of Global Security Studies (IF: onbekend)	Peer-reviewed. Het Journal of Global Security Studies heeft tot doel baanbrekend onderzoek te publiceren dat een belangrijke, rigoureuze en originele bijdrage levert aan ons begrip van mondiale veiligheid en mondiale aspecten van debatten in veiligheidsonderzoeken. Het tijdschrift verwelkomt een verscheidenheid aan methodologische, epistemologische, theoretische, normatieve en empirische benaderingen van de studie van traditionele en niet-traditionele veiligheidskwesties. Gepubliceerd namens de International Studies Association.	Oxford University Press (VS)	VS en VK (kleine mate andere Westerse landen)	*

3.2 Scan Special Issues op nationaliteit en gender					
12	Journal of Information Warfare (IF: onbekend)	Peer-reviewed. Het Journal of Information Warfare is opgericht om een forum te bieden voor academici en beoefenaars in de brede discipline van informatieoorlogvoering en operaties. Het publiek van het tijdschrift bestaat uit academische onderzoekers, defensie- en militaire professionals, overheidsfunctionarissen en professionals uit de industrie. Onderwerpen die in het tijdschrift aan bod komen, variëren van de fysieke vernietiging van systemen tot de psychologische aspecten van het gebruik en de bescherming van informatie.	Onbekend	VS, Australië, VK	**
13	Cooperation and Conflict (IF: 1.780 - twee jaar impact)	Peer-reviewed. Cooperation and Conflict heeft een traditie om te publiceren over Scandinavische en Europese zaken . De missie van het tijdschrift is om werk te publiceren dat theoretisch geïnformeerd, empirisch rijk en methodologisch rigoureu is, en dat de state of the art van de discipline bevordert door middel van theoretische, conceptuele en methodologische innovatie.	SAGE Publishing (VS)	Scandinavië en VK	*

Bijlage 4 Stappenplan Analyse

- 4.1 Voor de analyse is een stappenplan ontwikkeld voor ieder artikel
- 4.2 en voor de dreigingsmechanismen

4.1 Stappenplan analyseren van artikelen

1. Inhoud
 - korte analyse van gebruik mechanisme door actoren
 - intenties (geopolitiek/regionaal/nationaal, belangen)
 - doelgroep/doelwit (diaspora, groepen, individuen, staat, data)
 - specifieke gebruik mechanisme
 - effect
 - interessante empirische bevindingen/invloeshoeken/recente ontwikkelingen en uitdagingen
 - gerelateerde mechanismen
2. Analytisch + kwaliteit
 - methodiek, argumentatie en aannames
 - welke disciplinaire focus heeft de auteur; (technologisch; juridisch; politiek; economisch; etc. - is het empirisch of vooral theoretisch)
 - welke aannames liggen ten grondslag aan de dreigingsperceptie - dus waarom vindt de auteur het een dreiging
 - hoe zet de auteur een 'risico' om in een 'dreiging'; waarom ziet de auteur juist deze staten als subjecten/objecten
 - wat is de mogelijke invloed van de achtergrond/functie van de auteur en van het journal
 - hoe bouwt de auteur zijn betoog op
 - academische kwaliteit artikel (vooral: methodologie/bronvermelding en -gebruik)
 - (wanneer relevant): is het onderwerp zeer trend/tijdgevoelig (is het artikel duidelijk geschreven n.a.v. actualiteit/specifieke gebeurtenis; is het artikel snel outdated)
 - wetenschappelijk debat en relevantie (gaat auteur expliciet of impliciet tegen andere visies in/ voegt dit artikel toe aan de literatuur/welke positie neemt het in in het academisch debat)

4.2 Stappenplan schrijven van analyse

Bij het analyseren van mechanismen dienen er drie stappen gevolgd te worden.

Ten eerste is het aan de onderzoeker het mechanisme te beschrijven en toe te lichten hoe het mechanisme wordt toegepast door de geanalyseerde auteurs. Het gaat hier om een kort feitelijk overzichtswerk.

Ten tweede richt de onderzoeker zich op de kernpunten van het wetenschappelijk debat aangaande het mechanisme en de relevantie die dit heeft voor het onderzoeksproject. Deze stap vormt de kern van de analyse.

Ten derde zal er een korte reflectie plaatsvinden waarin de onderzoeker terugkijkt op het corpus van bronnen en uitspraken zal doen over de relaties tussen de wetenschappelijke tijdschriften, auteurs en artikelen.

Introductie

Mechanisme:
Datum van recentste update:
Korte samenvatting van document (in punten)

I. Het mechanisme

- Basale uitleg van mechanisme (incl. definitie, belangrijke termen, historische context en situatieschets)
- Waar mogelijk: korte uitleg van gebruik mechanisme door subjecten (intenties, dreigingsobject, beoogde effecten, etc.)
- Kort overzicht van nieuwe en/of recente ontwikkelingen en uitdagingen (aanleidingen)
- Waar mogelijk/relevant: inzicht in cijfers gerelateerde mechanismen, subjecten en objecten (totaallijst stap IV)

II. Het academisch debat

- Wetenschappelijk debat(ten) betreffende mechanisme (oa. analytische invalshoeken, subjecten en objecten, aspecten van mechanisme, etc.)
- Relevantie van wetenschappelijke artikelen/debat voor SDP-onderzoek

III. Reflectie op de literatuur

- Methodiek, argumentatie en aannames van/achter artikelen (disciplines en invalshoeken van auteurs, mogelijke invloeden van achtergrond/herkomst journal en auteur)
- Relatie tussen 'risico' en 'dreiging' (reflectie van argumenten en verbanden)
- Reflectie op 'soort' artikelen en wetenschappelijke tijdschriften (beleidsadvies, academische/theoretische debatten, mapping the field, case studies)
- Reflectie op (eventuele) blinde vlekken/eenzijdigheid gevonden literatuur (bijv. over- of ondervertegenwoordiging subjecten/objecten)
- Academische kwaliteit van artikelen en wetenschappelijke tijdschriften (brongebruik, methodologie en analytisch niveau)
- Trend- en tijdgevoeligheid van de geanalyseerde artikelen en algemeen de literatuur over dit mechanisme
- Cijfers van aantal artikelen over dit mechanisme, per journal & korte reflectie op opvallende/dominante wetenschappelijke tijdschriften en hun achtergrond (totaallijst invoegen in stap IV als naslagwerk, maar in dit blok al analyseren).
- Aanwezigheid dreiging in dreigingspercepties Rijksoverheid (Komt de dreiging terug in de bestaande dreigingspercepties van de Rijksoverheid? 'ja' of 'nee' antwoorden is voldoende):
 - Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Geïntegreerde risicoanalyse Nationale Veiligheid" (2019)
 - NCTV, AIVD, MIVD, "Dreigingsbeeld Statelijke Actoren" (3 februari 2021)
 - Ministerie van Justitie en Veiligheid, "Kamerbrief met beleidsreactie DBSA en voortgang aanpak statelijke dreigingen" (3 februari 2021)
 - Ministerie van Defensie, "Defensievisie 2035" (15 oktober 2020)

IV. bijlage en verwijzingen

- Bibliografie met alle geanalyseerde artikelen
- denktank artikelen
- Zoektermen voor vervolgonderzoek
- Overzicht Wetenschappelijke tijdschriften en Auteurs

Bijlage 5 Overzicht van tijdschriften en denktanks voor aanvullend onderzoek

5.1 Lijst met relevante, thematische en/of disciplinair verdiepende wetenschappelijke tijdschriften

- Conflict, Security and Development*
- Information, Communication & Society
- Intelligence and National Security
- International Journal of Intelligence and CounterIntelligence
- International Political Sociology
- Journal of Bioterrorism & Biodefense
- Journal of Conflict Resolution
- Journal of Cybersecurity
- Journal of Information Warfare*
- Journal on Migration and Human Security
- Media, War & Conflict
- The Journal of Defense Modeling and Simulation: Applications, Methodology, Technology
- Small Wars Journal

* van deze wetenschappelijke tijdschriften zijn in dit onderzoek reeds de special issues gescand en geanalyseerd

5.2 Lijst met relevante denktanks/instituten, per land

1.3 Lijst met relevante denktanks/instituten, per land		
	Denktank/instituut	Land
1	African Centre for the Constructive Resolution of Disputes (ACCORD)	Zuid-Afrika
2	Al-Ahram Center for Political & Strategic Studies	Egypte
3	BRICS Policy Center (Centro de Estudos e Pesquisas BRICS, BPC)	Brazilië
4	Argentine Council for International Relations (Consejo Argentino Para Las Relaciones Internacionales, CARI)	Argentinië
5	Carnegie (Europe; Endowment for International Peace)	Europa, VS
6	Centre for Air Power Studies (CAPS)	India
7	Chatham House (Royal Institute of International Affairs)	V.K.
8	Clingendael	Nederland
9	CIGI (Centre for International Governance Innovation)	Canada
10	Danish Institute for International Studies (DIIS)	Denemarken
11	Egmont - The Royal Institute for International Relations	België
12	The Hague Centre for Strategic Studies (HCSS)	Nederland
13	Elcano Royal Institute	Spanje
14	European Council on Foreign Relations (ECFR)	EU
15	European Union Institute for Security Studies (EUISS)	EU
16	French Institute for Foreign Affairs (IFRI)	Frankrijk
17	International Institute for Strategic Studies (IISS)	V.K.
18	Institute of Foreign Affairs and National Security (IFANS)	Zuid-Korea
19	Institute for International Strategic Studies (IISS)	China
20	The Institute for National Security Studies (INSS)	Israël
21	Institute for Peace and Security Studies (IPSS) (Addis Abeba University)	Ethiopië
22	Institute for Security Studies (ISS)	Zuid-Afrika
23	Institute of Strategic and International Studies Malaysia (ISIS)	Maleisië
24	Institute of World Economy and International Relations (IMEMO)	Rusland
25	Japan Institute of International Affairs (JIIA)	Japan
26	Korea Institute for Defense Analyses (KIDA)	Zuid-Korea
27	Munich Security Conference	internationaal, basis in Duitsland
28	National Institute for Defense Studies (NIDS)	Japan
29	NATO Defence College (NDC)	NAVO
30	PAX	Nederland
31	RAND corp.	internationaal, hoofdvestiging in de VS
32	RUSI (Royal United Services Institute)	V.K.
33	Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)	Zweden
34	SWP (Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs)	Duitsland
35	Vlaams Vredesinstituut	België

